V. I. LENJIN

ŠTA SU »PRIJATELJI NARODA«

★ šta su »prijatelji naroda« i kako se oni bore protiv socijaldemokrata? (odgovor na članke »Ruskog Bogatstva« protiv marksista)

›SVJETLOST‹ SARAJEVO

ἔθος BIBLIOTEKA Etos

IZBOR IZ DJELA KLASIKA MARKSIZMA

(Četvrta serija, knjiga 3)

Odgovorni urednik
MARIO VUKIĆ

V. I. LENJIN

ŠTA SU „PRIJATELJI NARODA" I KAKO SE ONI BORE PROTIV SOCIJALDEMOKRATA?

(ODGOVOR NA ČLANKE »RUSKOG BOGATSTVA« PROTIV MARKSISTA)

»SVJETLOST«, OOUR IZDAVAČKA DJELATNOST, SARAJEVO
1976.

Prevod
dr ZVONKA TKALCA i VELJKE MARKOVIĆ

Izbor
dr FRANC CENGLE i dr ARIF TANOVIĆ

ČITAOCU

Djelo »Šta su »prijatelji naroda« i kako se oni bore protiv socijaldemokrata?« spada u red najpoznatijih teorijskih i polemičkih radova V. I. Lenjina. Ono je višestruko značajno, a prvenstveno po tome što Lenjin u njemu prvi put formulira svoje učenje o revolucionarnom savezu radničke klase i seljaštva te ističe i obrazlaže avangadnu ulogu radničke klase, kao najrevolucionarnije snage ruskog društva, u borbi za konačno dokidanje ostataka kmetstva, carizma i kapitalizma. U ovoj raspravi Lenjin je također ukazao na neophodnost jačanja marksističke političke partije revolucionarnog gradskog i seoskog proletarijata.

Djelo »Šta su »prijatelji naroda« i kako se oni bore protiv socijaldemokrata?« nastalo je 1894. godine. Ono svjedoči o dosljednosti Lenjinovog obračuna s ruskim narodnjaštvom, koje je — devedesetih godina prošlog stoljeća — napustilo tradicije revolucionarnog i preraslo u liberalno narodnjaštvo, otvoreno se suprotstavivši marksizmu i novim oblicima organizacije masovnog proleterskog pokreta u Rusiji. Lenjin otkriva da su liberalni narodnjaci ideolozi građanstva, da zastupaju interese spahija i da, zapravo, prikrivaju protivrječnosti koje potresaju rusko društvo. Između ostalog, Lenjin pobija narodnjačke teze o »štetnosti« kapitalističkog razvitka Rusije i dokazuje da je upravo kapitalistički razvitak osnovna društvenoistorijska pretpostavka proleterske revolucije. Lenjin ujedno odbacuje narodnjačku teoriju o »herojima« kao tvorcima istorije i »masi« koja ih »slijepo« slijedi, a suprotstavlja joj učenje o avangardnoj i oslobodilačkoj ulozi revolucionarne radničke klase. Zalažući se za jedinstvo revolucionarne teorije i prakse, Lenjin istupa i sa zahtjevom širokog rasprostranjivanja i usvajanja originalne marksističke, istinski revolucionarne i stvaralačke misli.

Oštro se konfrontirajući liberalnom narodnjaštvu i njegovim lažnosocijalističkim »perspektivama«, Lenjin dokazuje da

je krupni kapital pred kraj prošlog vijeka u Rusiji već pokidao svaku vezu radnika sa starim društvom i stavio ga u uslove koji omogućuju modernu klasnu borbu.

Iz tog razloga — piše Lenjin ističući avangardnu ulogu radničke klase — dosljedni marksisti baš radničkoj klasi posvećuju svu svoju pažnju i svu svoju djelatnost. I kada njeni napredni predstavnici budu usvojili ideje naučnog socijalizma, ideju o istorijskoj ulozi ruskog radnika, kada se te ideje raširc i kada se među radnicima stvore čvrste organizacije, koje će sadašnju rascjepkanu ekonomsku borbu radnika pretvoriti u svjesnu klasnu borbu — tad će ruski radnik, pošto stane na čelo svih demokratskih elemenata, srušiti apsolutizam i povesti ruski proletarijat, zajedno sa proletarijatom svih zemalja, pravim putem otvorene političke borbe u pobjedonosnu komunističku revoluciju.

Cjelokupan docniji razvitak revolucionarnog pokreta u Rusiji, a u novije vreme i u drugim zemljama, potvrdio je teorijsku i praktičku ispravnost tog Lenjinovog zaključka.

V. I. Lenjin

ŠTA SU »PRIJATELJI NARODA« I KAKO SE ONI BORE PROTIV SOCIJALDEMOKRATA?

(Odgovor na članke »Ruskog bogatstva« protiv marksista)

je kroz kapital pred kraj prošlog vijeka u Rusiji već pokidao svaku vezu radnika sa starim društvom i stvorio za se uslove koji omogućuju modernu klasnu borbu.

Iz tog razloga — piše Lenjin ističući avangardnu ulogu radničke klase — dosljedni marksisti baš radničkoj klasi posvećuju svu svoju pažnju i svu svoju djelatnost. I kada njeni napredni predstavnici budu usvojili ideje naučnog socijalizma, ideju o istorijskoj ulozi ruskog radnika, kada se te ideje prošire i kada se među radnicima stvore čvrste organizacije, koje će sadašnju rascjepkanu ekonomsku borbu radnika pretvoriti u svjesnu klasnu borbu — tad će ruski radnik, pošto stane na čelo svih demokratskih elemenata, srušiti apsolutizam i povesti ruski proletarijat, zajedno sa proletarijatom svih zemalja, pravim putem otvorene političke borbe k pobjedonosnoj komunističkoj revoluciji.

Cjelokupan dosadašnji razvitak revolucionarnog pokreta u Rusiji, a u novije vrijeme [illegible] zemljama, potvrdio je teorijsku i praktičnu ispravnost tog Lenjinovog zaključka.

SVESKA I[1]

»Rusko Bogatstvo« počelo je kampanju protiv socijaldemokrata. Još u br. 10. za prošlu godinu jedan od prvaka toga časopisa, g. N. Mihajlovski, izjavio je da predstoji »polemika« protiv »naših takozvanih marksista ili socijaldemokrata«. Zatim su se pojavili članci g. S. Krivenka: »Povodom kulturnih pojedinaca« (br. 12) i g. N. Mihajlovskog: »Literatura i život« (br. 1. i 2. »R. B.« za godinu 1894). Što se tiče pogleda samog časopisa na našu ekonomsku stvarnost, njih je najpot-

---

[1] Knjiga V. I. Lenjina *»Šta su »prijatelji naroda« i kako se oni bore protiv socijaldemokrata?« (Odgovor na članke »Ruskog Bogatstva« protiv marksista)* napisana je godine 1894. (prva sveska bila je završena aprila mjeseca, a druga i treća u ljeto). V. I. Lenjin je počeo da radi na ovoj knjizi u Samari godine 1892. i 1893. U samarskim kružocima marksista on je čitao referate u kojima je podvrgao oštroj kritici protivnike marksizma — liberalne narodnjake: V. V. (Voroncova), Mihajlovskog, Južakova, Krivenka. Ovi referati bili su pripremni materijal za knjigu »Šta su »prijatelji naroda« i kako se oni bore protiv socijaldemokrata?«.

Svoj rad »Šta su »prijatelji naroda« i kako se oni bore protiv socijaldemokrata?« V. I. Lenjin je čitao u jesen 1894. godine u petrogradskom marksističkom kružoku.

Ova knjiga V. I. Lenjina izdavana je u posebnim — »žućkastim« — sveskama. Prva sveska bila je štampana na hektografu juna 1894. godine u Petrogradu i ilegalno je rasturena u Petrogradu i drugim gradovima. Jula 1894. godine izašlo je drugo izdanje prve sveske na isti način pripremljene. Oko sto primjeraka prve i druge sveske štampao je A. A. Ganšin avgusta u Gorkama (Vladimirska gubernija) i septembra u Moskvi. Septembra iste godine A. A. Vanjejev je odštampao u Petrogradu na hektografu još pedeset primjeraka prve sveske (to je bilo četvrto izdanje) i isti broj primjeraka treće sveske. Ovo izdanje knjige imalo je na koricama primjedbu: »Izdanje provincijske grupe socijaldemokrata«. Napomena je učinjena u cilju konspiracije. Mjesne organizacije su umnožavale ovaj Lenjinov rad na različite načine: prepisivanjem rukom, prekucavanjem na pisaćim mašinama, itd.

punije izložio g. S. Južakov u članku: »Pitanja ekonomskog razvitka Rusije« (u brojevima 11. i 12). Pretendirajući uopće da u svom časopisu budu predstavnici ideje i taktike istinskih »prijatelja naroda«, ta gospoda su okorjeli neprijatelji socijaldemokratije. Pokušajmo da izbliže pogledamo te »prijatelje naroda«, njihovu kritiku marksizma, njihove ideje, njihovu taktiku.

G. N. Mihajlovski obraća najviše pažnju na teoretske osnove marksizma i zato se specijalno zadržava na analizi materijalističkog shvaćanja istorije. Izloživši, u općim crtama, sadržaj obimne marksističke literature koja izlaže tu doktrinu, g. Mihajlovski počinje svoju kritiku ovom tiradom:

»Prije svega — veli on — nameće se samo po sebi pitanje: u kojem je djelu Marks izložio svoje materijalističko shvaćanje istorije? U »Kapitalu« on nam je dao primjer spoja logičke snage s erudicijom, s minucizonim istraživanjem kako čitave ekonomske literature tako i odgovarajućih činjenica. On je iznio na svjetlost dana davno zaboravljene ili danas potpuno nepoznate teoretičare ekonomske nauke i osvrnuo se na najsitnije pojedinosti u nekim izvještajima tvorničkih inspektora ili izjavama eksperata u raznim specijalnim komisijama; jednom riječi, prekopao je ogromnu masu činjeničkog materijala, dijelom radi obrazloženja, dijelom radi ilustracije svojih ekonomskih teorija. Ako je Marks stvorio »potpuno novo« shvaćanje istorijskog procesa, objasnio čitavu

---

Grupa socijaldemokrata borzenskog sreza černjigovske gubernije je ovu knjigu odštampala na hektografu 1894. godine. Primjerci ovog izdanja bili su rastureni u Černjigovu. Kijevu i Petrogradu. Krajem 1894. godine knjiga je čitana u Viljnu; 1895. godine — u Penzi; isto tako u Vladimiru. Godine 1895. i 1896. knjiga je bila rasprostranjena među studentima-marksistima grada Tomska. U isto to vrijeme ona je čitana u Rostovu na Donu; a 1896. godine u Poltavi i drugim gradovima.

Ova knjiga V. I. Lenjina bila je dobro poznata grupi »Oslobođenja rada« a takođe i ostalim ruskim socijaldemokratskim organizacijama u inostranstvu.

Hektografsko izdanje prve i treće sveske knjige »Šta su »prijatelji naroda« i kako se oni bore protiv socijaldemokrata?« bilo je pronađeno početkom 1923. godine u berlinskom socijaldemokratskom arhivu i istovremeno u Državnoj javnoj biblioteci »Saltikov-Ščedrin« u Lenjingradu.

Godine 1936. predat je Institutu marksizma-lenjinizma CK KPSS novi primjerak hektografskog izdanja iz 1894. godine, koji sadrži mnogobrojne redakcijske ispravke koje je učinio Lenjin prilikom pripremanja planiranog izdanja knjige u inostranstvu.

Druga sveska ove knjige V. I. Lenjina dosad nije pronađena. *Prev.*

prošlost čovječanstva s novog gledišta i izvukao zaključak iz svih dosad postojećih filozofskoistorijskih teorija, on je onda, naravno, i to uradio isto tako brižljivo: stvarno je pregledao i podvrgao kritičkoj analizi sve poznate teorije istorijskog procesa, zadržao se na masi činjenica svjetske istorije. Poređenje s Darvinom, koje je tako uobičajeno u marksističkoj literaturi, još više učvršćuje u toj misli. Šta je čitav Darvinov rad? Nekoliko uopćavajućih, među sobom najtješnje povezanih ideja koje krunišu čitav Mon Blan činjeničkog materijala. A gdje je takav Marksov rad? Nema ga. I ne samo što nema takvog Marksova rada: takvog rada nema ni u čitavoj marksističkoj literaturi, i pored svega njena kvantitativnog bogatstva i rasprostranjenosti.«

Cijela je ova tirada neobično značajna za razumijevanje činjenice koliko ljudi malo razumiju »Kapital« i Marksa. Pritisnuti ogromnom uvjerljivošću izlaganja, oni se učtivo klanjaju pred Marksom, hvale ga, i u isto vrijeme potpuno gube iz vida osnovni sadržaj doktrine i, kao da ništa nije bilo, pjevaju i dalje stare pjesme »subjektivne sociologije«. Čovjek se u vezi s ovim mora sjetiti vrlo tačnog epigrafa koji je Kautski izabrao za svoju knjigu o Marksovu ekonomskom učenju:

Wer wird nicht einen Klopstock loben?
Doch wird ihn jeder lesen? — Nein.
Wir vollen weniger erhoben,
Und fleissiger gelsen sein![2]

Sasvim tako! Trebalo bi da g. Mihajlovski manje hvali Marksa a da ga više čita, ili tačnije: da ozbiljnije razmišlja o onom što čita.

»U »Kapitalu« Marks nam je dao primjer spoja logičke snage s erudicijom« — veli g. Mihajlovski. U toj rečenici g. Mihajlovski nam je dao primjer spoja blještave fraze s prazninom sadržaja, — primijetio je jedan marksist. I ta je primjedba potpuno tačna. U čemu se, u stvari, ispoljila ta logička snaga Marksova? Kakve je rezultate ona dala? Kad čovjek čita navedenu tiradu g. Mihajlovskog, može pomisliti da je sva ta snaga bila usmjerena na »ekonomske teorije« u najužem smislu riječi, i samo na njih. I, — da bi jače osjenčio uske granice polja na kome se ispoljavala logička snaga Marksova, g. Mihajlovski akcentira »najsitnije pojedinosti«, »minucioznost«, »danas potpuno nepoznate teoretičare«, itd.

[2] Ko još ne hvali Klopstoka? Ali da li ga svako čita? Ne. Mi hoćemo da nas manje poštuju a da nas više čitaju! (Lesing). *Prev.*

Izlazi kao da Marks nije unio ništa bitno novo, spomena vrijedno, u metode izgrađivanja tih teorija, kao da je on ostavio granice ekonomske nauke onakvim kakve su bile kod ranijih ekonomista, ne proširivši ih, kao da nije unio »potpuno novo« shvaćanje same te nauke. A međutim svako ko je čitao »Kapital« zna da je to sušta neistina. Čovjek se ovdje mora sjetiti onog što je g. Mihajlovski pisao o Marksu prije 16 godina polemizirajući s vulgarno buržoaskim g. J. Žukovskim. Vremena su, što li, bila onda druga, osjećaji, što li, svježiji, tek ton i sadržaj članka g. Mihajlovskog bili su onda sasvim drukčiji.

— »Krajnji cilj ovog djela jeste: pokazati zakon razvitka (u originalu: »Das ökonomische Bewegungsgesetz — ekonomski zakon kretanja) savremenog društva« — veli K. Marks o svome »Kapitalu« i drži se striktno svoga programa«, — tako je pisao g. Mihajlovski 1877. Da razmotrimo izbliže taj program kojeg se — kako priznaje kritičar — Marks striktno drži. On se sastoji u ovome: »pokazati ekonomski zakon razvitka savremenog društva«.

Već sama ta formulacija stavlja nas pred nekoliko pitanja koja traže objašnjenje. Otkud to da Marks govori o »savremenom (modern)« društvu, kad su svi ekonomisti prije njega govorili o društvu uopće? U kojem smislu upotrebljava on riječ »savremeni«, po kojim kriterijima izdvaja on to savremeno društvo? I dalje — šta znači to: ekonomski zakon kretanja društva? Mi smo navikli da slušamo od ekonomista — i to je, između ostalog, jedna od omiljenih ideja publicista i ekonomista one sredine kojoj pripada »Rusko Bogatstvo« — da je samo proizvodnja vrijednosti potčinjena isključivo ekonomskim zakonima, dok raspodjela, vele, zavisi od politike, od toga u čemu će se sastojati utjecaj vlasti, inteligencije itd. na društvo. U kojem to smislu govori Marks o ekonomskom zakonu kretanja društva, i uz to još taj zakon naziva Naturgesetz — prirodnim zakonom? Kako to da razumijemo, kad su toliki i toliki domaći sociolozi ispisali brda papira o tome da se oblast društvenih pojava izdvaja iz oblasti prirodnoistorijskih pojava, da prema tome i za istraživanje prvih treba primjenjivati sasvim specijalni, »subjektivni metod u sociologiji«?

Sva ta pitanja iskrsavaju prirodno i neophodno i, naravno, samo potpuno neznanje može prelaziti preko njih kad je riječ o »Kapitalu«. Da bismo se snašli u tim pitanjima, navešćemo najprije još jedno mjesto iz predgovora »Kapitalu« — svega nekoliko redaka niže:

»Moje se gledište sastoji u tome — veli Marks — da ja razvitak ekonomske formacije društva shvaćam kao prirodnoistorijski proces.«

Dovoljno je uporediti samo dva navedena mjesta iz predgovora da bi se vidjelo da je već u njima dana osnovna ideja »Kapitala«, koja je provedena, kao što smo čuli, strogo dosljedno i rijetkom logičkom snagom. Istaći ćemo prije svega dva momenta povodom svega toga: Marks govori samo o jednoj »društveno-ekonomskoj formaciji«, o kapitalističkoj, tj. veli da je istraživao zakon razvitka samo te formacije, i jedino nje. To je prvo. A drugo, istaći ćemo metode pomoću kojih je Marks došao do svojih zaključaka: ti metodi sastojali su se, kao što smo maločas čuli od g. Mihajlovskog, u »minucioznom istraživanju odgovarajućih činjenica«.

Preći ćemo sad na analizu osnovne ideje »Kapitala«, koju je tako vješto pokušao da obiđe naš subjektivni filozof. U čemu se zapravo sastoji pojam ekonomske formacije društva? i kako se razvitak takve formacije može i mora smatrati prirodnoistorijskim procesom? — to su pitanja koja sad stoje pred nama. Ja sam već isticao da je s gledišta starih (ne za Rusiju) ekonomista i sociologa pojam društveno-ekonomske formacije sasvim nepotreban: oni govore o društvu uopće, prepiru se sa Spenserima oko toga što je društvo uopće, kakav je cilj i suština društva uopće, itd. U takvim rasuđivanjima ovi subjektivni sociolozi oslanjaju se na argumente ove vrste: cilj je društva da svi njegovi članovi imaju od njega korist, zato pravda zahtijeva takvu i takvu organizaciju, i poredak koji ne odgovara toj idealnoj (»Sociologija mora početi s nekom utopijom« — te riječi jednog od tvoraca subjektivnog metoda, g. Mihajlovskog, vrlo dobro karakteriziraju suštinu njihovih metoda) organizaciji nenormalan je i treba da bude uklonjen. »Bitni zadatak sociologije — rasuđuje, na primjer, g. Mihajlovski — sastoji se u rasvjetljavanju društvenih uslova pod kojima ova ili ona potreba ljudske prirode dobiva zadovoljenje.« Jasno je da ovog sociologa interesira samo društvo koje zadovoljava ljudsku prirodu, a ne interesiraju ga uopće društvene formacije, koje se uz to mogu bazirati na pojavi — koja tako ne odgovara »ljudskoj prirodi« — kao što je porobljavanje većine od strane manjine. Jasno je, isto tako, da s gledišta ovog sociologa ne može biti ni govora o gledanju na razvitak društva kao na prirodnoistorijski proces. (»Kad nađe da je nešto poželjno ili nepoželjno, sociolog mora pronaći uslove ostvarivanja tog poželjnog ili uklanjanja nepoželjnog« — »ostvarivanja tih i tih ideala«, — rasuđuje isti g. Mihajlovski.) I ne samo to: ne

može se govoriti čak ni o razvitku, nego samo o raznim skretanjima od »poželjnog«, o »defektima« koji su se dešavali u istoriji zbog ... zbog toga što ljudi nisu bili dovoljno pametni, nisu umjeli da dobro shvate ono što zahtijeva ljudska priroda, nisu umjeli da nađu uslove ostvarivanja tog razumnog poretka. Jasno je da osnovna Marksova ideja o prirodnoistorijskom procesu razvitka društveno-ekonomskih formacija u korijenu potkopava taj djetinji moral, koji pretendira da se zove sociologija. Na koji je način Marks došao do te osnovne ideje? On je do nje došao putem izdvajanja iz raznih oblasti društvenog života — oblasti ekonomske, putem izdvajanja iz svih društvenih odnosa — *odnosâ produkcionih*, kao osnovnih, primarnih, koji određuju sve ostale odnose. Sam Marks ovako je opisao tok svojih razmišljanja o tome pitanju:

»Prvi rad kojeg sam se latio da bih se oslobodio sumnja koje su me mučile bila je kritička revizija Hegelove filozofije prava ... Moja ispitivanja dovela su me do rezultata da pravni odnosi, isto kao i forme države, ne mogu biti shvaćeni ni iz sebe samih, ni iz takozvanog općeg razvitka ljudskog duha, nego obrnuto, da oni imaju korijen u materijalnim životnim odnosima, čiju je cjelokupnost Hegel, po ugledu na Engleze i Francuze XVIII vijeka, obuhvatio nazivom »građansko društvo«, i da anatomiju građanskog društva treba tražiti u političkoj ekonomiji ... Opći rezultat do kojeg sam došao ... može se ukratko formulirati ovako: U društvenoj proizvodnji svoga života ljudi ulaze u određene, nužne, od njihove volje nezavisne odnose — produkcione odnose, koji odgovaraju određenom stupnju razvitka njihovih materijalnih proizvodnih snaga. Cjelokupnost tih produkcionih odnosa sačinjava ekonomsku strukturu društva, realnu bazu na kojoj se izdiže pravna i politička nadgradnja i kojoj odgovaraju određeni oblici društvene svijesti. Način proizvodnje materijalnog života uslovljava socijalni, politički i duhovni proces života uopće. Ne određuje svijest ljudi njihovo biće, nego, obrnuto, njihovo društveno biće određuje njihovu svijest. Na izvjesnom stupnju svoga razvitka materijalne proizvodne snage društva dolaze u protivrječnost s postojećim produkcionim odnosima, ili — što je samo pravni izraz za to — s odnosima vlasništva u okviru kojih su se one dotle razvijale. Iz oblika razvijanja proizvodnih snaga ti se odnosi pretvaraju u njihove okove. Tada nastupa epoha socijalne revolucije. S promjenom ekonomske baze vrši se sporije ili brže prevrat u cijeloj ogromnoj nadgradnji. Pri promatranju takvih prevrata mora se uvijek razlikovati materijalni prevrat u ekonomskim uslo-

vima proizvodnje, koji se može konstatirati s tačnošću prirodnih nauka, od pravnih, političkih, religioznih, umjetničkih ili filozofskih, kraće: od ideoloških oblika u kojima ljudi postaju svjesni tog sukoba i rješavaju ga borbom. Kao god što se o pojedinom čovjeku ne smije suditi po onome što on sam o sebi misli, isto se tako ne smije suditi o nekoj epohi prevrata po njenoj svijesti. Naprotiv, tu svijest treba objasniti iz protivrječnosti materijalnog života, iz postojećeg sukoba između društvenih proizvodnih snaga i produkcionih odnosa... U općim crtama, azijski, antički, feudalni i savremeni, buržoaski način proizvodnje mogu se označiti kao progresivne epohe ekonomske formacije društva.«

Ta ideja materijalizma u sociologiji bila je već sama po sebi genijalna ideja. Razumije se, *tada* je to bila još samo hipoteza, ali hipoteza koja je prvi put stvarala mogućnost strogo naučnog odnosa prema istorijskim i društvenim pitanjima. Dotada, ne umijući da se spuste do najjednostavnijih i tako primarnih odnosa kao što su produkcioni, sociolozi su pristupali neposredno ispitivanju i proučavanju političkih i pravnih formi, nailazili na činjenicu da su te forme nastale iz ovih ili onih ideja čovječanstva u dano vrijeme — i nisu išli dalje od toga; ispadalo je kao da ljudi svjesno izgrađuju društvene odnose. Ali taj zaključak, koji je došao do punog izraza u ideji o Contrat Social[3] (ideji čiji se tragovi jako opažaju u svim sistemima utopijskog socijalizma), sasvim je protivrječio svim istorijskim posmatranjima. Nikad toga nije bilo, niti sad toga ima, da članovi društva imaju predstavu o cjelokupnosti onih društvenih odnosa u kojima žive kao o nečemu određenom, cjelovitom, prožetom takvim i takvim principom; naprotiv, masa se prilagođava nesvjesno tim odnosima i toliko nema predstavu o njima kao specifičnim istorijskim društvenim odnosima da je, na primjer, objašnjenje odnosâ razmjene, u kojima su ljudi živjeli mnogo vjekova, dano tek u najnovije vrijeme. Materijalizam je uklonio tu protivrječnost, otišavši s analizom dublje, do postanka samih tih društvenih ideja čovjekovih; i njegov zaključak o zavisnosti toka ideja od toka stvari jedini je zaključak koji se može dovesti u sklad s naučnom psihologijom. Dalje, s druge strane: ta hipoteza je prvi put podigla sociologiju na stepen nauke. Dotada su se sociolozi trudili i trudili da u složenoj mreži društvenih pojava povuku granicu između važnih i nevažnih pojava (to je korijen subjektivizma u sociologiji) i nisu umjeli da nađu objektivni kriterij za takvo razgraničenje. Materijalizam je dao potpuno objektivni kriterij, izdvo-

[3] — društvenom ugovoru. *Prev.*

jivši »produkcione odnose« kao strukturu društva i omogućivši da se na te odnose primijeni onaj općenaučni kriterij redovnog ponavljanja za koji su subjektivisti tvrdili da se ne može primijeniti na sociologiju. Sve dok su se ograničavali na ideološke društvene odnose (tj. na odnose koji prije nego što se formiraju prolaze kroz svijest* ljudi), sociolozi nisu mogli zapaziti redovno ponavljanje i pravilnost u društvenim pojavama raznih zemalja, i njihova nauka je u najboljem slučaju bila samo opis tih pojava, skupljanje sirove građe. Analiza materijalnih društvenih odnosa (tj. odnosa koji se formiraju ne prolazeći kroz svijest ljudi: razmjenjujući proizvode, ljudi stupaju u produkcione odnose i ne budući svjesni da tu postoji društveni produkcioni odnos) — analiza materijalnih društvenih odnosa odmah je omogućila da se zapazi ponavljanje i pravilnost i da se poreci raznih zemalja uopće u jedan osnovni pojam: *društvena formacija*. Samo je takvo uopćavanje i omogućilo da se od opisa (i ocjene s gledišta ideala) društvenih pojava pređe na njihovu strogo naučnu analizu koja izdvaja, recimo, ono po čemu se jedna kapitalistička zemlja razlikuje od druge i koja istražuje ono što je zajedničko svim tim zemljama.

Najzad, treće: ta hipoteza je prvi put stvorila mogućnost *naučne* sociologije još i zato što je tek svođenje društvenih odnosa na produkcione odnose i produkcionih odnosa na nivo proizvodnih snaga dalo čvrstu osnovu za predstavljanje razvitka društvenih formacija kao prirodnoistorijskog procesa. A samo po sebi je jasno da bez takvog gledanja ne može ni biti nauke o društvu. (Subjektivisti, na primjer, iako su priznavali zakonitost istorijskih pojava, nisu mogli pogledati na njihovu evoluciju kao na prirodnoistorijski proces, — i to upravo zato što nisu išli od društvenih ideja i ciljeva čovjekovih, nisu umjeli da svedu te ideje i ciljeve na materijalne društvene odnose.)

I Marks, koji je izrekao tu hipotezu četrdesetih godina, laća se proučavanja činjeničkog (ovo — nota bene[4]) materijala. On uzima jednu od društveno-ekonomskih formacija — sistem robne privrede — i na osnovi gigantske mase podataka (koje je proučavao najmanje 25 godina) daje najdetaljniju analizu zakona funkcioniranja te formacije i njena razvitka. Ta analiza je ograničena isključivo na produkcione odnose među članovima društva: ne pribjegavajući nijedanput radi objašnjenja stvari kakvim momentima koji su izvan tih pro-

* Riječ je, naravno, sve vrijeme o svijesti o *društvenim* odnosima, i nikakvim drugim.

[4] — zapamtite. *Prev.*

dukcionih odnosa, Marks omogućuje da se vidi kako se razvija robna organizacija društvene privrede, kako se ta robna organizacija društvene privrede pretvara u kapitalističku, stvarajući antagonističke (u granicama produkcionih odnosa) klase buržoazije i proletarijata, kako ona razvija produktivnost društvenog rada i time unosi element koji dolazi u nepomirljivu protivrječnost s temeljima same te kapitalističke organizacije.

To je *kostur* »Kapitala«. Ali sva je stvar u tome što se Marks nije zadovoljio tim kosturom, što se on nije ograničio samo na »ekonomsku teoriju« u običnom smislu, što je on — *objašnjavajući* strukturu i razvitak dane društvene formacije *isključivo* produkcionim odnosima — u isto vrijeme svuda i stalno ispitivao nadgradnje koje odgovaraju tim produkcionim odnosima, oblačio kostur u krv i meso. »Kapital« je zato i imao tako ogroman uspjeh što je ta knjiga »njemačkog ekonomiste« pokazala čitaocu cijelu kapitalističku društvenu formaciju kao živu — s različitim stranama njena svakidašnjeg života, s faktičkim socijalnim manifestacijama klasnog antagonizma koji je svojstven produkcionim odnosima, s buržoaskom političkom nadgradnjom koja štiti vladavinu klase kapitalista, s buržoaskim idejama slobode, jednakosti itd., s buržoaskim porodičnim odnosima. Razumljivo je sad da je poređenje s Darvinom potpuno tačno: »Kapital« nije ništa drugo do »nekoliko uopćavajućih, među sobom najtješnje povezanih ideja, koje krunišu čitav Mon Blan činjeničkog materijala«. I ako je neko čitajući »Kapital« mogao ne zapaziti te uopćavajuće ideje, to više nije Marksova krivica: kao što smo vidjeli, Marks je čak u predgovoru ukazao na te ideje. I ne samo to: to poređenje pravilno je ne samo s vanjske strane (koja je, ko će znati zašto, naročito zainteresirala g. Mihajlovskog) nego i s unutrašnje strane. Kao što je Darvin učinio kraj gledanju na vrste životinja i biljaka kao na ničim nepovezane, slučajne, »od boga stvorene« i nepromjenljive, i prvi postavio biologiju na potpuno naučno tlo, utvrdivši promjenljivost vrsta i kontinuitet među njima, — tako je Marks učinio kraj gledanju na društvo kao na mehanički agregat individuumâ koji dopušta svakojake izmjene po volji vlasti (ili, što je isto, po volji društva i vlade), koji nastaje i koji se mijenja slučajno, i prvi postavio sociologiju na naučno tlo, utvrdivši pojam društveno-ekonomske formacije kao pojam cjelokupnosti danih produkcionih odnosa, utvrdivši da je razvitak tih formacija prirodnoistorijski proces.

Sad — otkako je izašao »Kapital« · materijalističko shvaćanje istorije nije više hipoteza nego je naučno dokazana teza, i dok ne budemo imali drugi pokušaj naučnog objašnjenja funkcioniranja i razvitka neke društvene formacije — upravo društvene formacije, a ne formi života neke zemlje ili naroda, ili čak klase itd. — drugi pokušaj koji bi unio red u »odgovarajuće činjenice« onako kako je to učinio materijalizam, koji bi dao živu sliku izvjesne formacije objašnjavajući je strogo naučno, — dotle će materijalističko shvaćanje istorije biti sinonim nauke o društvu. Materijalizam nije »uglavnom naučno shvaćanje istorije«, kako misli g. Mihajlovski, nego jedino naučno shvaćanje istorije.

I sad — možete li zamisliti išta kurioznije od toga — da se našlo ljudi koji su pročitali »Kapital« i nisu našli u njemu materijalizam! Gdje je on? — pita, iskreno se čudeći, g. Mihajlovski.

On je čitao »Komunistički manifest« i nije opazio da se u njemu daje materijalističko objašnjenje savremenih sistema — i pravnih, i političkih, i porodičnih, i religioznih, i filozofskih, da čak kritika socijalističkih i komunističkih teorija traži i nalazi korijene tih teorija u takvim i takvim produkcionim odnosima.

On je čitao »Bijedu filozofije« i nije opazio da se analiza Prudonove sociologije u njoj vrši s materijalističkog gledišta, da kritika onog rješenja raznih istorijskih pitanja koje je predlagao Prudon polazi od principa materijalizma, da se vlastita piščeva ukazivanja na to gdje treba tražiti podatke za rješavanje tih pitanja svode sva na pozivanje na produkcione odnose.

On je čitao »Kapital« i nije opazio da ima pred sobom primjer naučne analize jedne — i to najsloženije — društvene formacije pomoću materijalističkog metoda, primjer koji su svi priznavali i koji niko nije nadmašio. I, eto, on sjedi i misli svoju duboku misao o dubokom pitanju: »u kojem je djelu Marks izložio svoje materijalističko shvaćanje istorije?«

Svako ko poznaje Marksa odgovorio bi mu na to pitanje drugim pitanjem: u kojem djelu Marks nije izlagao svoje materijalističko shvaćanje istorije? Ali g. Mihajlovski će, vjerojatno, saznati o Marksovim materijalističkim istraživanjima tek onda kad ona pod odgovarajućim brojevima budu registrirana u kakvom historiosofskom radu kakvog Karejeva pod rubrikom: »ekonomski materijalizam«.

A od svega je najkurioznije to što g. Mihajlovski optužuje Marksa da nije »revidirao (sic![5]) sve poznate teorije istorijskog procesa«. To je već sasvim zabavno. Pa u čemu su se

sastojale, u 9/10, te teorije? U čisto apriornim, dogmatskim, apstraktnim konstrukcijama o tome šta je društvo, šta je progres? i tome sl. (Uzimam namjerno primjere koji su bliski umu i srcu g. Mihajlovskog.) Pa te teorije su neupotrebljive već samim tim što postoje, neupotrebljive su po svojim osnovnim metodima, po svojoj totalnoj i bezizlaznoj metafizičnosti. Jer počinjati s pitanjima što je društvo, što je progres? — znači počinjati od svršetka. Odakle ćete uzeti pojam društva i progresa uopće kad niste posebno proučili još nijednu društvenu formaciju, kad niste čak ni utvrdili taj pojam, kad niste čak umjeli prići ozbiljnom proučavanju činjenica, objektivnoj analizi ma kojih društvenih odnosa? To je najočigledniji znak metafizike, s kojom je počinjala svaka nauka: dok još nisu umjeli da priđu proučavanju činjenica, ljudi su uvijek izmišljali a priori[6] opće teorije, koje su uvijek ostajale bez rezultata. Metafizičar-kemičar, ne umijući još da istražuje činjenice koje karakteriziraju kemijske procese, izmišljao je teoriju o prirodi sile kemijskog afiniteta. Metafizičar-biolog raspravljao je o tome šta je život i životna sila. Metafizičar-psiholog raspravljao je o tome šta je duša. Već sam metod tu je bio apsurdan. Ne može se raspravljati o duši dok se posebno ne objasne psihički procesi: progres će se ovdje i sastojati u tome što će se odbaciti opće teorije i filozofske konstrukcije o tome šta je duša i što će se postaviti na naučno tlo proučavanje činjenica koje karakteriziraju ove ili one psihičke procese. Zato optužba g. Mihajlovskog — to je isto kao kad bi metafizičar-psiholog koji je cijelog svog vijeka pisao »istraživanja« o pitanju šta je duša (ne znajući tačno da objasni nijednu, pa ni najjednostavniju, psihičku pojavu) uzeo da optužuje naučnog psihologa zamjerajući mu što nije revidirao sve poznate teorije o duši. On, taj naučni psiholog, odbacio je filozofske teorije o duši i pristupio direktno proučavanju materijalnog supstrata psihičkih pojava — nervnih procesa — i dao, recimo, analizu i objašnjenje takvog i takvog ili takvih i takvih psihičkih procesa. I eto, naš metafizičar-psiholog čita taj rad, hvali ga — dobro su, veli, opisani procesi i proučene činjenice — ali nije zadovoljan. Čekajte, uzrujava se on slušajući gdje govore o potpuno novom shvaćanju psihologije kod tog učenja, o naročitom metodu naučne psihologije, — čekajte, pada u vatru filozof, — a u kojem je djelu izložen taj metod? Tā u tome radu su »samo činjenice«! U njemu nema ni spomena o reviziji »svih poznatih filozofskih teorija o duši!« To uopće nije takav rad!

[5] — tako! *Prev.*
[6] — unaprijed, nezavisno od iskustva. *Prev.*

Ni »Kapital« nije, razumije se, takav rad za sociologa-metafizičara, koji ne opaža koliko su jalova apriorna rasuđivanja o tome šta je društvo, koji ne shvaća da se tim metodima umjesto proučavanja i objašnjavanja postiže samo podmetanje pod pojam društva ili buržoaskih ideja engleskog kramara ili malograđanskosocijalističkih ideala ruskog demokrata, — i ništa drugo. Zato su sve te filozofskoistorijske teorije i nastajale i iščezavale kao mjehuri od sapunice: bile su u najboljem slučaju simptom društvenih ideja i odnosa svog vremena i nisu pomicale ni za dlaku naprijed čovjekovo *shvaćanje* makar nekih pojedinih, ali zato stvarnih (a ne onih koji »odgovaraju ljudskoj prirodi«) društvenih odnosa. Gigantski korak naprijed koji je u tom pogledu učinio Marks sastojao se, upravo, u tome što je on odbacio sva ta rasuđivanja o društvu i progresu uopće i mjesto njih dao *naučnu* analizu *jednog* društva i *jednog* progresa — kapitalističkog. A g. Mihajlovski ga optužuje zbog toga što je počeo od početka, a ne od svršetka, od analize činjenica, a ne od konačnih zaključaka, od proučavanja konkretnih, istorijski određenih društvenih odnosa, a ne od općih teorija o tome u čemu se sastoje ti društveni odnosi uopće! I pita: »gdje je takav rad?« O premudri subjektivni sociologe!!

Da je naš subjektivni filozof ostao samo na tome, da on samo začuđeno pita u kojem je djelu obrazložen materijalizam, — to još ne bi bilo ni po jada. Ali on — i pored toga što nigdje nije našao ne samo obrazloženje, nego čak ni izlaganje materijalističkog shvaćanja istorije (i, može biti, upravo zato što nije našao) — ide dalje i pripisuje toj doktrini pretenzije koje ona nikad nije imala. Pošto je naveo citat iz Blosa o tome da je Marks objavio potpuno novo *shvaćanje* istorije, on ne ustručavajući se nimalo, raspravlja o tome dalje kao da ta teorija pretendira na to da je »objasnila čovječanstvu njegovu prošlost«, objasnila »svu (sic!!?) prošlost čovječanstva«, itd. A to je sasvim krivo! Teorija pretendira samo na objašnjenje kapitalističke društvene organizacije, i samo nje. Kad je primjena materijalizma na analizu i objašnjenje jedne društvene formacije dala tako sjajne rezultate, potpuno je prirodno da materijalizam u istoriji nije više hipoteza nego naučno provjerena teorija; potpuno je prirodno da se materijalistički metod mora nužno proširiti i na ostale društvene formacije, makar one i ne bile podvrgnute specijalnom proučavanju činjenica i detaljnoj analizi, — isto onako kao što se ideja transformizma, dokazana za veliki broj činjenica, proširuje na čitavu oblast biologije, iako se za poje-

dine vrste životinja ili biljaka još nije mogla tačno utvrditi činjenica njihove transformacije. I kao što transformizam nimalo ne pretendira na to da objasni »svu« istoriju postanka vrsta, nego samo na to da postavi metode toga objašnjenja na naučnu visinu, tako ni materijalizam u istoriji nije nikad pretendirao na to da sve objasni, nego samo na to da pokaže »jedino naučni«, kako kaže Marks (»Kapital«), metod objašnjenja istorije. Koliko je g. Mihajlovski duhovit, ozbiljan i pristojan u svojoj polemici može se vidjeti iz ovoga: on prvo izvrće Marksa pripisujući materijalizmu u istoriji apsurdne pretenzije: »objašnjenje svega«, pronalaženje »ključa za sve istorijske brave« (pretenzije koje je Marks naravno, odmah i vrlo jetko odbacio u svome »pismu« povodom članka Mihajlovskog), zatim se šegači s pretenzijama koje je sam izmislio i, najzad, navodeći tačne misli Engelsove — tačne zato što ovaj put navodi citat, a ne prepričava — da politička ekonomija, kako je shvaćaju materijalisti, »ima tek da se stvori«, da se »sve što od nje dosad imamo ograničava« na istoriju kapitalističkog društva, — izvodi zaključak da se »tim riječima jako sužava oblast važenja ekonomskog materijalizma«! Koliko bezgranične naivnosti ili koliko bezgranične uobraženosti mora imati čovjek da bi mogao računati na to da će takvi trikovi proći nezapaženi! Prvo je izvrnuo Marksa, zatim se pošegačio sa svojim izvrtanjima, naposljetku je naveo tačne misli — i sad ima drskosti da kaže da se njima sužava oblast važenja ekonomskog materijalizma!

Kakve je vrste i kakvog kvaliteta to šegačenje g. Mihajlovskog može se vidjeti iz ovog primjera: »Marks ih nigdje ne obrazlaže« — tj. osnove teorije ekonomskog materijalizma — veli g. Mihajlovski. »Istina, Marks se nosio mišlju da zajedno s Engelsom napiše filozofsko-istorijsko i istorijsko-filozofsko djelo, čak ga je i napisao (1845—1846), ali ono nikad nije bilo štampano. Engels kaže: »Prvi dio tog djela predstavlja izlaganje materijalističkog shvaćanja istorije, koje samo pokazuje koliko su nedovoljna bila naša znanja u oblasti ekonomske istorije«. »Prema tome — zaključuje g. Mihajlovski — osnovne tačke »naučnog socijalizma« i teorije ekonomskog materijalizma bile su otkrivene, a odmah poslije toga i izložene u »Manifestu«, u vrijeme kada su, po vlastitom priznanju jednog od pisaca, potrebna znanja za takav posao bila kod njih nedovoljna.«

Zar nije divna ova kritika? Engels veli da su kod njih bila nedovoljna znanja u oblasti ekonomske »istorije« i da oni zato nisu ni objavili svoje »opće« istorijsko-filozofsko djelo. G. Mihajlovski tumači to kao da oni nisu imali dovoljno znanja »za posao« kao što je formuliranje »osnovnih tačaka

naučnog socijalizma«, tj. naučne kritike »buržoaskog« sistema, koja je dana već u »Manifestu«. Jedno od dvoga: ili g. Mihajlovski ne može da shvati razliku između pokušaja da se obuhvati sva filozofija istorije i pokušaja da se naučno objasni buržoaski poredak, ili on misli da Marks i Engels nisu imali dovoljno znanja za kritiku političke ekonomije. Ako je posrijedi ovo drugo, onda je g. Mihajlovski vrlo bezdušan: neće da nas upozna sa svojim mislima o toj nedovoljnosti, sa svojim ispravcima i dopunama. Marksova i Engelsova odluka da ne objavljuju istorijsko-filozofski rad i da koncentriraju sve snage na naučnu analizu jedne društvene organizacije karakterizira samo najviši stepen naučne savjesnosti. Odluka g. Mihajlovskog da se šegači s tim dodačićem da su Marks i Engels izlagali svoje poglede budući i sami svjesni da nemaju dovoljno znanja da ih izrade — karakterizira samo metode polemike koje ne govore ni o pameti, ni o osjećanju pristojnosti.

Drugi primjer: »Za obrazloženje ekonomskog materijalizma kao istorijske teorije više je uradio alter ego[7] Marksov — Engels — veli g. Mihajlovski. — On ima specijalno istorijski rad: »Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države u vezi (im Anschluss) s Morganovim pogledima«. Taj »Anschluss« je neobično interesantan. Knjiga Amerikanca Morgana izašla je mnogo godina poslije objavljivanja od strane Marksa i Engelsa osnovâ ekonomskog materijalizma i potpuno nezavisno od njega«. I eto, »ekonomski materijalisti su pristali« uz tu knjigu, i kako u praistorijsko doba nije bilo klasne borbe, oni su unijeli u formulu materijalističkog shvaćanja istorije »ispravak« da je pored proizvodnje materijalnih vrijednosti odlučujući momenat proizvodnja samog čovjeka, tj. proizvodnja djece, koja igra glavnu ulogu u prvobitnoj epohi, kad je rad po svojoj produktivnosti bio još sasvim nerazvijen.

»Velika je zasluga Morganova — veli Engels — što je on u rodovskim vezama sjevernoameričkih Indijanaca našao ključ za najvažnije, dosad nerješive zagonetke najstarije grčke, rimske i njemačke istorije.«

»Dakle — izriče povodom toga g. Mihajlovski — krajem četrdesetih godina bilo je otkriveno i objavljeno potpuno novo, materijalističko i doista naučno shvaćanje istorije, koje je za istorijsku nauku značilo ono što je Darvinova teorija značila za moderne prirodne nauke.« Ali to shvaćanje — ponavlja zatim još jedanput g. Mihajlovski — nikad nije bilo naučno obrazloženo. »Ono ne samo što nije bilo provjereno na velikom i raznovrsnom polju činjeničkog materijala (»Ka-

[7] — drugi ja. *Prev.*

pital« »nije takav« rad: u njemu su samo činjenice i minuciozna istraživanja!) nego čak nije bilo dovoljno ni motivirano, makar putem kritike i eliminiranja drugih filozofsko-istorijskih sistema.« Engelsova knjiga — »Herrn E. Dührings Umwälzung der Wissenschaft« — sadrži »samo oštroumne pokušaje, iznesene uzgred«, i g. Mihajlovski zato smatra da je moguće sasvim preći preko mase bitnih pitanja koja su dodirnuta u tom djelu, i pored toga što ti »oštroumni pokušaji« vrlo oštroumno pokazuju besadržajnost sociologija »koje počinju s utopijama«; i pored toga što je u tom djelu dana detaljna kritika »teorije sile«, po kojoj politički i pravni poredak određuju ekonomski poredak i koju tako revnosno provode gospoda publicisti »Ruskog Bogatstva«. U stvari, kudikamo je lakše izbaciti o djelu nekoliko fraza koje ništa ne znače nego izvršiti ozbiljnu analizu makar jednog pitanja koje je materijalistički riješeno u njemu; uz to, to nije ni opasno, jer cenzura vjerojatno neće nikad pustiti prevod te knjige, i g. Mihajlovski je može, ne bojeći se za svoju subjektivnu filozofiju, nazivati oštroumnom.

Još je karakterističniji i poučniji (kao ilustracija toga da je jezik dan čovjeku da bi skrivao svoje misli — ili praznini davao formu misli) sud o Marksovom »Kapitalu«. »U »Kapitalu« ima sjajnih stranica istorijskog sadržaja, **ali** (to divno »ali«! To čak i nije »ali« nego ono čuveno »mais« koje prevedeno na ruski jezik znači: »uši su uvijek niže od čela«) one su već po samom zadatku knjige vezane za jedan određeni istorijski period i ne utvrđuju principe ekonomskog materijalizma, nego naprosto dodiruju ekonomsku stranu određene grupe istorijskih pojava.« Drugim riječima: »Kapital« — koji je jedino i posvećen proučavanju upravo kapitalističkog društva — daje materijalističku analizu toga društva i njegovih nadgradnji, »**ali**« g. Mihajlovski više voli da pređe preko te analize: tu se radi, vidite, samo o »**jednom**« periodu, a on, g. Mihajlovski, hoće da obuhvati sve periode, i uz to da ih tako obuhvati da napose ne govori ni o jednom. Razumije se da za postizanje toga cilja — tj. za to da se obuhvate svi periodi a da se ne dodiruje suština nijednog — ima samo jedan put: put općih mjesta i fraza, »blještavih« i šupljih. A niko kao g. Mihajlovski ne umije da se izvlači frazama. Ispada da ne vrijedi (posebno) govoriti o suštini Marksovih istraživanja zato što on, Marks, »ne utvrđuje principe ekonomskog materijalizma, nego naprosto dodiruje ekonomsku stranu određene grupe istorijskih pojava«. Ala je ovo duboka misao! — »Ne utvrđuje«, nego »naprosto dodiruje«! — Kako se lako može, zaista, svako pitanje zataškati frazom! Kad Marks, na primjer, više puta pokazuje na koji način u osnovi

građanske ravnopravnosti, slobodnog ugovora i tome sličnih temelja pravne države leže odnosi proizvođača robe, — šta je to? utvrđuje li on time materijalizam ili »naprosto« dodiruje? Sa sebi svojstvenom skromnošću naš filozof se uzdržava od odgovora koji bi se ticao suštine i direktno izvodi zaključak iz svojih »oštroumnih pokušaja« da lijepo priča i da ništa ne kaže.

»Nije čudo — glasi taj zaključak — što su za teoriju koja je pretendirala da osvijetli svjetsku istoriju i poslije 40 godina od njena objavljivanja najstarija grčka, rimska i njemačka istorija ostale neriješene zagonetke; i ključ za te zagonetke dao je, prvo, čovjek potpuno tuđ teoriji ekonomskog materijalizma, koji ništa o njoj nije znao, a, drugo — pomoću faktora koji nije ekonomski. Malko smiješan utisak čini termin »proizvodnja samog čovjeka«, tj. proizvodnja djece, za koji se Engels hvata da bi sačuvao makar leksičku vezu s glavnom formulom ekonomskog materijalizma. Ipak, on mora da prizna da se život čovječanstva čitav niz vjekova nije odvijao po toj formuli.« Zbilja vaša polemika »nije nikakvo čudo«, g. Mihajlovski! Teorija se sastojala u tome da za »osvjetljavanje« istorije treba tražiti osnove ne u ideološkim, nego u materijalnim društvenim odnosima. Nedostatak činjeničkog materijala nije davao mogućnosti da se taj metod primijeni na analizu nekih veoma važnih pojava najstarije istorije Evrope, na primjer gentilne organizacije, koja je zbog toga i dalje ostala zagonetka*. Ali eto, bogati materijal koji je u Americi skupio Morgan daje ovome mogućnost da proanalizira suštinu gentilne organizacije, i on je izveo zaključak da njeno objašnjenje treba tražiti ne u ideološkim (na primjer, pravnim ili religioznim), nego u materijalnim odnosima. Jasno je da ta činjenica predstavlja sjajnu potvrdu materijalističkog metoda — i ništa više. I kad g. Mihajlovski *kao zamjerku* toj doktrini iznosi to da je, prvo, ključ za najteže istorijske zagonetke našao čovjek »potpuno tuđ« teoriji ekonomskog materijalizma, — možemo se samo čuditi do koje mjere ljudi mogu ne razlikovati ono što govori u njihovu korist od onoga što ih bije u glavu. Drugo — rasuđuje naš filozof — proizvodnja djece nije ekonomski faktor. Ali gdje ste vi našli kod Marksa ili Engelsa da oni obligatno govore o

---

* G. Mihajlovski ni ovdje ne propušta priliku da se šegači: kako to, veli: naučno shvaćanje istorije — a najstarija istorija — zagonetka! Možete, g. Mihajlovski, iz svakog udžbenika vidjeti da pitanje gentilne organizacije ide u red najtežih pitanja, u red onih pitanja zbog kojih su, da bi ih objasnile, nikle mnogobrojne teorije.

ekonomskom materijalizmu? Karakterizirajući svoj pogled na svijet, oni su ga nazivali prosto materijalizmom. Njihova osnovna ideja (potpuno određeno izražena i u gore navedenom citatu iz Marksa) jeste u tome da se društveni odnosi dijele na materijalne i ideološke. Ovi drugi predstavljaju samo nadgradnju nad prvima, koji nastaju nezavisno od volje i svijesti čovjekove kao (rezultat) forma čovjekove aktivnosti usmjerene na održanje života. Objašnjenje političkih i pravnih oblika — veli Marks u gore navedenom citatu — treba tražiti u »materijalnim životnim odnosima«. Da ne misli g. Mihajlovski da odnosi u proizvodnji djece spadaju u ideološke odnose? Objašnjenja g. Mihajlovskog o ovom slučaju toliko su karakteristična da se na njima vrijedi zadržati. »Ma koliko mi vješto operirali s »proizvodnjom djece« — veli on — upinjući se da utvrdimo makar leksičku vezu između nje i ekonomskog materijalizma, ma kako se proizvodnja djece ukrštala u složenoj mreži pojava društvenog života s drugim pojavama, računajući u te pojave i ekonomske, ona ima svoje vlastite, fiziološke i psihičke, korijene. (Bebama pričate, je li g. Mihajlovski, da proizvodnja djece ima fiziološke korijene!? Koga vi to žedna preko vode prevodite?) I ovo nam pokazuje da teoretičari ekonomskog materijalizma nisu pročistili račune ne samo s istorijom nego ni s psihologijom. Nema nikakve sumnje da su rodovske veze izgubile svoje značenje u istoriji civiliziranih zemalja, ali teško da se to može reći tako sigurno o vezama neposredno polnim i porodičnim. One su, naravno, bile izložene jakim promjenama pred pritiskom sve složenijeg života uopće, ali s izvjesnom dijalektičkom vještinom moglo bi se dokazati da ne samo pravni nego i sami ekonomski odnosi čine »nadgradnju« nad polnim i porodičnim odnosima. Mi to nećemo učiniti, ali ćemo ipak ukazati bar na instituciju nasljedstva.«

Najzad je našem filozofu pošlo za rukom da iz oblasti šupljih fraza* pređe na činjenice, određene, koje se mogu provjeriti i koje ne daju da se tako lako »ušutka« suština stvari. Da vidimo na koji način naš kritičar Marksa dokazuje da je institucija nasljedstva nadgradnja nad polnim i porodičnim odnosima. »U nasljedstvo se predaju — rasuđuje g. Mihajlovski — produkti ekonomske proizvodnje (»Produkti ekonom-

* Zaista, kako drukčije da nazovemo postupak kad neko prebacuje materijalistima da nisu pročistili račune s istorijom, a ne pokušava da pretrese *doslovno nijedno* od mnogobrojnih materijalističkih objašnjenja različitih istorijskih pitanja koja su dali materijalisti? ili kad kaže: moglo bi se dokazivati ali mi to nećemo činiti?

ske proizvodnje«!! Ala je ovo pismeno! zvučno! i ala je elegantan jezik!), i sama institucija nasljedstva uslovljena je do izvjesne mjere činjenicom ekonomske konkurencije. Ali, prvo, u nasljedstvo se predaju i nematerijalne vrijednosti, — što se izražava u brizi o odgoju djece u duhu otaca.« Dakle, odgoj djece ulazi u instituciju nasljedstva! Na primjer: u ruskom građanskom zakoniku postoji član po kome — »roditelji su dužni starati se da domaćim odgojem izgrade karakter djece i dužni su pomagati namjere vlade«. Da to i naš filozof ne zove institucijom nasljedstva? — »a drugo — ostajući čak isključivo u ekonomskoj oblasti — ako se institucija nasljedstva ne da zamisliti bez produkta proizvodnje koji se predaju putem nasljedstva, ona se isto tako ne da zamisliti ni bez produkta »proizvodnje djece«, bez njih i bez one složene i napregnute psihike koja se na njih neposredno naslanja«. (Obratite pažnju na jezik: složena psihika »naslanja se« na produkte proizvodnje djece! Divota!) Dakle, institucija nasljedstva je nadgradnja nad porodičnim i polnim odnosima zato što se nasljedstvo ne da zamisliti bez proizvodnje djece! Pa, to je pravo otkriće Amerike! Dosad su svi držali da proizvodnja djece upravo toliko može objasniti instituciju nasljedstva koliko potreba uzimanja hrane — instituciju vlasništva. Dosad su svi mislili da za činjenicu što, na primjer, u Rusiji u epohi cvjetanja lenskog sistema zemlja nije mogla prelaziti putem nasljedstva (jer je ona smatrana samo uvjetnim vlasništvom) treba tražiti objašnjenje u osobenostima tadašnje društvene organizacije. G. Mihajlovski smatra, po svoj prilici, da se stvar objašnjava naprosto time što psihika koja se naslanjala na produkte proizvodnje djece tadašnjeg vlastelina nije bila dovoljno složena.

Zaparajte malo »narodnog prijatelja« — možemo reći parafrazirajući poznatu izreku — i naći ćete buržuja. I doista, kakav drugi smisao mogu imati ove misli g. Mihajlovskog o vezi institucije nasljedstva s odgojem djece, s psihikom proizvodnje djece itd. — do taj da je institucija nasljedstva isto tako vječna, neophodna i sveta kao i odgoj djece! Doduše, g. Mihajlovski se pobrinuo da ostavi sebi vratašca, rekavši da je »do izvjesne mjere institucija nasljedstva uvjetovana činjenicom ekonomske konkurencije« — ali to nije ništa drugo nego pokušaj da se izbjegne određeni odgovor na pitanje, i to pokušaj nepodesnim sredstvima. Kako možemo uzeti u obzir tu napomenu kad nam ni riječi nije rečeno o tome do koje to »izvjesne mjere« nasljedstvo zavisi od konkurencije? kad nam uopće nije razjašnjeno čime se zapravo objašnjava ta veza između konkurencije i institucije nasljedstva? U stva-

ri, institucija nasljedstva već pretpostavlja privatno vlasništvo, a ovo nastaje tek s pojavom razmjene. U osnovi privatnog vlasništva leži već započeta specijalizacija društvenog rada i otuđivanja produkata na tržištu. Dok su, na primjer, svi članovi prvobitne indijanske zajednice zajednički izrađivali sve produkte koji su im bili potrebni — nije bilo moguće ni privatno vlasništvo. A kad je u zajednicu prodrla podjela rada i kad su članovi počeli da se svaki za sebe bave proizvodnjom nekog produkta i da ga prodaju na tržištu, onda je kao izraz te materijalne odvojenosti proizvođača robe došla institucija privatnog vlasništva. I privatno vlasništvo i nasljedstvo, kategorije su društvenih poredaka u kojima su se već formirale odvojene, sitne porodice (monogamne) i u kojima se već počela razvijati razmjena. Primjer g. Mihajlovskog dokazuje baš suprotno onome što je on htio da dokaže.

Ima kod g. Mihajlovskog još jedno ukazivanje na činjenice — koje je opet biser svoje vrste! »Što se tiče rodovskih veza — ispravlja on i dalje materijalizam — one su u istoriji civiliziranih naroda dijelom stvarno izblijedjele pod zrakama utjecaja formi proizvodnje (opet izbjegavanje, samo još očiglednije. A kojih to formi proizvodnje? Šuplja fraza!), ali dijelom se rastvorile u svome vlastitom produženju i uopćenju — u nacionalnim vezama.« Dakle, nacionalne veze su produženje i uopćenje rodovskih veza! G. Mihajlovski pozajmljuje, očigledno, svoje predstave o istoriji društva iz one dječje priče kojoj uče gimnazijalce. Istorija društva — glasi ta školska mudrost — sastoji se u tome što je najprije bila porodica, ta ćelija svakog društva*, zatim se — kažu — porodica razrasla u pleme, a pleme u državu. Kad g. Mihajlovski ozbiljno ponavlja tu dječju glupost, onda to pokazuje samo — pored svega ostalog — da on nema ni najmanjeg pojma čak ni o toku ruske istorije. Ako se može govoriti o rodovskim vezama u staroj Rusiji, nesumnjivo je da već u srednjem vijeku, u epohi moskovskog carstva, tih rodovskih veza više nije bilo, tj. država se uopće nije zasnivala na rodovskim nego na teritorijalnim savezima: vlastela i manastiri primali su seljake iz raznih mjesta, i zajednice koje su se na taj način stvarale bile su čisto teritorijalni savezi. Međutim o nacionalnim vezama u pravom smislu riječi u tom periodu teško da se može govoriti: država se raspadala na pojedine »zemlje«, dijelom čak i kneževine, koje su čuvale žive tragove ranije autono-

* To je čisto buržoaska ideja: rascjepkane, sitne porodice prevladale su tek u buržoaskom poretku; njih uopće nije bilo u predistorijsko doba. Ništa nije karakterističnije za buržuja od toga prenošenja crta savremenog poretka na sva vremena i narode.

mije, osobenosti u upravi, ponekad svoju zasebnu vojsku (mjesni boljari išli su u rat sa svojom vojskom), zasebne carinske granice, itd. Tek novi period ruske istorije (otprilike od 17. vijeka) karakterizira se zaista faktičkim spajanjem svih tih oblasti, zemalja i kneževina u jednu cjelinu. Ovo spajanje nisu izazvale rodovske veze, poštovani g. Mihajlovski, nije ga izazvalo čak ni njihovo produženje i uopćenje: njega je izazivala sve jača razmjena među oblastima, robni promet koji je postepeno rastao, koncentriranje malih lokalnih tržišta u jedno sverusko tržište. Budući da su rukovodioci i gospodari ovog procesa bili kapitalisti-trgovci, stvaranje tih nacionalnih veza nije bilo ništa drugo nego stvaranje buržoaskih veza. Sa oba svoja upućivanja na činjenice g. Mihajlovski je samo pobio samog sebe i dao nam je samo primjere buržoaskih trivijalnosti; *trivijalnosti* zato što je instituciju nasljedstva objašnjavao proizvodnjom djece i njenom psihikom, a nacionalnost — rodovskim vezama; *buržoaskih* — zato što je uzimao kategorije i nadgradnje jedne istorijski određene društvene formacije (koja se bazira na razmjeni) kao kategorije koje su isto tako opće i vječne kao odgoj djece i »neposredno« polne veze.

Ovdje je naročito karakteristično to što je naš subjektivni filozof, čim je pokušao da od fraza pređe na konkretne činjenice, — odmah sjeo u blato. On se, po svemu sudeći, odlično osjeća u tom, ne naročito čistom, položaju: sjedi čovjek, dotjeruje se i prska unaokolo blatom. Eto, na primjer, on hoće da pobije postavku da je istorija niz epizoda klasne borbe, i pošto je rekao duboku misao da je ta postavka — »krajnost«, nastavlja: »Međunarodno radničko udruženje koje je osnovao Marks, organizirano u cilju klasne borbe, nije spriječilo francuske i njemačke radnike da kolju i uništavaju jedan drugoga«, čime se, veli, i dokazuje da materijalizam nije prečistio račune »s demonom nacionalnog samoljublja i nacionalne mržnje«. To tvrđenje pokazuje da kritičar apsolutno ne razumije da sasvim realni interesi trgovačke i industrijske buržoazije čine glavnu osnovu te mržnje i da govoriti o nacionalnom osjećanju kao samostalnom činiocu — znači samo zabašurivati suštinu stvari. Uostalom, mi smo već vidjeli koliko dubokoumnu predstavu o nacionalnosti ima naš filozof. G. Mihajlovski ne umije da govori o Internacionali bez čisto burenjinske[8] ironije: »Marks je šef međunarod-

[8] V. Burenjin — saradnik reakcionarnog lista »Novoje Vremja«, klevetnik; podizao je divlju hajku protiv predstavnika svih naprednih struja društvenih misli. Lenjin upotrebljava to ime kao opći naziv za nečasne metode u polemici. *Prev.*

nog radničkog udruženja, koje se doduše raspalo, ali koje ima da se obnovi«. Naravno kad se nec plus ultra[9] međunarodne solidarnosti gleda u sistemu »pravedne« razmjene, kako o tome malograđanski vulgarno preklapa hroničar unutrašnjeg života u br. 2 »Ruskog Bogatstva«, i kad se ne shvaća da razmjena, i pravedna i nepravedna, uvijek pretpostavlja i uključuje vladavinu buržoazije i da je bez uništenja privredne organizacije koja se bazira na razmjeni nemoguće likvidirati međunarodne sukobe, — onda je razumljivo cerekanje, i samo cerekanje, povodom Internacionale. Onda je razumljivo što g. Mihajlovskom nikako ne ide u glavu jednostavna istina da za borbu protiv nacionalne mržnje nema drugog sredstva osim organiziranja i zbijanja redova klase ugnjetenih za borbu protiv klase ugnjetača u svakoj pojedinoj zemlji, osim ujedinjavanja tih nacionalnih radničkih organizacija u jednu međunarodnu radničku armiju za borbu protiv međunarodnog kapitala. A što se tiče toga da Internacionala nije spriječila radnike da kolju jedan drugoga, dovoljno je podsjetiti g. Mihajlovskog na događaje Komune koji su pokazali stvarni odnos organiziranog proletarijata prema vladajućim klasama koje su vodile rat.

U cijeloj toj polemici g. Mihajlovskog čovjeka najviše revoltiraju njegovi metodi. Ako on nije zadovoljan taktikom Internacionale, ako se on ne slaže s idejama u ime kojih se organiziraju evropski radnici, — neka je bar direktno i otvoreno kritizira, izlažući svoje misli o svrsishodnijoj taktici, o pravilnijim pogledima. On, međutim, ne iznosi ništa određeno, ništa jasno protiv njih, nego samo sipa lijevo i desno, po razlivenom moru fraza, besmislene poruge. Zar to nije prljav posao? naročito kad se uzme u obzir da se ideje i taktika Internacionale u Rusiji ne mogu legalno braniti? G. Mihajlovski se služi istim metodima i kad polemizira s ruskim marksistima: ne trudeći se da savjesno i tačno formulira ove ili one njihove postavke, da bi ih podvrgao direktnoj i određenoj kritici, on više voli da se hvata za odlomke koje je čuo iz marksističke argumentacije i da izvrće tu argumentaciju. Sudite sami: »Marks je bio suviše pametan i suviše učen da bi mogao misliti da je upravo on otkrio ideju istorijske nužnosti i zakonitosti društvenih pojava... Na nižim stepenicama (marksističkih ljestvica)* to ne znaju (da »ideja istorijske

[9] — krajnja granica. *Prev.*

* Povodom tog besmislenog termina valja napomenuti da g. Mihajlovski izdvaja Marksa (suviše pametnog i suviše učenog — da bi naš kritičar mogao direktno i otvoreno kritikovati ovu ili onu njegovu postavku), ispod njega stavlja Engelsa (»ne toliko

nužnosti nije novina koju je pronašao ili otkrio Marks, nego davno utvrđena istina«) ili, u najmanju ruku, imaju nejasan pojam o tome koliko je u toku vjekova utrošeno intelektualnih snaga i energije da bi se utvrdila ta istina.«

Jasno je da takve izjave mogu stvarno napraviti utisak na publiku koja prvi put sluša o marksizmu, i što se tiče te publike, lako može biti postignut kritičarev cilj: izopačiti, pošegačiti se i »pobijediti« (kako, priča se, saradnici »Ruskog Bogatstva« govore o člancima g. Mihajlovskog). Svako ko i malo poznaje Marksa odmah će uvidjeti svu šupljost i lažnost takvih metoda. Može se čovjek ne složiti s Marksom, ali se ne može sporiti da je on potpuno određeno formulirao one svoje poglede koji su predstavljali »novinu« prema ranijim socijalistima. Novina je bila u tome što su raniji socijalisti, da bi obrazložili svoje poglede, smatrali da je dovoljno pokazati ugnjetenost masa u savremenom režimu, pokazati prednost takvog uređenja u kome bi svaki dobivao ono što sam izradi, pokazati da to idealno uređenje odgovara »ljudskoj prirodi«, pojmu razumnog i moralnog života, itd. Marks je smatrao da je nemoguće zadovoljiti se takvim socijalizmom. Ne ograničavajući se na karakteristiku savremenog uređenja, na njegovu ocjenu i osudu, on ga je naučno objasnio, svodeći to savremeno uređenje, različito u raznim evropskim i neevropskim državama, na zajedničku bazu — na kapitalističku društvenu formaciju, čije je zakone funkcioniranja i razvitka podvrgao objektivnoj analizi (on je pokazao *nužnost* eksploatacije u tom uređenju). On isto tako nije smatrao da je moguće zadovoljiti se tvrđenjem da jedino socijalističko uređenje odgovara ljudskoj prirodi, kako su govorili veliki utopijski socijalisti i njihovi bijedni epigoni, subjektivni sociolozi. Tom istom *objektivnom* analizom kapitalističkog uređenja on je dokazivao *nužnost* njegova pretvaranja u socijalističko. (Na pitanje kako je on dokazivao i što je g. Mihajlovski protiv toga iznosio — mi ćemo se još vratiti.) Tu je izvor onog pozivanja na nužnost koje često možemo sresti kod marksista. Izvrtanje koje je g. Mihajlovski unio u pitanje — očigledno je: on je izostavio cijeli činjenički sadržaj teorije, cijelu suštinu teorije, i prikazao je stvar tako kao da se cijela teorija svodi samo na riječ »nužnost« (»na nju samu nije mo-

---

stvaralački um«), a ispod ovog više ili manje samostalne ljude, kao što je Kautski — i ostali marksisti. Ali, kakvo ozbiljno značenje može imati ta klasifikacija? Ako kritičar nije zadovoljan s popularizatorima Marksa, ko mu smeta da ih ispravi na osnovu Marksa? Tako nešto on ne čini. Očigledno, on je htio da bude duhovit, a ispao je samo banalan.

guće pozivati se u složenim praktičnim stvarima«), kao da je *dokaz* te teorije u tome što tako traži istorijska nužnost. Drugim riječima, prešutjevši sadržaj doktrine, on se uhvatio samo za njeno ime i sad počinje da se šegači s »prosto ravnim krugom«, u koji se sam potrudio da pretvori Marksovo učenje. Mi se, naravno, nećemo zadržavati na tome šegačenju, jer smo se već dovoljno upoznali s tom stvari. Neka se čovjek prevrće na radost i zadovoljstvo g. Burenjina (koji nije tek onako pomilovao po glavi g. Mihajlovskog u časopisu »Novoje Vremja«), neka, pošto se poklonio Marksu, kevće na njega iza tarabe: »njegova polemika s utopistima i idealistima jednostrana je i bez toga«, tj. i bez ponavljanja njenih argumenata od strane marksista. Mi ne možemo nikako drukčije nazvati te ispade nego kevtanje, jer g. Mihajlovski nije naveo doslovno *nijednu* faktičnu, određenu, provjerljivu zamjerku toj polemici, tako da — koliko god mi željeli da stupimo u diskusiju o toj temi, smatrajući tu polemiku neobično važnom za rješavanje ruskih socijalističkih pitanja — nismo apsolutno u mogućnosti da odgovaramo na kevtanje, i možemo samo sleći ramenima:

E, gle mopsa, snažan mora da je, čim na slona laje!

Zanimljivo je i rasuđivanje g. Mihajlovskog, koje dolazi odmah dalje, o istorijskoj nužnosti, jer nam ono otkriva bar donekle stvarni idejni bagaž »našeg poznatog sociologa« (epitet koji uživa g. Mihajlovski kao i g. V. V. kod liberalnih predstavnika našeg »kulturnog društva«). On govori o »sukobu između ideje istorijske nužnosti i značenja aktivnosti«: javni radnici se varaju kad misle da su oni radnici; u stvari, oni su »ono pomoću čega se radi«, »marionete' koje iz tajanstvenog podzemlja pokreću imanentni zakoni istorijske nužnosti« — taj zaključak proizlazi, veli, iz te ideje, koja se zato i naziva »jalovom« i »rasplinutom«. Nije svakom čitaocu, vjerovatno, jasno otkud je g. Mihajlovski uzeo sve te gluposti — marionete, itd. Stvar je u tome što je jedna od omiljenih tema subjektivnog filozofa — ideja o sukobu između determinizma i morala, između istorijske nužnosti i značenja ličnosti. On je potrošio brdo papira pišući o tome i napričao more sentimentalno malograđanskih gluposti da bi riješio taj sukob u korist morala i uloge ličnosti. U stvari, tu nema nikakvog sukoba: njega je izmislio g. Mihajlovski, koji se bojao (i ne bez razloga) da će determinizam oduzeti teren njemu tako dragom malograđanskom moralu. Ideja determinizma, utvrđujući nužnost čovjekovih postupaka, odbacujući glupu priču o slobodi volje, ni najmanje ne uništava ni um ni sa-

vjest čovjeka, ni ocjenu čovjekovih radnja. Naprotiv, samo determinističko gledište omogućava strogu i pravilnu ocjenu, a ne svaljivanje svega i svačega na slobodnu volju. Tako isto ni ideja o istorijskoj nužnosti ne podriva ni najmanje ulogu ličnosti u istoriji: cijela se istorija i sastoji iz radnja ličnosti koje su nesumnjivi akteri. Stvarno pitanje koje se javlja pri ocjenjivanju društvene djelatnosti ličnosti sastoji se u ovome: u kojim uslovima je toj djelatnosti osiguran uspjeh? u čemu su garancije za to da ta djelatnost neće ostati usamljen akt koji se gubi u moru suprotnih akata? U tome se sastoji i pitanje koje različito rješavaju socijaldemokrati i ostali ruski socijalisti: na koji način da privuče mase djelatnost koja ide za ostvarenjem socijalističkog uređenja, da bi ona dala ozbiljne rezultate? Očigledno je da rješenje ovog pitanja direktno i neposredno zavisi od predstave o grupaciji društvenih snaga u Rusiji, o klasnoj borbi iz koje se uobličava ruska stvarnost — a g. Mihajlovski je opet samo malo obigravao oko pitanja ne pokušavši čak ni da ga tačno postavi i da dade ovo ili ono rješenje. Kao što je poznato, socijaldemokratsko rješenje pitanja bazira se na gledištu da ekonomski poredak Rusije predstavlja buržoasko društvo, iz koga može biti samo jedan izlaz, koji nužno proizlazi iz same suštine buržoaskog uređenja — naime: klasna borba proletarijata protiv buržoazije. Jasno je da bi ozbiljna kritika morala biti uperena ili protiv gledišta da je naš poredak buržoaski ili protiv predstave o suštini tog poretka i zakonâ njegova razvitka, — ali g. Mihajlovski ne misli ni da ulazi u ozbiljna pitanja. On više voli da se izvlači praznim fraziranjem o tome da je nužnost — suviše opća zagrada, itd. Ono, g. Mihajlovski, svaka će ideja biti suviše opća zagrada ako Vi iz nje, kao iz sušene ribe, najprije izvučete sav sadržaj, a poslije uzmete pa petljate s ljuskom koja je ostala! Ta oblast ljuske, koja pokriva stvarno ozbiljna, goruća pitanja današnjice, — omiljena je oblast g. Mihajlovskog, i on, na primjer, s naročitim ponosom ističe da »ekonomski materijalizam ignorira ili netačno osvjetljava pitanje o herojima i gomili«. Tako, na primjer, pitanje: iz borbe kojih klasa i na kojoj se osnovi uobličava savremena ruska stvarnost — za g. Mihajlovskog je, vjerovatno, suviše opće — i on preko njega prelazi. Ali zato pitanje o tome kakvi odnosi postoje između heroja i gomile, bez obzira na to da li je posrijedi gomila radnika, seljaka, fabrikanata, spahija — to pitanje njega neobično interesira. Možda su to i »interesantna« pitanja, ali zamjerati materijalistima što oni usmjeravaju sve napore na rješenje pitanja koja su u direktnoj vezi s oslobođenjem radne klase — znači

biti ljubitelj filistarske nauke, i ništa više. Završavajući svoju »kritiku« (?) materijalizma, g. Mihajlovski još jedanput pokušava da netačno predstavi činjenice i još jedanput izvrće. Izrazivši sumnju u tačnost Engelsova mišljenja da su preko »Kapitala« ćutke prelazili ekonomisti od zanata (pri čemu je kao dokaz naveden kuriozan razlog: da u Njemačkoj postoje mnogobrojni univerziteti!), g. Mihajlovski veli: »Marks nikako nije imao u vidu upravo taj krug čitalaca (radnike) i očekivao je ponešto i od ljudi nauke«. Potpuno netačno: Marks je vrlo dobro znao kako se malo može računati na nepristranost i naučnu kritiku buržoaskih predstavnika nauke, i u pogovoru drugom izdanju »Kapitala« izjasnio se potpuno određeno o tome. On veli tamo: »Razumijevanje na koje je »Kapital« brzo naišao u širokim krugovima njemačke radničke klase — najbolja je nagrada za moj rad. G. Majer, čovjek koji u ekonomskim pitanjima stoji na buržoaskom gledištu, u jednoj brošuri koja je izašla za vrijeme francusko-pruskog rata iznio je potpuno tačnu misao da su velike sposobnosti za teoretsko mišljenje (der grosse theoretische Sinn), koje su smatrane za nasljedno dobro Nijemaca, potpuno iščezle kod takozvanih obrazovanih klasa, ali da zato oživljavaju ponovo kod Nijemaca u radničkoj klasi«.

Izvrtanje se opet tiče materijalizma i izvedeno je potpuno po prvom šablonu. »Teorija (materijalizma) nikad nije bila naučno obrazložena i provjerena.« To je teza. — Dokaz: »Pojedine dobre stranice istorijskog sadržaja kod Engelsa, Kautskog i nekih drugih (kao i u cijenjenom radu Blosovu) mogle bi tako isto biti bez etikete ekonomskog materijalizma, jer (pazite, »jer«!) u njima se faktično (sic!) uzima u obzir sva cjelokupnost društvenog života, iako s prevladavanjem ekonomske žice u tom akordu«. Zaključak...: »u nauci se ekonomski materijalizam nije pokazao kao tačan«.

Stari trik! Da bi dokazao neosnovanost teorije, g. Mihajlovski je najprije izvrće, pripisavši joj besmislenu namjeru: ne uzimati u obzir svu cjelokupnost društvenog života, — dok su, sasvim obrnuto, materijalisti (marksisti) bili prvi socijalisti koji su istakli pitanje neophodnosti analize ne samo jedne, ekonomske strane nego svih strana društvenog života*,

---

* To je potpuno jasno došlo do izraza u »Kapitalu« i u taktici socijaldemokrata, u poređenju s ranijim socijalistima, Marks je direktno postavljao zahtjev: ne ograničavati se na ekonomsku stranu. Godine 1843, skicirajući program časopisa koji je trebalo da se pokrene, Marks je pisao Rugeu: »Cio socijalistički princip opet je samo jedna strana ... Mi moramo isto tako obratiti pažnju i na drugu stranu, na teoretsku egzistenciju čovjekovu, mo-

— zatim konstatira da su »faktično« materijalisti »dobro« objašnjavali svu cjelokupnost društvenog života ekonomikom (činjenica koja, očigledno, pobija pisca). — i, naposljetku, izvodi zaključak da se materijalizam »nije pokazao kao tačan«. Ali zato su se vaša izvrtanja, g. Mihajlovski, pokazala kao vrlo tačna.

To je sve što navodi g. Mihajlovski da bi »pobio« materijalizam. Ponavljam, tu nema nikakve kritike, tu je samo prazno pretenciozno preklapanje. Koga god zapitate: šta je naveo g. Mihajlovski protiv gledišta da produkcioni odnosi leže u osnovi ostalih? čime je on pobijao tačnost pojma društvene formacije i prirodnoistorijskog procesa razvitka tih formacija, do kojeg je Marks došao pomoću materijalističkog metoda? kako je on dokazivao netačnost materijalističkih objašnjenja raznih istorijskih pitanja koja su dali, na primjer, pisci koje on spominje? — svako će morati da odgovori: ništa nije naveo, ničim nije pobijao, ni na kakve netačnosti nije ukazivao. On je samo obigravao okolo, trudeći se da zataška suštinu stvari frazama, i izmišljao usput razne ništavne izgovore.

Teško je ma šta ozbiljno očekivati od takvog kritičara kad on u br. 2. »Ruskog Bogatstva« nastavlja s pobijanjem marksizma. Sva je razlika u tome što se njegov talent za izvrtanja već iscrpio, i on počinje da se koristi tuđim.

On najprije opširno priča o »složenosti« društvenog života: eto, veli, i između galvanizma i ekonomskog materijalizma postoji veza, jer su Galvanijevi pokusi »napravili utisak« i na Hegela. Neobično oštroumno! Tako bi se mogao dovesti u vezu i g. Mihajlovski s kineskim carem! Iz toga proizlazi samo jedno: da ima ljudi kojima čini zadovoljstvo da govore gluposti!

---

ramo, dakle, učiniti predmetom svoje kritike religiju, nauku i ostalo ... Kao što *religija* predstavlja oznaku sadržaja teoretskih borbi čovječanstva, tako *politika država* predstavlja oznaku sadržaja praktičnih borbi čovječanstva. Na taj način, politička država izražava u granicama svoje forme sub specie rei publicae (pod političkim kutom gledanja) sve socijalne borbe, potrebe, interese. Zato učiniti predmetom kritike najspecijalnije političko pitanje — na primjer razliku između staleškog i predstavničkog sistema — ne znači ni najmanje spustiti se s hauteur des principes (s visine principâ. *Prev),* jer to pitanje izražava *političkim* jezikom razliku između vladavine čovjeka i vladavine privatnog vlasništva. Dakle, kritičar ne samo što može nego i mora ulaziti u ta politička pitanja (koja po mišljenju grubog socijalista nisu dostojna nikakve pažnje).

»Suština istorijskog toka stvari — veli dalje g. Mihajlovski — ne može se uopće uhvatiti, nju nije uhvatila ni doktrina ekonomskog materijalizma, mada se ona oslanja, očigledno, na dva stupa: na otkriće sveodređujućeg značenja formi proizvodnje i razmjene i na nepobitnost dijalektičkog procesa.«

Dakle, materijalisti se oslanjaju na »nepobitnost« dijalektičkog procesa! tj. baziraju svoje sociološke teorije na Hegelovim trijadama. Pred nama je ona šablonska optužba marksizma zbog Hegelove dijalektike, optužba koju su, svakako, već dovoljno otrcali buržoaski kritičari Marksa. Kako nisu mogli da iznesu nešto bitno protiv doktrine, ta gospoda hvatala su se za Marksov način izražavanja, napadala na porijeklo teorije, namjeravajući da time podriju njenu suštinu. Ni g. Mihajlovski se ne ustručava da se služi takvim metodima. Kao povod poslužila mu je jedna glava iz Engelsova djela protiv Diringa. Odgovarajući Diringu, koji je napadao Marksovu dijalektiku, Engels kaže da Marks nije nikad ni mislio da išta »dokazuje« Hegelovim trijadama, da je Marks samo proučavao i ispitivao stvarni proces, da je za njega bio jedini kriterij teorije njeno slaganje sa stvarnošću. A ako je, veli, pri tom neki put ispadalo da razvitak neke društvene pojave odgovara Hegelovoj šemi:teza — negacija — negacija negacije, tu nema ničeg čudnog, zato što to u prirodi uopće nije rijetkost. I Engels počinje da navodi primjere iz prirodnoistorijske (razvitak zrna) i društvene oblasti — na primjer da je u početku postojao prvobitni komunizam, zatim — privatno vlasništvo i onda — kapitalističko podruštvljenje rada; ili: najprije primitivni materijalizam, zatim — idealizam i, naposljetku — naučni materijalizam, itd. Jasno je svakome da je težište Engelsove argumentacije u tome da je zadatak materijalista — tačno i egzaktno prikazati stvarni istorijski proces, da insistiranje na dijalektici, izbor primjera koji dokazuju tačnost trijade, nije ništa drugo nego ostatak hegelijanstva iz koga je izrastao naučni socijalizam, ostatak njegova načina izražavanja. Stvarno, kad je jedanput kategorički rečeno da je »dokazivati« nešto trijadama — apsurdno, da to niko nije ni mislio, — kakvo značenje mogu imati primjeri »dijalektičkih« procesa? Zar nije jasno da je to ukazivanje na porijeklo doktrine, i ništa više? G. Mihajlovski sam to osjeća kad kaže da porijeklo teorije ne treba ovoj pripisivati u grijeh. A ko hoće da u Engelsovim rasuđivanjima vidi nešto više nego porijeklo teorije, taj treba, očigledno, da dokaže da su materijalisti makar jedno istorijsko *pitanje* riješili ne na osnovu odgovarajućih činjenica, nego putem trijada. Da li je g. Mihajlovski pokušao da to dokaže? Bože saču-

vaj! Naprotiv, on je i sam morao priznati da je »Marks toliko napunio praznu dijalektičku šemu činjeničkim sadržajem, da je nju moguće skinuti s tog sadržaja, kao poklopac sa zdjele, a da se ništa ne promijeni« (o izuzetku koji ovdje pravi g. Mihajlovski — što se tiče budućnosti — govorićemo još kasnije). Ako je tako, zašto se g. Mihajlovski tako revnosno natcže s tim poklopcem koji ništa ne mijenja? Zašto priča da se materijalisti »oslanjaju« na nepobitnost dijalektičkog procesa? Zašto izjavljuje da se boreći se protiv tog poklopca, bori protiv jednog od »stupova« naučnog socijalizma, kad je to očigledna neistina?

Samo se po sebi razumije da ja neću ulaziti u to kako g. Mihajlovski analizira primjere trijada, jer to, ponavljam, nema nikakve veze ni s naučnim materijalizmom ni s ruskim marksizmom. Ali ipak je interesantno pitanje: koji su razlozi naveli g. Mihajlovskog da tako izopači odnos marksista prema dijalektici? Navela su ga dva razloga: prvo, g. Mihajlovski je čuo glas zvona, ali nije razabrao otkud on dolazi; drugo, g. Mihajlovski je izvršio (ili, tačnije, uzeo od Diringa) još jedno podmetanje.

Ad 1) Čitajući marksističku literaturu, g. Mihajlovski je stalno nailazio na »dijalektički metod« u nauci o društvu, na »dijalektičko mišljenje« — opet u oblasti društvenih pitanja (o kojoj se jedino i govori), itd. U prostoti svoje duše (dobro je još ako je samo u prostoti), on je shvatio da se taj metod sastoji u rješavanju svih socijalnih pitanja po zakonima Hegelove trijade. Da je prišao stvari makar malo ozbiljnije, on bi se morao uvjeriti u apsurdnost te predstave, Dijalektičkim metodom — nasuprot metafizičkom — Marks i Engels nisu nazivali ništa drugo nego naučni metod u sociologiji, koji se sastoji u tome što se društvo posmatra kao živ organizam, organizam u stalnom razvitku (a ne kao nešto što je mehanički skopčano i što zato dopušta svakojake proizvoljne kombinacije pojedinih društvenih elemenata), za čije je proučavanje potrebna objektivna analiza produkcionih odnosa koji sačinjavaju danu društvenu formaciju, ispitivanje zakona njenog funkcioniranja i razvitka. Odnos dijalektičkog metoda prema metafizičkom (pojam metafizičkog metoda obuhvaća, bez sumnje, i subjektivni metod u sociologiji) potrudićemo se da ilustriramo niže, na primjeru vlastitih rasuđivanja g. Mihajlovskog. Sad ćemo samo napomenuti ovo: svako ko pročita definiciju i opis dijalektičkog metoda bilo kod Engelsa (u polemici protiv Diringa. Na ruskom: »Razvitak socijalizma od utopije do nauke«) bilo kod Marksa (različite napomene u »Kapitalu« i »Pogovor« drugom izdanju; »Bijeda filozofije«), vidjeće da tamo o Hegelovim trijadama

nema ni riječi, nego da se cijela stvar svodi na to da se socijalna evolucija posmatra kao prirodnoistorijski proces razvitka društveno-ekonomskih formacija. Kao dokaz navešću, in extenso[10], opis dijalektičkog metoda u »Vjesniku Evrope« za 1872. godinu, br. 5 (bilješka: »Gledište političkoekonomske kritike kod K. Marksa«), koji Marks citira u »Pogovoru« drugom izdanju »Kapitala«. Marks u »Pogovoru« veli da metod koji je upotrijebio u »Kapitalu« ljudi nisu dobro razumjeli. »Njemački recenzenti galamili su, naravno, o hegelovskoj sofistici«. I da bi jasnije izložio svoj metod, Marks navodi opis tog metoda u spomenutoj bilješci. Za Marksa je važno jedno — kaže se tamo — naime: da nađe zakon pojava koje ispituje, i pri tome je za njega naročito važan zakon promjene, razvitka tih pojava, njihova prelaza iz jedne forme u drugu, iz jednog reda društvenih odnosa u drugi. Zato se Marks trudi oko jednoga: da tačnim naučnim istraživanjem pokaže nužnost danog sistema društvenih odnosa i da utvrdi što potpunije one činjenice koje mu služe kao polazne tačke i kao uporišta. Za taj cilj potpuno je dovoljno ako on, dokazujući nužnost sadašnjeg uređenja, dokazuje ujedno i nužnost drugog uređenja koje neizbježno mora izrasti iz prethodnog, — bez obzira na to da li ljudi vjeruju u to ili ne vjeruju, da li su svjesni toga ili nisu. Marks gleda na društveno kretanje kao na prirodnoistorijski proces kojim upravljaju zakoni koji ne samo što ne zavise od volje, svijesti i namjera ljudi nego, naprotiv, koji određuju njihovu volju, svijest i namjere. (Na znanje gospodi subjektivistima, koji izdvajaju socijalnu evoluciju iz prirodnoistorijske upravo zato što čovjek postavlja sebi svjesne »ciljeve«, što se rukovodi određenim idealima.) Kad svjesni element igra tako podređenu ulogu u istoriji kulture, onda je samo po sebi razumljivo da se kritika koja ima za predmet samo tu kulturu najmanje može oslanjati na neku formu ili na neki rezultat svijesti. Drugim riječima: kritici kao polazna tačka ne može nikako služiti ideja, nego samo vanjska, objektivna pojava. Kritika će se sastojati u poređenju i sučeljavanju dane činjenice ne s idejom, nego s drugom činjenicom; za nju je važno samo da obje činjenice budu što tačnije istražene i da predstavljaju, jedna u odnosu na drugu, razne momente razvitka, pri čemu je naročito potrebno isto takvom tačnošću istražiti čitav niz poznatih stanja, njihovu uzastopnost i vezu među raznim stupnjevima razvitka. Marks poriče da su zakoni ekonomskog života isti i za prošlost i za sadašnjost. Naprotiv, svaki istorijski period ima svoje zakone. Ekonomski život

---

[10] — potpuno, u cjelini. *Prev.*

predstavlja pojavu koja je analogna istoriji razvitka u drugim oblastima biologije. Ranije ekonomisti nisu shvaćali prirodu ekonomskih zakona kad su ih poredili sa zakonima fizike i kemije. Dublja analiza pokazuje da se socijalni organizmi duboko razlikuju jedan od drugog, isto tako duboko kao i organizmi životinja i biljaka. Postavljajući sebi za zadatak da s tog gledišta istražuje kapitalističku ekonomsku organizaciju, Marks time strogo naučno formulira cilj koji mora imati svako tačno istraživanje ekonomskog života. Naučno značenje takvog istraživanja sastoji se u osvjetljavanju onih posebnih (istorijskih) zakona koji reguliraju nastanak, postojanje, razvitak i smrt danog društvenog organizma i njegovu zamjenu drugim, višim organizmom.

Eto opisa dijalektičkog metoda koji je Marks izvukao iz mora časopisnih i novinskih bilježaka o »Kapitalu« i koji je preveo na njemački jezik zato što je ta karakteristika metoda, kako on sam kaže, potpuno tačna. Pitam sad: spominju li se ovdje i jednom riječi trijade, trihotomije, nepobitnosti dijalektičkog procesa i slične besmislice protiv kojih se tako viteški bori g. Mihajlovski? A odmah poslije toga opisa Marks izričito kaže da je njegov metod — »direktno suprotan« Hegelovom metodu. Po Hegelu, razvitak ideje, po dijalektičkim zakonima trijade, određuje razvitak stvarnosti. Samo je u tom slučaju, razumije se, i moguće govoriti o značenju trijada, o nepobitnosti dijalektičkog procesa. Kod mene — naprotiv — veli Marks: »idejno je samo odraz materijalnog«. I cijela stvar svodi se na taj način na »pozitivno razumijevanje postojećeg i nužnog razvitka njegova«: za trijade i ne ostaje ništa drugo do uloga poklopca i ljuske (»ja sam koketirao s Hegelovim načinom izražavanja« — veli Marks u istom »Pogovoru«), uloga koja može interesirati samo filistre. Pitamo sad: šta da mislimo o čovjeku koji je htio da kritizira jedan od »stupova« naučnog materijalizma, tj. dijalektiku, a uzeo je da govori o svemu i svačemu, čak i o žabama i Napoleonu, samo ne o tome u čemu se sastoji ta dijalektika, samo ne o tome da li je zbilja razvitak društva prirodnoistorijski proces? da li je materijalističko shvaćanje društveno-ekonomskih formacija kao posebnih socijalnih organizama pravilno? da li su metodi objektivne analize tih formacija tačni? da li zbilja društvene ideje ne određuju društveni razvitak, nego njih same određuje ovaj?, itd. Može li se uzeti da je ovdje posrijedi samo nerazumijevanje?

Ad 2), Poslije takve »kritike« dijalektike g. Mihajlovski podmeće Marksu ove metode dokazivanja »pomoću« Hegelove trijade i, naravno, pobjedonosno ratuje protiv njih. »Što se

tiče budućnosti — veli on — imanentni zakoni društva postavljeni su isključivo dijalektički.« (U tome se i sastoji gorespomenuti izuzetak.) Marksovo rasuđivanje o neizbježnosti eksproprijacije eksproprijatora usljed zakona razvitka kapitalizma ima i»sključivo dijalektički karakter«. Marksov »ideal« zajedničkog vlasništva zemlje i kapitala — »u smislu neizbježnosti i nesumnjivosti počiva isključivo na krajnjem članu Hegelova tročlanog lanca«.

Taj argument *uzet je u cjelini* od Diringa, koji se njime služi u svojoj »Kritische Geschichte der Nationaloekonomie und des Sozialismus« (3-te Aufl., 1879. S. 486—487). Pri tome g. Mihajlovski ni jednom riječi ne spominje Diringa. Uostalom, možda je on samostalno došao do tog izvrtanja Marksa?

Diringu je dao sjajan odgovor Engels, i kako Engels citira i Diringovu kritiku, mi ćemo se i ograničiti na taj Engelsov odgovor. Čitalac će vidjeti da on potpuno vrijedi i za g. Mihajlovskog.

»Ta istorijska skica (geneza takozvane prvobitne akumulacije kapitala u Engleskoj) — veli Diring — još je relativno najbolje mjesto u Marksovoj knjizi, a bila bi još bolja kad se ne bi opirala, pored naučnih, još i na dijalektičke štake. Hegelova negacija negacije, naime, mora ovdje — u nedostatku boljih i jasnijih dokaza — intervenirati kao babica, i zahvaljujući njenoj intervenciji rađa se budućnost iz utrobe prošlosti. Ukidanje individualnog vlasništva koje se vršilo na pokazani način od XVI vijeka jeste prva negacija. Za njom će doći druga, koja se karakterizira kao negacija negacije i, prema tome, kao ponovno uspostavljanje »individualnog vlasništva«, ali u jednoj višoj formi koja se bazira na zajedničkom vlasništvu zemlje i oruđa za rad. Kad g. Marks ovo novo »individualno vlasništvo« u isto vrijeme naziva i »društvenim vlasništvom«, u tome se manifestira Hegelovo više jedinstvo u kome se protivrječnost ukida (aufgehoben — specijalno Hegelov termin), to jest, prema Hegelovoj igri riječi, i prevazilazi i ostaje sačuvana.

... Eksproprijacija eksproprijatora je, na taj način, u neku ruku automatski rezultat istorijske stvarnosti u njenim materijalnim vanjskim odnosima... Na osnovu Hegelovih burgija, od kojih je jedna i negacija negacije, teško da će se ijedan pametan čovjek uvjeriti u nužnost zajedničkog vlasništva na zemlju i kapital... Magloviti hibrid Marksovih predstava neće biti, uostalom, nikakvo čudo za onoga koji zna šta se sve može iskonstruirati na osnovu Hegelove dijalektike kao naučne baze, ili bolje reći do kakvih se sve apsurda mora doći tim putem. Onome koji ne zna te majstorije treba izričito reći da je prva negacija Hegelova — pojam pr-

vog grijeha, koji je uzet iz katekizma, a druga — pojam višeg jedinstva, koje vodi iskupljenju. Na tim analoškim smicalicama, uzetim iz oblasti religije, nije moguće bazirati stvarnu logiku činjenica ... G. Marks se zadovoljava maglovitim svijetom svojeg ujedno individualnog i društvenog vlasništva i ostavlja da njegovi adepti sami riješe duboku dijalektičku zagonetku.« Ovako govori g. Diring.

Dakle — zaključuje Engels — Marks ne može dokazati nužnost socijalne revolucije, nužnost uvođenja zajedničkog vlasništva na zemlju i na radom proizvedena sredstva za proizvodnju ne pozivajući se na Hegelovu negaciju negacije; i kako svoju socijalističku teoriju bazira na analoškim smicalicama uzetim iz religije, Marks dolazi do zaključka da će u budućem društvu vladati neko ujedno individualno i društveno vlasništvo kao Hegelovo više jedinstvo ukinute protivrječnosti*.

Ostavimo zasad na stranu negaciju negacije i pogledajmo »ujedno individualno i društveno vlasništvo«. Njega g. Diring naziva »maglovitim svijetom«, i za divno čudo, on u tome odista ima pravo. Ali, na žalost, ne nalazi se u tome maglovitom svijetu Marks, nego opet glavom g. Diring ... Ispravljajući Marksa prema Hegelu, on mu podmeće neko više jedinstvo vlasništva, o kome Marks nije rekao ni riječi.

Kod Marksa stoji: »To je negacija negacije. Ona ponovo uspostavlja individualno vlasništvo, ali na bazi tekovina kapitalističke ere, kooperacije slobodnih radnika i njihovog zajedničkog vlasništva na zemlju i na samim radom proizvedena sredstva za proizvodnju. Pretvaranje rascjepkanog privatnog vlasništva individuuma, koje se bazira na vlastitom radu,

---

* Da ova formulacija Diringovih pogleda važi potpuno i za g. Mihajlovskog, dokazuje i ovo mjesto iz njegovog članka »K. Marks pred sudom g. J. Žukovskog«. Odgovarajući g. Žukovskom, koji je tvrdio da je Marks branilac privatnog vlasništva, g. Mihajlovski ukazuje na Marksovu šemu i objašnjava je ovako: »U svoju šemu Marks je ubacio dvije općepoznate smicalice Hegelove dijalektike: prvo, šema je konstruirana na osnovu zakona Hegelove trijade; drugo, sinteza se bazira na identitetu suprotnosti: individualnog i društvenog vlasništva. Prema tome, riječ »individualni« ima ovdje osobeno, čisto uvjetno značenje — člana dijalektičkog procesa, i na njoj nije moguće apsolutno ništa bazirati«. To je rekao čovjek s najboljim namjerama, braneći pred ruskom publikom »sangvinika« Marksa od buržuja g. Žukovskog. I eto, s tim najboljim namjerama on objašnjava Marksa na taj način što tvrdi da Marks svoju predstavu o procesu bazira na »smicalicama«! G. Mihajlovski može odavde izvući pouku koja mu neće biti naodmet: da najbolje namjere nisu dovoljne, same, ni za jedan posao.

u kapitalističko vlasništvo predstavlja, prirodno, proces kudikamo duži, mučniji i teži nego pretvaranje kapitalističkog privatnog vlasništva, koje se već faktično bazira na društvenom procesu proizvodnje, u društveno vlasništvo. I to je sve. Eksproprijacijom eksproprijatora stvoreno stanje karakterizira se, dakle, kao ponovno uspostavljanje individualnog vlasništva, ali *na bazi* društvenog vlasništva na zemlju i na samim radom proizvedena sredstva za proizvodnju. Za svakog ko razumije njemački (i ruski, tako isto, g. Mihajlovski, jer je prevod potpuno tačan) ono znači da društveno vlasništvo obuhvaća zemlju i ostala sredstva za proizvodnju, a individualno vlasništvo proizvode, dakle predmete potrošnje. A da bi stvar bila jasna i djeci od šest godina, Marks na str. 56. (rusko izdanje str. 30) pretpostavlja »udruženje slobodnih ljudi koji rade zajedničkim sredstvima za proizvodnju i svoje individualne radne snage troše svjesno kao društvenu radnu snagu«, dakle socijalistički organizirano udruženje, i veli: »Cjelokupan proizvod udruženja je društveni proizvod. Jedan dio toga proizvoda služi opet kao sredstvo za proizvodnju. *On ostaje društven«*. Ali drugi dio troše članovi udruženja kao sredstva za život. »*Zato on mora biti razdijeljen između njih.«* A to je, svakako, dovoljno jasno čak i za g. Diringa...

Ujedno individualno i društveno vlasništvo, taj konfuzni hibrid, taj apsurd koji mora proizaći iz Hegelove dijalektike, taj magloviti svijet, ta duboka dijalektička zagonetka čije rješavanje Marks ostavlja svojim adeptima, — opet je slobodno stvaranje i izmišljotina g. Diringa...

Kakvu ulogu — nastavlja Engels — igra dakle kod Marksa negacija negacije? Na stranici 791. i dalje (rusko izdanje str. 648. i dalje) on rezimira krajnje rezultate ekonomskog i istorijskog istraživanja takozvane prvobitne akumulacije kapitala koje je izložio na prethodnih 50 stranica (rusko izdanje — na 35). Prije kapitalističke ere postojala je, bar u Engleskoj, sitna proizvodnja na bazi radnikova privatnog vlasništva na sredstva za proizvodnju. Takozvana prvobitna akumulacija kapitala sastojala se ovdje u eksproprijaciji tih neposrednih proizvođača, tj. u uništenju privatnog vlasništva koje se bazira na vlastitom radu. To uništenje bilo je moguće zato što je spomenuta sitna proizvodnja spojiva samo s uskim, primitivnim okvirima proizvodnje i društva, i otuda na izvjesnom stupnju razvitka ona sama stvara materijalna sredstva za svoje vlastito uništenje. To uništenje, pretvaranje individualnih i rascjepkanih sredstava za proizvodnju, čini pretistoriju kapitala. Čim su radnici pretvoreni u proletere, a njihovi uslovi rada u kapital, čim je kapitalistički način proiz-

vodnje stao na svoje noge, dalje podruštvljenje rada i dalje pretvaranje zemlje i ostalih sredstava za proizvodnju (u kapital), a u vezi s tim i dalja eksproprijacija privatnih vlasnika, dobiva nov oblik. »Sad ima da se eksproprira ne više radnik koji vodi svoje gazdinstvo, nego kapitalist koji eksploatira mnoge radnike. Ta eksproprijacija vrši se igrom imanentnih zakona same kapitalističke proizvodnje, usljed koncentracije kapitala. Jedan kapitalist ubija mnoge druge. Paralelno s tom koncentracijom ili eksproprijacijom mnogih kapitalista od strane nekoliko njih razvija se kooperativni oblik procesa rada u sve većim razmjerima, razvija se svjesna tehnološka primjena nauke, planska zajednička eksploatacija zemlje, pretvaranje sredstava za rad u sredstva koja mogu da se upotrebljavaju samo zajednički i ekonomiziranje svih sredstava za proizvodnju usljed toga što se ona upotrebljavaju kao zajednička sredstva za proizvodnju kombiniranog, društvenog rada. Zajedno sa stalnim smanjivanjem broja kapitalističkih magnata, koji uzurpiraju i monopoliziraju sve koristi tog pretvaranja, raste masa bijede, ugnjetenosti, porobljenosti, degradacije, eksploatacije, ali i revolt sve brojnije radničke klase, koju školuje, ujedinjuje i organizira sam mehanizam kapitalističkog procesa proizvodnje. Kapital se pretvara u okove načina proizvodnje koji je s njim i pod njim procvjetao. Koncentracija sredstava za proizvodnju i podruštvljenje rada dolaze do tačke na kojoj više ne mogu da podnose svoju kapitalističku ljusku. Ona puca. Kuca posljednji čas kapitalističkom privatnom vlasništvu. Eksproprijatori bivaju eksproprirani.«

I sad ja pitam čitaoca: gdje su dijalektičke vitice i arabeske misli, gdje je brkanje i izvrtanje pojmova usljed kojeg se sve razlike svode na nulu, gdje su dijalektička čuda za vjernike, gdje su dijalektičke misterije i smicalice na osnovu Hegelova učenja o logosu, bez kojih Marks, po g. Diringu, ne može da do kraja dovede svoje izlaganje? Marks prosto istorijski dokazuje, i ovdje ukratko rezimira, da isto onako kao što je nekad sitna proizvodnja svojim vlastitim razvitkom nužno rodila uslove svoga uništenja, da je tako isto sad kapitalistički način proizvodnje sam rodio materijalne uslove zbog kojih mora propasti. To je proces istorijski, i ako je on u isto vrijeme dijalektički, za to nije kriv Marks, ma koliko to fatalno izgledalo g. Diringu.

Tek sad, kad je svršio sa svojim istorijsko-ekonomskim dokazivanjem, Marks nastavlja: »Kapitalistički način proizvodnje i prisvajanja, a prema tome i kapitalističko privatno vlasništvo, jeste prva negacija individualnog privatnog vlasni-

štva baziranog na vlastitom radu. Negaciju kapitalističke proizvodnje proizvodi sama ta proizvodnja, s neumoljivošću prirodnog procesa. To je negacija negacije« itd. (kao što je gore citirano).

Prema tome, kad Marks taj proces naziva negacijom negacije, on i ne pomišlja da u tome vidi dokaz istorijske nužnosti toga procesa. Naprotiv: pošto je istorijski dokazao da se taj proces u stvari dijelom već desio, a dijelom još mora da se desi, on ga osim toga karakterizira kao proces koji se vrši po određenom dijalektičkom zakonu. I to je sve. Dakle, opet je čisto podmetanje g. Diringa kad on tvrdi da negacija negacije ovdje mora intervenirati kao babica i da se pomoću te intervencije budućnost rađa iz utrobe prošlosti, ili kad tvrdi da Marks traži da se neko uvjerava u nužnost zajedničkog vlasništva na zemlju i kapital na osnovu vjerovanja u zakon negacije negacije.« (Str. 125).

Čitalac vidi da cijeli ovaj sjajni Engelsov odgovor Diringu vrijedi potpuno i za g. Mihajlovskog, koji isto tako tvrdi da kod Marksa budućnost počiva isključivo na krajnjem članu Hegelova lanca i da se uvjerenost u njenu neizbježnost može bazirati samo na vjerovanju*.

Sva se razlika između Diringa i g. Mihajlovskog svodi na ove dvije beznačajne tačke: prvo, i pored toga što ne može da govori o Marksu a da sav ne zapjenuši, Diring je opet smatrao za potrebno da u sljedećem paragrafu svoje »Istorije« kaže da Marks u »Pogovoru« kategorički odbacuje optuživanje zbog hegelijanstva. A g. Mihajlovski je to (gore navedeno) potpuno određeno i jasno izlaganje Marksovo o tome što Marks razumije pod dijalektičkim metodom — prešutio.

Drugo. Druga originalnost g. Mihajlovskog sastoji se u tome što je koncentrirao svu pažnju na upotrebu glagolskih vremena. Zašto Marks kad govori o budućnosti upotrebljava sadašnje vrijeme? — pobjedonosno pita naš filozof. Odgovor možete naći u svakoj gramatici, mnogopoštovani kritičaru: pročitaćete da se sadašnje vrijeme upotrebljava mjesto budućeg kad je budućnost neminovna i nesumnjiva. Ali otkuda

---

* Čini se da u ovoj prilici neće biti naodmet istaći da se cijelo ovo Engelsovo objašnjenje nalazi u istoj glavi u kojoj on raspravlja o zrnu, o Rusoovom učenju i o drugim primjerima dijalektičkog procesa. Dovoljno je samo uporediti te primjere s jasnim i kategoričkim izjavama Engelsa (i Marksa kome je prethodno bio pročitan rukopis tog djela) da ne može biti ni govora o tome da se nešto *dokazuje* pomoću trijada ili o tome da se u prikazivanje stvarnog procesa podmeću »uslovni članovi« tih trijada, — da bi se vidjelo koliko su apsurdna optuživanja marksizma zbog Hegelove dijalektike.

to, otkud je ona nesumnjiva? — uzrujava se g. Mihajlovski, glumeći tako jako uzrujavanje koje bi moglo opravdati čak i podmetanje. — I tu je Marks dao potpuno određen odgovor. Može neko taj odgovor smatrati za nedovoljan ili netačan, ali onda treba da pokaže *u čemu je upravo* i *zašto je upravo* netačan, a ne da govori gluposti o hegelijanstvu.

Bilo je vrijeme kad je g. Mihajlovski ne samo sam znao nego i druge poučavao u čemu se sastoji taj odgovor. G. Žukovski je — pisao je on 1877. godine — mogao s razlogom smatrati Marksovu konstrukciju budućnosti sumnjivom, ali on »nije imao moralnog prava« da zaobilazi pitanje podruštvljenja rada »kome Marks pridaje ogromno značenje«. Pa dabome! Žukovski 1877. godine nije imao moralnog prava da zaobilazi pitanje, a g. Mihajlovski 1894. godine ima moralno pravo da to čini! Može biti; quod licet Jovi, non licet bovi[11]?!

Ne mogu da se ovdje ne sjetim jednog kuriozuma što se tiče shvaćanja tog podruštvljenja koji su nekad izrekle »Otečestvenije Zapiski«. U br. 7 za 1883. donijele su »Pismo redakciji« nekog g. Postoronog[12], koji je isto kao i g. Mihajlovski smatrao Marksovu »konstrukciju« budućnosti sumnjivom. »U suštini — rasuđuje taj gospodin — društveni oblik rada, kad postoji vladavina kapitalizma, svodi se na to da nekoliko stotina ili hiljada radnika stružu, udaraju, buše, slažu, pakuju, vuku, i rade još mnogo drugih poslova u jednoj prostoriji. Opći karakter tog režima vrlo lijepo je izražen izrekom: »Svaki za sebe, a bog za sve«. Kakve veze ima ovo s društvenim oblikom rada?«

Odmah se vidi da je čovjek shvatio u čemu je stvar! »Društveni oblik rada« »svodi se« na »rad u jednoj prostoriji«!! I poslije tako apsurdnih misli, i to još u jednom od najboljih ruskih časopisa — htjeli bi da nas uvjere da je teoretski dio »Kapitala« općepriznat od nauke. Da, pošto ne može ništa koliko-toliko ozbiljno da navede protiv »Kapitala«, »općepriznata nauka« počela je da se učtivo klanja pred njim, pokazujući u isto vrijeme i dalje najelementarnije neznanje i ponavljajući i dalje stare banalnosti školske ekonomije. Moramo se zadržati malo na tome pitanju, da bismo g. Mihajlovskom pokazali u čemu je suština stvari, suština koju je on, po svojoj ustaljenoj navici, sasvim zaobišao.

Podruštvljenje rada od strane kapitalističke proizvodnje ne sastoji se uopće u tome što ljudi rade u jednoj prostoriji (to je samo djelić procesa), nego u tome što koncentraciju kapitala prati specijalizacija društvenog rada, smanjivanje

[11] — što je dozvoljeno Jupiteru, nije dozvoljeno volu. *Prev.*
[12] Postoronij — pseudonim N. K. Mihajlovskog. *Prev.*

broja kapitalista u svakoj grani industrije i povećavanje broja posebnih grana industrije; — u tome što se mnogi rascjepkani procesi proizvodnje spajaju u jedan društveni proces proizvodnje. Ako su, na primjer, u epohi zanatskog tkalaštva sitni proizvođači sami preli pređu i izrađivali od nje tkanine, to znači da je tada bilo malo grana industrije (predenje i tkanje bilo je spojeno). A kad kapitalizam podruštvljava proizvodnju, broj posebnih industrijskih grana se povećava: odvojeno se prede pamuk, odvojeno se tka; sâmo to izdvajanje i koncentracija proizvodnje izazivaju nove grane — proizvodnju strojeva, proizvodnju uglja, itd. U svakoj grani industrije, koja je sad postala specijaliziranija, broj kapitalista postaje sve manji. To znači da društvena veza među proizvođačima sve više i više jača, proizvođači se ujedinjuju u jednu cjelinu. Raštrkani sitni proizvođači vršili su svi po nekoliko radnja, i zato su bili relativno nezavisni jedni od drugih: kad je, na primjer, kustar sam sijao lan, sam preo i tkao, — on je bio gotovo nezavisan od drugih. Za takav režim sitnih, rascjepkanih proizvođača robe (i samo za nj), vrijedila je izreka: »Svaki za sebe, a bog za sve«, tj. anarhija tržišnih kolebanja. Sasvim drukčije stoji stvar kad je zahvaljujući kapitalizmu postignuto podruštvljenje rada. Tvorničar koji proizvodi tkanine zavisi od tvorničara predioničara; ovaj posljednji — od kapitalista plantažera koji je posijao pamuk, od vlasnika tvornice strojeva, ugljenokopa itd., itd. Rezultat je to da nijedan kapitalist ne može opstati bez drugih. Jasno je da se izreka »svako za sebe« na takav režim već ne može uopće primijeniti: ovdje već svaki radi za sve i svi za svakoga (i bogu nema mjesta — ni kao zaoblačnoj fantaziji ni kao zemaljskom »zlatnom teletu«). Karakter režima se potpuno mijenja. Ako je za vrijeme režima postojanja sitnih, rascjepkanih preduzeća u nekom od njih bio obustavljen rad, — to se odražavalo samo na malom broju članova društva, nije dovodilo do opće pometnje i zato nije izazivalo opću pažnju, nije poticalo društvo na intervenciju. Ali ako je do tog obustavljanja došlo u krupnom preduzeću, koje je već namijenjeno jako specijaliziranoj grani industrije i koje zato radi gotovo za cijelo društvo i zavisi, sa svoje strane, od cijelog društva (uzimam radi jasnoće slučaj gdje je podruštvljenje došlo do svoje kulminacione tačke), u tom slučaju već mora stati posao u svim ostalim preduzećima društva, zato što ona mogu dobiti potrebne proizvode samo iz tog preduzeća, mogu realizirati svu svoju robu samo ako imaju robu tog preduzeća. Na taj način, sve se proizvodnje spajaju u jedan društveni proces proizvodnje, dok u isto vrijeme svakom proizvodnjom

rukovodi pojedini kapitalist, ona zavisi od njegove samovolje, ona mu društvene proizvode predaje u privatno vlasništvo. Zar nije jasno da oblik proizvodnje dolazi u nepomirljivu protivrječnost s oblikom prisvajanja? Zar nije očigledno da se oblik prisvajanja mora prilagoditi obliku proizvodnje, da on također mora postati društven, tj. socijalistički? A oštroumni filistar iz »*Otečestvenih Zapisaka*« svodi sve na rad u jednoj prostoriji. Pogodio je kao prstom u pekmez! (Ja sam opisao samo materijalni proces, samo promjenu produkcionih odnosa, ne dodirnuvši socijalnu stranu procesa, ujedinjavanja, čvrstog okupljanja i organiziranja radnika, — jer je to izvedena, sekundarna pojava.)

Što se ruskim »demokratima« moraju objašnjavati takve elementarne stvari, — uzrok leži u tome što su oni toliko ogrezli u malograđanske ideje da apsolutno ne mogu zamisliti druge prilike osim malograđanskih.

Ali da se vratimo g. Mihajlovskom. Šta je on naveo protiv činjenica i argumenata na kojima je Marks bazirao zaključak o neizbježnosti socijalističkog uređenja usljed samih zakona razvitka kapitalizma? Da li je pokazao da se u stvari — pri robnoj organizaciji društvene privrede — ne vrši porast specijalizacije društvenog procesa rada, koncentracije kapitalâ i preduzećâ, podruštvljenja čitavog procesa rada? Ne, on nije naveo ništa da bi pobio te činjenice. Da li je on poljuljao postavku da je kapitalističkom društvu svojstvena anarhija koja se ne miri s podruštvljenjem rada? On nije ništa rekao o tome. Da li je on dokazivao da se ujedinjenje procesa rada svih kapitalista u jedan društveni proces rada može složiti s privatnim vlasništvom? da je moguć i da se može zamisliti drugi izlaz iz protivrječnosti osim onog koji je Marks pokazao? Ne, on nije ni riječi rekao o tome.

Na čemu, onda, počiva njegova kritika? Na izvrtanjima, na podmetanjima i na bujici fraza koje nisu ništa drugo do — praporci.

Kako drukčije da nazovemo, u stvari, metode kad kritičar — pošto je najprije natrabunjao mnogo besmislica o trojstveno sukcesivnim koracima istorije — postavlja Marks ozbiljno ovo pitanje: »a što dalje?«, tj. kako će teći istorija poslije onog završnog stadija procesa koji je on ocrtao. Molim, obratite pažnju: Marks je od samog početka svoje literarne i revolucionarne djelatnosti najpotpunije i najodređenije postavio svoje zahtjeve sociološkoj teoriji: ona mora tačno prikazivati stvarni proces — i ništa više (upor., na primjer, »Komunistički manifest« o kriteriju teorije komunistâ). U svom »Kapitalu« on se najstrože držao tog zahtjeva: postavivši sebi kao zadatak naučnu analizu kapitalističke društve-

ne formacije, on je stavio tačku dokazavši da razvitak te organizacije, koji se stvarno vrši pred našim očima, ima tu i tu tendenciju, da ta organizacija neizbježno mora propasti i pretvoriti se u drugu, višu organizaciju. A g. Mihajlovski, obišavši cijelu suštinu Marksove doktrine, postavlja svoje glupo pitanje: »a šta dalje?« I dubokomisleno dodaje: »Ja moram otvoreno priznati da mi nije potpuno jasan Engelsov odgovor«. Ali zato mi moramo otvoreno priznati, g. Mihajlovski, da su nam potpuno jasni duh i metodi takve »kritike«!

Ili recimo ovakvo rasuđivanje: »U srednjem vijeku Marksovo individualno vlasništvo, koje se bazira na vlastitom radu, nije bilo ni jedini ni dominantan činilac, čak ni u oblasti ekonomskih odnosa. Uporedo s njim postojalo je mnogo štošta drugo, na šta, međutim, dijalektički metod u Marksovu tumačenju (a ne u izvrtanju g. Mihajlovskog?) ne želi da se osvrće... Očigledno je da sve te šeme ne predstavljaju sliku istorijske stvarnosti, ili čak samo njenih proporcija, nego samo zadovoljavaju sklonosti ljudskog uma da svaki predmet zamišlja u stanju prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.« Čak su i metodi Vaših falsifikovanja, g. Mihajlovski, toliko svi na isti kalup da se čovjeku smuči! Najprije je podmetnuo Marksovoj šemi, koja pretendira na formuliranje stvarnog procesa razvitka kapitalizma* — i ni na što drugo, da ona ima namjeru da dokazuje sve što hoćete trijadama, zatim konstatira da Marksova šema ne odgovara planu koji joj je on, g. Mihajlovski, nametnuo (treći stadij uspostavlja samo *jednu* stranu prvog stadija, propuštajući sve ostale), i bez ikakvog ustručavanja izvodi zaključak da »šema očigledno ne predstavlja sliku istorijske stvarnosti«!

Može li se ozbiljno polemizirati s čovjekom koji nije sposoban (da upotrijebim Engelsove riječi o Diringu) da citira tačno čak ni izuzetno? Može li se odgovarati čovjeku koji uvjerava publiku da šema »očigledno« ne odgovara stvarnosti, i ne pokušavši da pokaže u čemu je netačnost te šeme?

Umjesto da kritikuje stvarni sadržaj marksističkih pogleda, g. Mihajlovski vježba svoje oštroumlje na kategorijama prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Engels, na primjer, ustajući protiv »vječnih istina« g. Diringa, veli da »nam danas propovijedaju« trojaki moral: kršćansko-feudalni, buržoaski

* Druge crte ekonomskog poretka srednjeg vijeka i jesu propuštene zato što su pripadale feudalnoj društvenoj formaciji, dok Marks proučava samo *kapitalističku*. U svom čistom obliku proces razvitka kapitalizma stvarno je počeo (na primjer u Engleskoj) s režimom sitnih, rascjepkanih proizvođača robe i njihovog individualnog radnog vlasništva.

i proleterski, tako da prošlost, sadašnjost i budućnost imaju svoje teorije morala. G. Mihajlovski povodom toga rasuđuje: »Ja mislim da u osnovi trojstvenih podjela istorije na periode leže upravo kategorije — prošlosti, sadašnjosti i budućnosti«. Da, duboke misli! Ko još ne zna da će se pri posmatranju svake društvene pojave u procesu njena razvitka u njoj uvijek naći ostaci prošlosti, osnove sadašnjosti i klice budućnosti? Ali zar je, na primjer, Engelsu palo na pamet da tvrdi da se istorija morala (on je govorio samo o »sadašnjosti«) ograničavala na tri spomenuta momenta? da feudalnom moralu nije prethodio, na primjer, robovski, a ovom — moral prvobitne komunističke zajednice? Umjesto da ozbiljno kritikuje Engelsov pokušaj da se snađe u savremenim pravcima moralnih ideja pomoću njihova materijalističkog objašnjavanja, g. Mihajlovski nas časti praznim fraziranjem!

Povodom takvih metoda »kritike« g. Mihajlovskog, koja je počela izjavom da on ne zna u kome je djelu izloženo materijalističko shvaćanje istorije, nije naodmet, možda, podsjetiti da je nekad autor znao jedno od tih djela i umio ga tačnije ocijeniti. God. 1877. g. Mihajlovski je ovako pisao o »Kapitalu«: »Ako skinemo s »Kapitala« teški, nezgrapni i nepotrebni poklopac Hegelove dijalektike (Šta je ovo? Zašto je 1877. »Hegelova dijalektika« bila »nepotrebna«, a 1894. je ispalo da se materijalizam oslanja na »nepobitnost dijalektičkog procesa«?), mi ćemo, pored drugih dobrih strana tog djela, naći u njemu izvrsno razrađen materijal za rješavanje općeg pitanja o odnosu formi prema materijalnim uslovima njihova postojanja i izvrsno postavljanje tog pitanja za određenu oblast«. — »Odnos formi prema materijalnim uslovima njihova postojanja« — pa to i jeste ono pitanje odnosa među raznim stranama društvenog života, nadgradnje ideoloških društvenih odnosa nad materijalnim, u čijem se određenom rješenju i sastoji doktrina materijalizma. Hajdmo dalje.

»Tačno uzevši, *cio »Kapital«* (kurziv je moj) posvećen je istraživanju kako se jednom nastala društvena forma stalno razvija, pojačava svoje tipične crte potčinjavajući sebi, asimilirajući otkrića, pronalaske, poboljšanja načinâ proizvodnje, nova tržišta, samu nauku, primoravajući ih da rade za nju, i kako, naposljetku, dalje promjene materijalnih uslova dana forma ne može izdržati.«

Čudan slučaj! God. 1877. cio »Kapital« bio je posvećen materijalističkom istraživanju dane društvene forme (u čemu se drugom i sastoji materijalizam osim u objašnjavanju društvenih formi materijalnim uslovima), — a 1894. godine

ispalo je da se ne zna čak ni gdje, u kome djelu treba tražiti izlaganje tog materijalizma!

Godine 1877. u »Kapitalu« je bilo »istraživanje« o tome kako dalje promjene materijalnih uslova »dani oblik (tj. kapitalistički? zar ne?) ne može izdržati« (to zapamtite), a 1894. je ispalo da uopće nema nikakva istraživanja, i da uvjerenost u to da kapitalistička forma ne može izdržati dalji razvitak proizvodnih snaga — počiva »isključivo na krajnjem članu Hegelove trijade«! God. 1877. g. Mihajlovski je pisao da će »analiza odnosâ danog društvenog oblika prema materijalnim uslovima logičke snage i ogromne erudicije autorove«, — a 1894, god. izjavljuje da doktrina materijalizma nikad i nigdje nije bila provjerena i obrazložena naučno!

Čudan slučaj! Šta to u stvari znači? Šta se desilo?

Desile su se dvije stvari: prvo, *ruski*, seljački socijalizam sedamdesetih godina, »koji je frktao« na slobodu zbog njene buržoaznosti, koji se borio protiv »bistroglavih liberala«, revnosnih zataškivača antagonističnosti ruskog života, i maštao o seljačkoj revoluciji, potpuno se raspao i rodio onaj vulgarni malograđanski liberalizam koji u progresivnim tendencijama seljačkog gazdinstva gleda »ohrabrujuće utiske«, zaboravljajući da su te tendencije praćene (i uslovljene) masovnom eksproprijacijom seljaštva. — Drugo, 1877. god. g. Mihajlovski se tako oduševljavao svojim zadatkom — odbraniti »sangvinika« (tj. socijalista revolucionara) Marksa od liberalnih kritičara, da nije opazio nespojivost Marksova metoda sa svojim vlastitim metodom. Ali eto, razjasnili su mu tu nepomirljivu protivrječnost između dijalektičkog materijalizma i subjektivne sociologije — razjasnili Engelsovi članci i knjige, razjasnili ruski socijaldemokrati (kod Plehanova često nalazimo vrlo tačne primjedbe na adresu g. Mihajlovskog) — i g. Mihajlovski je, umjesto da se ozbiljno lati ponovnog ispitivanja pitanja, prosto naprosto — uzeo đem u zube. Umjesto da pozdravi Marksa (kao 1872. i 1877. godine), on sad laje na njega iza tarabe od pohvala sumnjivog kvaliteta, i viče i bljuje jed na ruske marksiste koji ne žele da se zadovolje »zaštitom ekonomski slabijeg«, robnim magazinima i poboljšanjima na selu, muzejima i artelima za kustare i sličnim dobronamjernim malograđanskim progresima — i koji žele da ostanu »sangvinici«, pristalice socijalne revolucije i da obučavaju, vode i organiziraju stvarno revolucionarne društvene elemente.

Poslije te male digresije u oblast davnoprošlog, možemo, mislim, i završiti analizu »kritike« Marksove teorije od strane

g. Mihajlovskog. Pokušaćemo sad da sumiramo rezultate i da rezimiramo kritičareve »argumente«.

Doktrina koju je g. Mihajlovski htio da sruši oslanja se, prvo, na materijalističko shvaćanje istorije i, drugo, na dijalektički metod.

Što se tiče prvog, kritičar je prije svega izjavio da on ne zna u kome je djelu izložen materijalizam. Ne našavši nigdje to izlaganje, on je uzeo da sam izmišlja šta je materijalizam. Da bi dao pojam o pretjeranim pretenzijama tog materijalizma, on je izmislio da materijalisti tobože pretendiraju na to da su objasnili svu prošlost, sadašnjost i budućnost čovječanstva, — a kad se poslije upoznao s pravim objašnjenjem marksista i vidio da oni smatraju da je samo jedna društvena formacija objašnjena, kritičar je zaključio da materijalisti sužavaju oblast važenja materijalizma, čime, veli, i pobijaju sebe. Da bi dao pojam o metodima izgrađivanja tog materijalizma, on je izmislio da su materijalisti tobože sami priznavali da nemaju dovoljno znanja za jedan takav posao kao što je izgrađivanje naučnog socijalizma, iako su Marks i Engels priznavali (1845—1846. godine) da su njihova znanja nedovoljna samo što se tiče ekonomske istorije uopće, iako to djelo koje je dokazivalo nedovoljnost njihovih znanja nikad nisu objavili. Poslije tih preludija servira nam se i kritika: »Kapital« je uništen time što on govori samo o jednom periodu, dok su kritičaru potrebni svi periodi, i još time što »Kapital« ne utvrđuje ekonomski materijalizam, nego ga prosto dodiruje — argumenti, očigledno, toliko temeljni i ozbiljni da se moralo priznati da materijalizam nikad nije bio naučno obrazložen. Zatim je protiv materijalizma navedena činjenica da je čovjek koji je bio potpuno tuđ toj doktrini, koji je proučavao praistorijska vremena u sasvim drugoj zemlji, došao također do materijalističkih zaključaka. Dalje, da bi pokazao da je proizvodnja djece sasvim nepravilno privučena materijalizmu, da je to samo leksički trik, kritičar je uzeo da dokazuje da ekonomski odnosi predstavljaju nadgradnju nad spolnim i porodičnim odnosima. Pouke koje je tom prilikom dao ozbiljni kritičar kao lekciju materijalistima obogatile su nas dubokom istinom da je nasljedstvo nemoguće bez proizvodnje djece, da se na produkte te proizvodnje djece »naslanja« složena psihika i da se djeca odgajaju u duhu otaca. Usput smo doznali i da su nacionalne veze — nastavak i uopćenje rodovskih. Nastavljajući svoja teoretska istraživanja o materijalizmu, kritičar je opazio da se sadržaj mnogih argumenata marksista sastoji u tome da su ugnjetavanje i eksploatacija masa »nužni« u buržoaskom režimu i da se taj režim »nužno« mora pretvoriti u socijalistički, i on je požu-

rio da objavi da je nužnost — suviše opća zagrada (ako se ne kaže šta upravo ljudi smatraju nužnim) i da su zato marksisti — mistici i metafizičari. Kritičar je izjavio i to da je Marksova polemika s idealistima »jednostrana«, ne rekavši ni riječi o tome u kakvom odnosu stoje pogledi tih idealista prema subjektivnom metodu i u kakvom odnosu stoji prema njima Marksov dijalektički materijalizam.

Što se tiče drugog stupa marksizma — dijalektičkog metoda — dovoljan je bio samo jedan udar smjelog kritičara da taj stup sruši. I udar je bio vrlo precizan: kritičar je petljao i upinjao se iz sve snage da pobije to da se trijadama tobože može nešto dokazivati, prešutjevši to da se dijalektički metod uopće nc sastoji u trijadama, da se on sastoji upravo u poricanju metodâ idealizma i subjektivizma u sociologiji. Drugi udar bio je specijalno uperen protiv Marksa: pomoću vrlog g. Diringa, kritičar je podmetnuo Marksu nevjerovatnu glupost: da je on tobože nužnost propasti kapitalizma dokazivao pomoću trijada, — i pobjedonosno se borio protiv te gluposti.

Eto epopeje sjajnih »pobjeda« »našeg poznatog sociologa«! Kako je »poučno« (Burenjin), zar, ne, promatrati te pobjede?

Ovdje se moramo dotaći još jedne stvari, koja nema direktne veze s kritikom Marksove doktrine, ali koja je neobično karakteristična za razumijevanje kritičarevih ideala i njegova shvaćanja stvarnosti. To je njegov stav prema radničkom pokretu na Zapadu.

Gore smo naveli riječi g. Mihajlovskog da se materijalizam nije pokazao kao tačan u »nauci« (možda u nauci njemačkih »prijatelja naroda«?), ali se taj materijalizam — rasuđuje g. Mihajlovski — »stvarno vrlo brzo širi u radničkoj klasi«. Pa kako objašnjava tu činjenicu g. Mihajlovski? »Što se tiče uspjeha koji uživa ekonomski materijalizam, tako reći, u širinu — veli on — što se tiče njegove rasprostranjenosti u kritički neprovjerenom obliku, težište tog uspjeha nije u nauci nego u svakodnevnoj praksi koja se određuje perspektivama u pravcu budućnosti.« Koji drugi smisao može imati ova nezgrapna fraza o praksi »koja se određuje« perspektivama u pravcu budućnosti osim taj da se materijalizam širi ne zato što je on pravilno objasnio stvarnost, nego zato što se on okrenuo od te stvarnosti u pravcu perspektive? A dalje se veli: »Te perspektive ne traže od njemačke radničke klase koja ih usvaja i od onih koji uzimaju vatreno učešće u njenoj sudbini ni znanja ni rada kritičke misli. One traže samo vjerovanje«. Drugim riječima, širenje materijalizma i naučnog socijalizma dolazi otuda što ta doktrina obećava radnicima

bolju budućnost! Međutim, dovoljno je imati najelementarnija znanja iz istorije socijalizma i radničkog pokreta na Zapadu da bi se vidjela sva apsurdnost i netačnost objašnjenja. Svako zna da naučni socijalizam nikad nije slikao nikakve perspektive budućnosti: on se ograničavao na davanja analize savremenog buržoaskog režima, na proučavanje tendencije razvitka kapitalističke društvene organizacije — i to je sve. »Mi ne govorimo svijetu — pisao je Marks još 1843. godine, i on je tačno ispunio taj program — mi ne govorimo svijetu: »ostavi se borbe; sva je tvoja borba glupost«, mi mu dajemo istinsku parolu borbe. Mi samo pokazujemo svijetu za šta se on zapravo bori, a svijest je stvar koju svijet *mora* steći, htio on to ili ne.« Svako zna da se, na primjer, »Kapital« — to glavno i osnovno djelo koje izlaže naučni socijalizam — ograničava samo na opća nagovještavanja što se tiče budućnosti, ispitujući samo one elemente koji su već sad tu, iz kojih izrasta buduće uređenje. Svako zna da su u oblasti perspektiva budućnosti kudikamo više davali raniji socijalisti, koji su buduće društvo slikali sa svim detaljima, želeći da oduševe čovječanstvo slikom poretka u kome će ljudi živjeti bez borbe, u kojem će se njihovi društveni odnosi bazirati ne na eksploataciji, nego na istinskim načelima progresa koji odgovaraju uslovima ljudske prirode. Ipak — i pored cijele falange talentiranih ljudi koji su izlagali te ideje i uvjerenih socijalista — njihove teorije bile su daleko od života, njihovi programi — daleko od narodnih političkih pokreta, sve dok krupna mašinska industrija nije uvukla u vrtlog političkog života mase radničkog proletarijata i dok nije nađena istinska parola njegove borbe. Tu parolu našao je Marks — »ne utopist, nego strogi, neki put i suhi učenjak«, kako je pisao o njemu g. Mihajlovski u davno prošla vremena — 1872 — našao ju je ne nipošto putem nekakvih perspektiva, nego putem naučne analize savremenog buržoaskog režima, putem objašnjavanja *nužnosti* eksploatacije kad postoji taj režim, putem izražavanja zakona njegova razvitka. G. Mihajlovski može, naravno, uvjeravati čitaoce »Ruskog Bogatstva« da razumijevanje te analize ne traži ni znanja ni rada misli, ali mi smo već našli kod njega samog (a naći ćemo još više kod njegova saradnika ekonomista[13]) takvo grubo neshvaćanje elementarnih istina koje je ta analiza utvrdila da takva izjava može izazvati, razumije se, samo osmijeh. Ostaje kao neosporna činjenica da se radnički pokret širi i razvija upravo ondje i utoliko gdje se i ukoliko se razvija krupna kapitalistička mašinska indus-

[13] Lenjin misli S. N. Južakova, jednog od ideologa narodnjaštva i saradnika časopisa »Ruskog Bogatstva«. *Prev.*

trija; — socijalistička doktrina ima uspjeha upravo onda kad napušta rasuđivanja o društvenim uslovima koji odgovaraju ljudskoj prirodi i laća se materijalističke analize savremenih društvenih odnosa, objašnjenja nužnosti sadašnjeg režima eksploatacije.

Pokušavši da zaobiđe stvarne uzroke uspjeha materijalizma u radničkoj sredini davanjem direktno suprotne istini karakteristike odnosa te doktrine prema »perspektivama«, g. Mihajlovski počinje sad na najtrivijalniji, malograđanski način da ismijava ideje i taktiku zapadnoevropskog radničkog pokreta. Kao što smo vidjeli, on doslovno nije mogao da navede nijedan argument protiv Marksovih dokaza o neizbježnosti pretvaranja kapitalističkog uređenja u socijalističko usljed podruštvljenja rada, — a ipak bez ikakva ustezanja ironizira to da »armija proletera« priprema eksproprijaciju kapitalista, »poslije čega će prestati svaka klasna borba, i na zemlji će nastati mir i među ljudima dobra volja«. On, g. Mihajlovski, zna kudikamo jednostavnije i sigurnije puteve za ostvarenje socijalizma nego što je taj put: potrebno je samo da »prijatelji naroda« što potpunije pokažu »jasne i neminovne« puteve »željene ekonomske evolucije« — i tada će te prijatelje naroda sigurno »pozvati« da riješe »praktične ekonomske probleme« (vidi članak g. Južakova: »Pitanja ekonomskog razvitka Rusije«, »Rusko Bogatstvo« br. 11), a dotle ... dotle radnici treba da čekaju, da se oslone na prijatelje naroda i da ne počinju s »neosnovanom samouvjerenošću« samostalnu borbu protiv eksploatatora. Želeći da zada smrtonosni udarac toj »neosnovanoj samouvjerenosti«, naš pisac patetički negoduje protiv »te nauke koja gotovo može stati u džepni rječnik«. Zaista strašno: nauka — i socijaldemokratske brošure koje se mogu kupiti za groš i koje mogu stati u džep!! Zar nije jasno koliko su neosnovano samouvjereni ljudi koji nauku cijene samo utoliko ukoliko ona uči eksploatirane da se samostalno bore za svoje oslobođenje, da se klone svih, »prijatelja naroda« koji zataškavaju klasni antagonizam i žele da cijelu stvar uzmu na sebe, i koji zato izlažu tu nauku u petparačkim izdanjima koja tako šokiraju filistre. Drukčije bi stajale stvari kad bi radnici prepustili svoju sudbinu »prijateljima naroda«: ovi bi im pokazali pravu, mnogotomnu, univerzitetsku i filistarsku nauku, detaljno bi ih upoznali s društvenom organizacijom koja odgovara ljudskoj prirodi, kad bi samo ... radnici pristali da čekaju i da ne počinju sami borbu s takvom neosnovanom samouvjerenošću!

Prije nego što pređemo na drugi dio »kritike« g. Mihajlovskog, koji je uperen ne više protiv Marksove teorije uopće nego protiv ruskih socijaldemokrata napose, moramo napraviti malu digresiju. Stvar je u tome što g. Mihajlovski, — isto kao što nije pokušao kritizirajući Marksa ne samo da tačno izloži Marksovu teoriju nego ju je direktno izopačio, — isto tako sasvim bezbožno izvrće ideje ruskih socijaldemokrata. Potrebno je utvrditi istinu. To je najlakše učiniti putem poređenja ideja ranijih ruskih socijalista — s idejama socijaldemokrata. Izlaganje prvih uzimam iz članka g. Mihajlovskog u »Ruskoj Misli« za 1892. godinu, br. 6, u kome je on govorio i o marksizmu (i govorio — da ga prekorimo za to! — u pristojnom tonu, ne ulazeći u pitanja o kojima se u cenzuriranoj štampi može govoriti samo burenjinski, — ne miješajući marksiste sa svakojakim smećem) i nasuprot njemu — ili, u najmanju ruku, ako ne nasuprot, a ono paralelno — izlagao svoje poglede. Ja ni najmanje ne želim, naravno, da vrijeđam ni g. Mihajlovskog, tj. da ga ubrajam u socijaliste, ni ruske socijaliste izjednačavajući s njima g. Mihajlovskog: ja mislim samo da je *tok argumentacije* i kod njih i kod njega u suštini isti, — razlika se sastoji u stupnju čvrstine, iskrenosti i dosljednosti uvjerenja.

Izlažući ideje »Otečestvenih Zapisaka«, g. Mihajlovski je pisao: »Među moralno-političke ideale mi smo ubrajali pripadanje zemlje zemljoradniku i oruđa za rad proizvođaču«. Polazna tačka, kao što vidite, sasvim je dobronamjerna, puna je najboljih želja ... »Srednjovjekovne forme rada* koje kod nas još postoje jako su poljuljane, ali mi nismo vidjeli razloga da s njima sasvim kidamo za ljubav ma kakvih doktrina, liberalnih ili neliberalnih.«

Čudno rasuđivanje! »Forma rada«, ma koja, može biti poljuljana samo usljed njene zamjene nekom drugom formom rada; međutim mi ne nalazimo kod našeg autora (niti bismo našli kod ijednog od njegovih istomišljenika) čak ni da je pokušao da analizira i objasni te nove forme, a tako isto ni da pokaže razloge zbog kojih su te nove forme istisnule stare. Još je čudniji drugi dio tirade: »mi nismo vidjeli razloga da kidamo s tim formama za ljubav doktrina«. A kakva to sredstva imamo »mi« (tj. socijalisti — vidi gore učinjenu ogradu)

* »Pod srednjovjekovnim formama rada — objašnjavao je autor na drugom mjestu — ne treba razumjeti samo obščinski zemljoposjed, kustarnu industriju i artelnu organizaciju. Sve su to, nesumnjivo, srednjovjekovne forme, ali k njima treba pribrojiti sve vrste pripadanja zemlje ili oruđa za proizvodnju onome ko radi.«

da bismo mogli »kidati« s formama rada, tj. da bismo mogli preinačivati dane produkcione odnose među članovima društva? Zar nije apsurdna misao o preinačivanju tih odnosa putem doktrine? Čujmo dalje: »naš zadatak nije u tom da pošto-poto odgajamo »originalnu« civilizaciju iz vlastite nacionalne utrobe, ali nije ni u tome da potpuno prenesemo kod nas zapadnu civilizaciju sa svim protivrječnostima koje je rastržu: treba uzimati ono što je dobro odasvud, otkud je god moguće, a da li će ono biti svoje ili tuđe — to već nije pitanje principa, nego praktičnosti. Kao što se vidi, to je toliko jednostavno, jasno i shvatljivo da nema potrebe ni govoriti o tome.« Doista, kako je to jednostavno! Dobrô treba »uzimati« odasvud — i stvar je u redu! Od srednjovjekovnih formi »uzeti« pripadanje sredstava za proizvodnju onome ko radi, a od novih (tj. kapitalističkih) formi »uzeti« slobodu, jednakost, prosvjetu, kulturu. I gotovo! Subjektivni metod u sociologiji ovdje je sav kao na dlanu: sociologija počinje s utopijom — pripadanje zemlje onom ko radi — i pokazuje uslove ostvarivanja onog šta se želi: »uzeti« dobro i odavde i odande. Ovaj filozof čisto metafizički gleda na društvene odnose kao na prost mehanički agregat ovih ili onih institucija, prost mehanički splet ovih ili onih pojava. On istrže jednu od tih pojava — pripadanje zemlje zemljoradniku u srednjovjekovnim formama — i misli da je nju moguće presaditi u sve druge forme, isto onako kao što se cigla može prenijeti s jedne zgrade na drugu. Ali to znači — ne proučavati društvene odnose, nego unakažavati materijal koji treba izučavati: jer stvarnost ne poznaje pripadanje zemlje zemljoradniku koje bi postojalo odvojeno i samostalno, kao što ste ga vi uzeli: to je samo jedna od karika tadašnjih produkcionih odnosa, koji su se sastojali u tome što je zemlja bila podijeljena među krupne zemljoposjednike, vlastelu, što je vlastela davala seljacima zemlju radi toga da ih eksploatira, tako da je zemlja bila u neku ruku plaća u naturi: ona je davala seljaku potrebne proizvode da bi ovaj mogao proizvoditi višak proizvoda za vlastelina; ona je bila fond koji je omogućavao seljacima da izvršuju svoje obaveze prema vlastelinu. Zašto autor nije ispitao taj sistem produkcionih odnosa, nego se ograničio na to što je istrgao jednu pojavu, prikazavši je na taj način u potpuno lažnoj svjetlosti? Zato što on ne umije da operira društvenim pitanjima: on (ponavljam, ja uzimam rasuđivanja g. Mihajlovskog samo kao primjer za kritiku *cijelog* ruskog socijalizma) uopće i ne postavlja sebi za cilj da *objasni* tadašnje »forme rada«, da ih prikaže kao određen sistem produkcionih odnosa, kao određenu društvenu formaciju. Njemu je tuđ, da se izrazim Marksovim jezikom, dijalek-

tički metod koji traži da se na društvo gleda kao na živi organizam u njegovu funkcioniranju i razvitku.

Ne ulazeći uopće u pitanje uzroka zbog kojih nove forme rada istiskuju stare, on i ovdje, u rasuđivanju o tim novim formama, čini istu grešku. Za njega je dovoljno da konstatira da te forme »ljuljaju« pripadanje zemlje zemljoradniku, tj., općenitije rečeno, izražavaju se u odvajanju proizvođača od sredstava za proizvodnju, — i da osudi to kao nešto što ne odgovara idealu. I opet je njegovo rasuđivanje potpuno apsurdno: on istrže jednu pojavu (obezemljenje) i ne pokušavajući da je prikaže kao član već drugog sistema produkcionih odnosa koji se bazira na *robnoj privredi*, koja nužno rađa konkurenciju među proizvođačima robe, nejednakost, osiromašavanje jednih i bogaćenje drugih. On je uzeo jednu pojavu — osiromašavanje mase, odbacivši drugu — bogaćenje manjine, i time doveo sebe u situaciju da ne može da shvati ni jednu ni drugu.

I takve metode naziva još — »traženje odgovora na pitanja života u njihovu obliku odjevenom u krv i meso« (»R. B.« br. 1 za 1894); a baš naprotiv: ne znajući i ne želeći da objasni stvarnost, da joj pogleda pravo u oči, on je sramno pobjegao od tih pitanja života, s njegovom borbom imućnog protiv neimućnog, u oblasti nevinih utopija; on to naziva — »traženje odgovora na pitanje života kako ih idealno postavlja goruća i složena realna stvarnost« (»R. B.« br. 1); a u stvari — on nije ni pokušao da analizira i objasni tu realnu stvarnost.

Umjesto toga dao nam je utopiju, konstruiranu pomoću sasvim besmislenog čupanja pojedinih elemenata iz raznih društvenih formacija — iz srednjovjekovne je uzeo ovo, iz »nove« — ono, itd. Jasno je da je teorija koja se bazira na tome morala ostati daleko od stvarne društvene evolucije, iz jednostavnog razloga što su naši utopisti morali živjeti i raditi ne u društvenim odnosima koji su sastavljeni iz elemenata uzetih odavde i odande, nego u društvenim odnosima koji određuju odnose seljaka prema kulaku (ekonomski jakom seljaku), kustara prema otkupljivaču, radnika prema tvorničaru, i koji oni apsolutno nisu shvatili. Njihovi pokušaji i napori da podese te neshvaćene odnose prema svom idealu — morali su da pretrpe neuspjeh.

To je, u najopćijim crtama, slika stanja u kome se nalazilo pitanje socijalizma u Rusiji kad su se »pojavili ruski marksisti«.

Oni su počeli upravo s kritikom subjektivnih metoda ranijih socijalista, ne zadovoljavajući se konstatacijom eksplo-

atacije i osuđivanjem ove, oni su htjeli da je *objasne*. Videći da se sva istorija Rusije poslije reforme sastoji u osiromašavanju mase i u bogaćenju manjine, promatrajući gigantsku eksproprijaciju sitnih proizvođača uporedo s općim tehničkim progresom, videći da te polarne tendencije nastaju i jačaju ondje i utoliko gdje se i ukoliko se razvija i učvršćuje robna privreda, oni su morali doći do zaključka da imaju posla s buržoaskom (kapitalističkom) organizacijom društvene privrede, koja *nužno* rađa eksproprijaciju i ugnjetavanje masa. Njihov praktični program direktno je već određivalo to uvjerenje: on se svodio na to da se oni uključe u tu borbu proletarijata protiv buržoazije, borbu neimućnih klasa protiv imućnih koja predstavlja glavni sadržaj ekonomske stvarnosti Rusije počev od zabačenog seoceta pa do moderne usavršene tvornice. Kako da se uključe? — odgovor im je opet šapnula sama stvarnost. Kapitalizam je doveo glavne grane industrije do stadija krupne mašinske industrije; podruštvivši na taj način proizvodnju, on je stvorio materijalne uslove za nov poredak i stvorio je u isto vrijeme novu socijalnu snagu: klasu tvorničko-zavodskih radnika, gradskog proletarijata. Iako potčinjavajući se istoj buržoaskoj eksploataciji kakva je po svojoj ekonomskoj suštini eksploatacija čitavog radnog stanovništva Rusije, — ta se klasa u pogledu svoga oslobođenja nalazi, ipak, u naročito povoljnim uslovima: ona više nije ničim vezana sa starim društvom, izgrađenim potpuno na eksploataciji; sami uslovi njena rada i života organiziraju je, tjeraju na razmišljanje, omogućavaju joj da istupi na arenu političke borbe. Prirodno je da su socijaldemokrati obratili svu svoju pažnju i sve nade na tu klasu, da su sveli svoj program na razvijanju njene klasne svijesti, da su usmjerili sav svoj rad na to da pomognu toj klasi da se uzdigne do direktne političke borbe protiv današnjeg režima i na to da uvuku u tu borbu sav ruski proletarijat.

Da vidimo sad kako se g. Mihajlovski bori protiv socijaldemokrata. Šta on navodi protiv njihovih teoretskih pogleda? protiv njihove političke socijalističke djelatnosti?

Teoretske poglede marksista kritičar izlaže ovako:

»Istina se — tobože po riječima marksista — sastoji u tome što će po imanentnim zakonima istorijske nužnosti Rusija razviti svoju kapitalističku proizvodnju, sa svim njenim unutrašnjim protivrječnostima, s gutanjem malih kapitala od

strane krupnih, a za to će se vrijeme od zemlje otrgnuti seljak pretvoriti u proletera, ujediniće se, »podruštviće se«, i stvar je svršena — čovječanstvo će biti sretno.«

Vidite — marksisti se, znači, ni po čemu ne razlikuju od »prijatelja naroda« što se tiče shvaćanja stvarnosti, razlikuju se od njih samo što se tiče zamišljanja budućnosti: oni se, dakle, uopće ne bave sadašnjošću, nego samo »perspektivama«. Da g. Mihajlovski upravo tako misli, u to ne može biti sumnje: marksisti su — veli on — »potpuno uvjereni da u njihovim predviđanjima budućnosti nema ničeg utopističkog, nego da je sve odvagnuto i izmjereno prema propisima stroge nauke« i, na kraju, veli još jasnije: marksisti — »vjeruju i ispovijedaju neizmjenljivost apstraktne istorijske šeme«.

Jednom riječi, pred nama je ono sasvim banalno i trivijalno optuživanje marksista, na kome odvajkada jašu svi koji ne mogu da iznesu ništa stvarno protiv njihovih pogleda. »Marksisti ispovijedaju neizmjenljivost apstraktne istorijske šeme«!!

To je sušta laž i izmišljotina!

Nijedan marksist nigdje i nikad nije dokazivao da u Rusiji »mora biti« kapitalizam »zato što« je on bio na zapadu itd. Nijedan marksist nikad nije gledao u Marksovoj teoriji neku općeobaveznu filozofskoistorijsku šemu, nešto drugo osim objašnjenje takve i takve društveno-ekonomske formacije. Samo je subjektivni filozof g. Mihajlovski uspio pokazati takvo nerazumijevanje Marksa da je kod njega našao općefilozofsku teoriju, na što je kao odgovor dobio potpuno određeno objašnjenje Marksovo — da je pogriješio adresu. Nikad nijedan marksist nije bazirao svoje socijaldemokratske poglede na nečem drugom osim na poklapanju te teorije sa stvarnošću i istorijom danih, tj. ruskih, socijalno-ekonomskih odnosa; niti ih je mogao bazirati, jer je takav zahtjev potpuno jasno i određeno postavio teoriji i istakao kao najglavniji u čitavom učenju sam osnivač »marksizma« — Marks.

Naravno, g. Mihajlovski može, koliko hoće, pobijati te izjave pozivajući se na to da je on »svojim ušima« čuo upravo ispovijedanje apstraktne istorijske šume. Ali šta se nas socijaldemokrata, ili bilo koga drugog, tiče što je g. Mihajlovski imao prilike da čuje od svojih sabesjednika kojekakve apsurde? Zar to ne dokazuje samo da on vrlo sretno bira svoje sabesjednike, i ništa više? Sasvim je moguće, naravno, da su ti oštroumni sabesjednici oštroumnog filozofa nazivali sebe marksistima, socijaldemokratima, itd. — ali ko ne zna da se danas (kao što je to već davno zapaženo) svaka rđa

prerušuje u »crveno« odijelo*? I ako je g. Mihajlovski toliko pronicljiv da ne može razlikovati te »prerušene« od marksista ili ako je on toliko duboko shvatio Marksa da nije opazio kriterij čitave Marksove doktrine, koji je Marks tako snažno isticao (formuliranje »onoga što se događa pred našim očima«), — to opet dokazuje samo da g. Mihajlovski nije uman, i ništa više.

U svakom slučaju, kad se laćao polemike u štampi protiv »socijaldemokrata«, trebalo je da ima pred očima onu grupu socijalista koja već odavno nosi to ime, i nosi ga samo ona, tako da se druge ne smiju miješati s njom, i koja ima svoje literarne predstavnike — Plehanova i njegov kružok. I da je on tako uradio — a tako bi, svakako, trebalo da postupi svaki iole pošten čovjek — i da se obratio makar prvom socijaldemokratskom djelu, knjizi Plehanova »Naša razmimoilaženja«, — on bi našao tamo već na prvim stranicama kategoričku izjavu autorovu u ime svih članova kružoka:

»Mi ni u kom slučaju ne želimo da pokrivamo svoj program autoritetom velikog imena« (tj. Marksovim autoritetom). Razumijete li vi ruski, g. Mihajlovski? Shvaćate li vi razliku između ispovijedanja apstraktnih šema i ostavljanja na stranu svakog Marksova autoriteta kad se raspravlja o ruskim stvarima?

Shvaćate li vi da ste, prikazujući prvo mišljenje koje ste imali prilike da čujete od vaših sabesjednika kao marksističko i ne obraćajući pažnju na štampanu izjavu jednog od istaknutih članova socijaldemokratije, danu u ime čitave grupe, — da ste postupili nečasno?«

Izjava je poslije još određenija:

»Ponavljam — kaže Plehanov — među najdosljednijim marksistima moguće je razmimoilaženje u pitanju ocjene savremene ruske stvarnosti«; naša doktrina je »prvi pokušaj primjene dane naučne teorije na analizu veoma složenih i zamršenih društvenih odnosa«.

Čini mi se da je teško reći jasnije: marksisti uzimaju bezuvjetno iz Marksove teorije samo dragocjene metode, bez kojih je nemoguće razumijevanje društvenih odnosa, i, prema tome, kriterij za svoju ocjenu tih odnosa ne gledaju uopće u apstraktnim šemama i sličnim glupostima, nego u tačnosti i poklapanju te ocjene sa stvarnošću.

---

* Sve sam ovo napisao pretpostavljajući da je g. Mihajlovski stvarno čuo ispovijedanje apstraktnih istorijskih šema i da on ništa nije izvrnuo. Smatram, ipak, da je apsolutno potrebno da se ovdje ogradim: pošto kupio, poto i prodajem.

Ili, možda, vi mislite da je autor, dajući takve izjave, u stvari mislio drukčije? Ali to nije tačno. Pitanje kojim se on bavio sastojalo se u ovome: »mora li Rusija proći kapitalističku fazu razvitka?« To pitanje, dakle, nije bilo uopće formulirano marksistički, nego u duhu subjektivnih metoda raznih domaćih filozofa koji kriterij tog moranja gledaju čas u politici državne vlasti, čas u djelatnosti »društva«, čas u idealu društva »koji odgovara ljudskoj prirodi«, i drugim takvim budalaštinama. Pita se sad: kako bi odgovorio na to pitanje čovjek koji ispovijeda apstraktne šeme? On bi, očigledno, uzeo da govori o nepobitnosti dijalektičkog procesa, o općefilozofskom značenju Marksove teorije, o tome da svaka zemlja mora neminovno proći fazu ..., itd., itd.

A kako je odgovorio Plehanov?

Onako kako je jedino i mogao odgovoriti marksist:

On je sasvim ostavio na stranu pitanje o moranju, kao jalovo pitanje koje može interesirati samo subjektiviste, i govorio je stalno samo o stvarnim društvenim i ekonomskim odnosima, o njihovoj stvarnoj evoluciji. Zato on i nije dao direktan odgovor na to nepravilno postavljeno pitanje, nego je umjesto toga odgovorio ovako: »Rusija *je stupila* na kapitalistički put«.

A g. Mihajlovski, praveći se znalac, priča o ispovijedanju apstraktne istorijske šeme, o imanentnim zakonima nužnosti i sličnim nevjerovatnim glupostima! I to zove »polemikom protiv socijaldemokrata«!!

Nikako ne mogu da shvatim jedno: ako je on polemičar, ko je onda preklapalo?!

U vezi s gore citiranim rasuđivanjem g. Mihajlovskog moramo još napomenuti da on izlažući poglede socijaldemokrata veli ovako: »Rusija *će razviti* svoju vlastitu kapitalističku proizvodnju«. Očigledno po mišljenju ovog filozofa, Rusija nema »svoje vlastite« kapitalističke proizvodnje. Autor, dakle, prihvaća mišljenje da se ruski kapitalizam ograničava na 1,5 milion radnika, — mi ćemo se niže još sresti s ovom djetinjom idejom naših »prijatelja naroda« koji vrag bi ga znao kuda trpaju svu ostalu eksploataciju slobodnog rada. »Rusija će razviti svoju vlastitu kapitalističku proizvodnju sa svim njenim unutrašnjim protivrječnostima, a za to će se vrijeme od zemlje otrgnuti seljak pretvoriti u proletera.« Što dublje u šumu, to više drva! Dakle, u Rusiji nema »unutrašnjih protivrječnosti«? tj., govoreći direktno, nema eksploatacije mase naroda od strane šačice kapitalista? nema osiromašavanja ogromne većine stanovništva i bogaćenja šačice lica? Mužik, da-

kle, ima tek da bude otrgnut od zemlje? A u čemu se sastoji sva istorija Rusije poslije reforme ako ne u masovnoj, neviđenoj nigdje u takvoj intenzivnosti, eksproprijaciji seljaštva? Treba imati veliku hrabrost pa izjavljivati pred cijelim svijetom takve stvari. G. Mihajlovski ima tu hrabrost: »Marks je operirao s gotovim proletarijatom i s gotovim kapitalizmom, a mi treba tek da ih stvaramo«. Rusija treba tek da stvara proletarijat?! U Rusiji, u kojoj se jedino može naći takva bezizlazna bijeda masa, takva bezočna eksploatacija trudbenika, — koju su poredili (i s pravom), s Engleskom u pogledu položaja njene sirotinje, u kojoj je gladovanje miliona naroda stalna pojava, pored, na primjer, sve većeg izvoza žita, — u Rusiji nema proletarijata!!

Ja mislim da bi g. Mihajlovskom trebalo još za života podići spomenik za te klasične riječi!*

Mi ćemo, uostalom, još vidjeti, niže, da je to stalna i vrlo dosljedna taktika »prijatelja naroda«: farizejski zatvarati oči pred nemogućim položajem trudbenika u Rusiji, prikazivati taj položaj samo kao »poljuljan«, tako da su dovoljni napori »kulturnog društva« i vlade pa da se sve usmjeri pravim putem. Ti vitezi misle da će, ako zatvore oči pred činjenicom da je položaj mase trudbenika rđav ne zato što se on »poljuljao«, nego zato što se ta masa podvrgava najbezočnijem pljačkanju od strane šačice eksploatatora, ako kao nojevi sakriju glave da ne vide te eksploatatore, — da će tih eksploatatora nestati. I kad im socijaldemokrati govore — da je sramni kukavičluk bojati se pogledati stvarnosti u oči, kad socijaldemokrati uzimaju za svoju polaznu tačku činjenicu eksploatacije i govore da je nju jedino moguće objasniti buržoaskom organizacijom ruskog društva, koja cijepa masu naroda na proletarijat i buržoaziju, i klasnim karakterom ruske države, koja ne predstavlja ništa drugo nego organ vladavine te buržoazije, da je zato *jedini izlaz* klasna borba proletarijata protiv buržoazije, — onda ti »prijatelji naroda« dižu galamu kako socijaldemokrati hoće da obezemlje narod!! hoće da razore našu narodnu ekonomsku organizaciju!!

* Uostalom, možda će g. Mihajlovski pokušati da se i ovdje izvuče: ja, reći će, nikako nisam htio da kažem da u Rusiji nema uopće proletarijata, nego samo — da u njoj nema kapitalističkog proletarijata? — Tako? Zašto onda to niste rekli? Ta *cijelo pitanje* se i sastoji u tome da li ruski proletarijat predstavlja proletarijat koji je svojstven buržoaskoj organizaciji društvene privrede ili neki drugi? Ko je kriv što vi u čitava dva članka niste rekli *ni riječi* o tom, jedino ozbiljnom i važnom, pitanju, nego ste više voljeli da brbljate koješta, i uz to da gubite vezu s mozgom?

Sad dolazimo do mjesta koje čovjeka najviše revoltira u čitavoj toj, u najmanju ruku, nepristojnoj »polemici« — naime na »kritiku« (?) političke aktivnosti socijaldemokrata od strane g. Mihajlovskog. Svakome je jasno da djelatnost socijalista i agitatora među radnicima ne može biti predmet časne diskusije u našoj legalnoj štampi, i da jedino što u tom pogledu može učiniti poštena cenzurirana štampa jeste — »da bude taktična i da šuti«. G. Mihajlovski je zaboravio ovo vrlo elementarno pravilo i nije se ustručavao da iskoristi svoj monopol obraćanja čitaocima zato da bi se bacao blatom na socijaliste.

Ali naći će se sredstva za borbu protiv takvog beskrupuloznog kritičara i mimo legalne žurnalistike!

»Koliko ja razumijem — pravi se naivan g. Mihajlovski — ruski marksisti mogu se podijeliti na tri kategorije: na marksiste-posmatrače (ravnodušne posmatrače procesa), pasivne marksiste (samo »olakšavaju porođajne muke«. Oni se »ne interesiraju za narod koji ima zemlje, i obraćaju pažnju i nade na one koji su već odvojeni od sredstava za proizvodnju«) i aktivne marksiste (koji direktno insistiraju na daljem propadanju sela).«

Šta je ovo?! Nemoguće je da g. kritičar ne zna da ruski marksisti jesu socijalisti koji polaze od pogleda na stvarnost — da je ovo kapitalističko društvo i da je jedini izlaz iz njega klasna borba proletarijata protiv buržoazije! Zašto ih on i na osnovu čega trpa u jedan lonac s nekakvom besmislenom vulgarnošću? Kakvo pravo (moralno, razumije se) ima on da proširuje termin marksisti na ljude koji očigledno ne prihvaćaju najelementarnije i osnovne principe marksizma, na ljude koji nikad i nigdje nisu istupali kao posebna grupa, koji nikad i nigdje nisu izlazili s nekim svojim posebnim programom?

G. Mihajlovski je ostavio sebi čitav niz vratašaca da bi opravdao takve gadne metode.

»Možda — sipa on duhovitost lakoćom uobraženka iz visokog društva — to i nisu pravi marksisti, ali oni sebe smatraju za takve i deklariraju se kao takvi.« Gdje su se deklarirali i kad? U petrogradskim liberalnim i radikalnim salonima? U privatnim pismima? Neka je tako. Ali onda i razgovarajte s njima u svojim salonima i u svojoj prepisci! A vi istupate u štampi i javno protiv ljudi koji (pod zastavama marksizma) nikad i nigdje nisu istupali javno. I uz to se još usuđujete govoriti da polemizirate protiv »socijaldemokrata«,

iako znate da to ime ne nosi samo *jedna* grupa socijalista revolucionara i da s njom ne treba miješati nikoga!*

G. Mihajlovski vrda i petlja kao na djelu uhvaćeni gimnazijalac: Ja tu nisam ništa kriv — upinje se on da dokaže čitaocu — ja sam »svojim ušima čuo i svojim očima vidio«. Vrlo dobro! Mi smo voljni da vjerujemo da vi svojim očima ne vidite nikoga osim tih vulgarnih ljudi i ništavaca, ali što smo zato krivi mi socijaldemokrati? Ko ne zna da »danas, kad« ne samo socijalistička nego i svaka iole samostalna i poštena društvena djelatnost izaziva političko proganjanje, — na jednog koji stvarno radi pod ovom ili onom zastavom: narodovoljstva, marksizma ili, recimo, konstitucionalizma — dolazi nekoliko desetaka frazera koji prikrivaju tom zastavom svoj liberalni kukavičluk, i još, možda, nekoliko čistih hulja koje rade svoj prljavi posao? Zar nije jasno da samo najniža vulgarnost može zamjerati kojem bilo od tih pravaca zbog toga što njegovu zastavu kalja (i to ne javno i otvoreno) svakojako đubre? Sve izlaganje g. Mihajlovskog neprekinut je lanac izopačavanja, izvrtanja i podmetanja. Vidjeli smo gore da je on »istine« od kojih polaze socijaldemokrati potpuno izvrnuo, izložio onako kako ih niko od marksista nigdje i nikad nije izlagao i nije mogao izlagati. A da je on izložio stvarno shvaćanje ruske stvarnosti od strane socijaldemokrata, morao bi vidjeti da je moguće »uskladiti sebe« s tim pogledima *samo na jedan način* — pomažući razvitak klasne svijesti proletarijata, organizirajući ga i ujedinjujući za političku borbu protiv sadašnjeg režima. Uostalom, kod njega ima još jedan trik. Izigravajući uvrijeđenu nevinost, on farizejski podiže oči gore i sladunjavo besjedi: »Meni je vrlo milo što to čujem, ali ja ne razumijem protiv čega vi protestirate« (on tako i kaže u broju 2 »Ruskog Bogatstva«). »Pročitajte

---

* Zadržaću se na jedinom pozivanju na *fakta* koje nalazimo kod g. Mihajlovskog. Svako ko je pročitao njegov članak moraće priznati da on i g. Skvorcova (autora »Ekonomskih uzroka gladi«) ubraja u »marksiste«. A međutim taj gospodin sam sebe tako ne naziva, i dovoljno je najelementarnije upoznavanje sa spisima socijaldemokrata pa da se vidi da je on s njihova gledišta najvulgarniji buržuj, i ništa više. Kakav je to marksist kad ne razumije da je društvena sredina za koju on projektira svoje progrese — buržoaska sredina, da zato sva »poboljšanja kulture«, koja se stvarno opažaju čak i u poljoprivredi, znače buržoaski progres koji poboljšava položaj manjine i koji proletarizira mase! Kakav je to marksist kad ne razumije da je država kojoj se on obraća s projektima — klasna država, koja može samo da podržava buržoaziju i da guši proletarijat!

pažljivije moje mišljenje o pasivnim marksistima, i vidjećete da ja kažem: s etičkog gledišta ne može se ništa prigovoriti.«

Ni ovo, naravno, nije ništa drugo do preživakavanje ranijih, bijednih smicalica.

Recite, molim vas, kako biste nazvali postupak čovjeka koji bi izjavio da kritikuje socijalrevolucionarno narodnjaštvo (kad drugog još nije ni bilo — uzimam taj period), a koji bi počeo da izlaže otprilike ovakve stvari:

»Koliko ja razumijem, narodnjaci se dijele na tri kategorije: na dosljedne narodnjake, koji u potpunosti prihvaćaju ideje mužika i tačno prema njegovim željama uopćavaju šibe, bijenje žene i uopće provode onu sramnu politiku vlade biča i batine koja se nazivala narodnom politikom; dalje — na narodnjake-kukavice, koji se ne interesiraju za mišljenje mužika i pokušavaju samo da prenesu u Rusiju njoj tuđi revolucionarni pokret putem asocijacije, itd. — protiv čega se, uostalom, s etičkog gledišta ne bi moglo ništa iznijeti kad ne bi bilo klizavog puta koji lako može odvesti plašljivog narodnjaka k dosljednom ili smjelom; i naposljetku — na smjele narodnjake, koji u svoj širini ostvaruju narodne ideale ekonomski jakog seljaka i zato sjedaju na zemlju da bi propisno kulakovali«, — svi pošteni ljudi nazvali bi to, naravno, podlim i vulgarnim izrugivanjem. A kad uz to čovjeka koji izlaže takve stvari narodnjaci ne bi mogli pobijati u istoj štampi; kad bi se pri tome ideje tih narodnjaka izlagale sve dotada samo ilegalno, i zato mnogi ne bi imali tačan pojam o njima i mogli bi lako povjerovati u sve što bi im se reklo o narodnjacima, — tada bi svi rekli da je takav čovjek...

Uostalom, možda ni sam g. Mihajlovski nije još sasvim zaboravio onu riječ koju bi trebalo ovdje staviti.

Ali, dosta! Ostalo je još mnogo takvih insinuacija kod g. Mihajlovskog, ali ja ne znam zamornijeg, nezahvalnijeg, težeg posla od petljanja u ovom blatu od sakupljanja svuda razbacanih aluzija, njihova poređenja, traženja makar jednog ozbiljnog prigovora.

Dosta!

April 1894.

OD IZDAVAČA[14]

U tekstu članka čitalac će naći napomene s ukazivanjem na dalju analizu nekih pitanja, dok u stvari te analize nema. Uzrok leži u tome što je ovaj članak samo prvi dio odgovora na članke »Ruskog Bogatstva« o marksizmu. Krajnja oskudica u vremenu spriječila je da članak pravovremeno izađe, a duže otezati ne smatramo mogućnim: ionako smo zadocnjeli dva mjeseca. Zato se odlučujemo na to da zasad izdamo analizu »kritike« g. N. Mihajlovskog, ne čekajući da se završi štampanje cijelog članka.

U drugom i trećem izdanju, koja se pripremaju, čitalac će naći, osim analize koja se daje ovdje, i analizu društveno-ekonomskih pogleda ostalih glavara »Ruskog Bogatstva«, gospode Južakova i S. Krivenka, u vezi sa pregledom ekonomske stvarnosti Rusije i »idejama i taktikom socijaldemokrata« koje otud proizlaze.

---

[14] *»Od izdavača«* — pogovor prvom izdanju prve sveske Lenjinovog rada »Šta su »prijatelji naroda« i kako se oni bore protiv socijaldemokrata?« U pogovoru pomenuto »drugo i treće izdanje koje se priprema« odnosi se na drugu i treću svesku ovog rada. *Prev.*

NEŠTO O OVOM IZDANJU[15]

Ovo izdanje je tačna reprodukcija prvog. Kako nismo uzimali nikakvog učešća u pisanju teksta, smatrali smo da nemamo pravo podvrći ga bilo kakvim izmjenama i ograničili smo se samo na izdavački rad. Motiv koji nas je pobudio da preduzmemo taj rad bila je uvjerenost da će ovo izdanje poslužiti izvjesnom oživljavanju naše socijaldemokratske propagande.

Smatrajući da spremnost služiti stvari te propagande treba da bude neminovna posljedica socijaldemokratskih ubjeđenja, obraćamo se svim istomišljenicima autora ove brošure s predlogom da svim sredstvima (naročito, razumije se, ponovnim izdavanjem) pomažu što širem rasprostranjivanju i ovog spisa i uopće svih organa marksističke propagande. Sadašnji moment je naročito zgodan za takvo pomaganje. Djelatnost »Ruskog Bogatstva« uzima u odnosu prema nama sve izazivačkiji karakter. U težnji da parališe rasprostranjivanje socijaldemokratskih ideja u društvu, časopis je došao dotle da nas direktno optužuje za ravnodušnost prema interesima proletarijata i za insistiranje na osiromašavanju masa. Usuđujemo se misliti da takvim metodima časopis samo nanosi štetu sebi i priprema našu pobjedu. Ali, ne treba zaboravljati da klevetnici raspolažu svim materijalnim sredstvima za najširu propagandu svojih kleveta. Njima stoji na raspolaganju nekoliko hiljada primjeraka časopisa, njima stoje na usluzi čitaonice i biblioteke. Stoga moramo uložiti sve snage da bismo svojim neprijateljima dokazali kako ni koristi privilegiranog položaja ne obezbjeđuju uvijek uspjeh insinuacija. Potpuno smo uvjereni da će se te snage naći.

(Preveo ZVONKO TKALEC) Juli 1894.

[15] »*Nešto o ovom izdanju*« — pogovor drugom izdanju prve sveske Lenjinovog rada »Šta su »prijatelji naroda« i kako se oni bore protiv socijaldemokrata?«, napisan u julu 1894. *Prev.*

SVESKA III

Upoznaćemo se na kraju sa još jednim »prijateljem naroda«, g. Krivenkom, koji je takođe objavio otvoren rat socijaldemokratima.

Uostalom, nećemo analizirati njegove članke (»Povodom kulturnih pojedinaca« — u br. 12. za 1893. godinu i »Pisma s puta« u br. 1. za 1894. godinu) onako kako smo to činili sa člancima g. Mihajlovskog i g. Južakova. Tamo je bila potrebna analiza članaka u cjelini, da bismo jasno shvatili, u prvom slučaju, sadržinu njihovih prigovora materijalizmu i marksizmu uopće; u drugom — njihove političko-ekonomske teorije. Sada, da bismo stvorili potpunu predstavu o »prijateljima naroda«, treba se upoznati s njihovom taktikom, s njihovim praktičnim predlozima i s njihovim političkim programom. Taj program oni nisu nigdje neposredno izložili sa istom onom dosljednošću i potpunošću kao što su izložili teoretske poglede. Stoga sam prisiljen da taj program uzimam iz raznih članaka časopisa koji se odlikuju dovoljnom solidarnošću svojih saradnika da se ne bi nailazilo na protivrječnosti. Naprijed pomenutim člancima g. Krivenka koristiću se prvenstveno u odnosu na druge, samo zbog toga što oni daju više materijala, a i zbog toga što je njihov autor za taj časopis isto tako tipičan praktičar i političar kao što su g. Mihajlovski — sociolog, a g. Južakov — ekonomist.

Međutim, prije no što pređemo na njihov program, apsolutno je potrebno zadržati se još na jednoj teorijskoj tački. Naprijed smo vidjeli kako se g. Južakov izvlačio praznim frazama o narodnom zakupu, koji podržava narodnu privredu itsl., prikrivajući tim frazama svoje neshvatanje ekonomike naših zemljoradnika. Zanatske radinosti nije se ni dotakao, ograničivši se na podatke o porastu krupne fabričko-zavodske industrije. Sada g. Krivenko ponavlja potpuno iste fraze o kustarskim radinostima. On »našu narodnu industriju«, tj. kustarsku, direktno suprotstavlja kapitalističkoj industriji

(br. 12. str. 18—181). »Narodna proizvodnja« (sic!) — kaže on — »u većini slučajeva nastaje spontano«, dok se kapitalistička industrija »obično stvara vještački«. Na drugom mjestu on »sitnu narodnu industriju« suprotstavlja »krupnoj, kapitalističkoj«. Upitate li u čemu je osobenost prve, saznaćete samo to da je ona »sitna«* i da su oruđa za rad sjedinjena s proizvođačem (ovu poslednju definiciju pozajmljujem iz naprijed pomenutog članka g. Mihajlovskog). Međutim, to još ni izdaleka ne određuje njenu ekonomsku organizaciju, a sem toga — to uopće nije tačno. G. Krivenko kaže, na primjer, da »sitna narodna industrija još uvijek daje kudikamo veću ukupnu proizvdnju i zapošljava više ruku nego krupna kapitalistička industrija«. Autor očigledno ima u vidu podatke o broju kustara, koji dostiže do 4 miliona, a po drugom proračunu — do 7 miliona. Ali svima je poznato da je dominantan oblik ekonomike naše kustarske radinosti kućni sistem krupne proizvodnje, da masa kustara nema samostalan, već sasvim zavisan, podređen položaj u proizvodnji, da ne radi od svoga materijala, već od materijala trgovca, koji kustaru isplaćuje samo nadnicu. Podaci o tome da ovaj oblik preovlađuje bili su navedeni čak i u legalnoj literaturi. Pozvaću se, na primjer, na odličan rad poznatog statističara S. Harizomenova u »Juridičeskom Vjesniku« (1883, br. 11. i 12). Rezimirajući podatke koji postoje u literaturi o našoj kustarskoj radinosti u centralnim gubernijama, gdje je ona najrazviejnija. S. Harizomenov je došao do zaključka o neospornom preovlađivanju kućnog sistema krupne proizvodnje, tj. o nesumnjivo kapitalističkom obliku industrije. »Definirajući ekonomsku ulogu sitne samostalne industrije« — kaže on — »dolazimo do ovih zaključaka: u moskovskoj guberniji 86,5% godišnejg prometa kustarske radinosti ostvaruje kućni sistem krupne proizvodnje, a svega 13,5 pripada sitnoj samostalnoj industriji. U aleksandrovskom i pokrovskom srezu vladimirske gubernije 96% godišnjeg prometa kustarske radinosti otpada na kućni sistem krupne proizvodnje i manufakture, a svega 4% ostvaruje sitna samostalna industrija.«

Ove podatke, koliko je poznato, niko nije ni pokušao da ospori, niti se oni mogu osporiti. Pa kako se te činjenice mogu zaobilaziti i prećutkivati, kako se takva industrija, nasuprot kapitalističkoj, može nazivati »narodnom« i govoriti da se iz nje može razviti i prava industrija?

---

* Mogućno je saznati još samo ovo: »iz nje se može razviti prava« (sic!) narodna industrija« kaže g. Krivenko. Uobičajen metod »prijatelja naroda« jeste da se govore prazne i besmislene fraze umjesto da se tačno i neposredno okarakterizira stvarnost.

Objašnjenje za ovako očigledno ignoriranje činjenica može da bude samo ovo: opća je tendencija »prijatelja naroda«, kao i svih ruskih liberala, da prikrivaju antagonizam klasa i eksploataciju radnih ljudi u Rusiji, predstavljajući sve to samo kao proste »defekte«. A možda je, uostalom, razlog i u takvom dubokom poznavanju stvari kakvo pokazuje, na primjer, g. Krivenko, kad »pavlovsku proizvodnju noževa« naziva »proizvodnjom poluzanatskog karaktera«. Fenomenalno je do koje mjere »prijatelji naroda« izvrću stvari! Kako se tu može govoriti o zanatskom karakteru kad pavlovski nožari rade za tržište, a ne po porudžbini? Da g. Krivenko ne ubraja u zanatstvo takav sistem, kada trgovac poručuje od kustara proizvode da bi ih otpremio na Nižegorodski sajam? To je već i suviše smiješno, ali mora da je tako.

U stvari, proizvodnja noževa je najmanje (u poređenju sa ostalom pavlovskom proizvodnjom) sačuvala oblik sitnog kustarstva s (prividnom) samostalnošću proizvođačâ. »Proizvodnja stonih i zanatskih noževa* — kaže N. F. Anenski — približava se već u znatnoj mjeri fabričkoj ili, tačnije, manufakturnoj proizvodnji.« Od 396 kustara koji se u nižegorodskoj oberniji bave proizvodnjom stonih noževa, za tržište radi 62 (16%), za gazdu** 273 (69%), a kao najamni radnici 61 (15%). Prema tome, samo $^{1}/_{6}$ kustara nije neposredno potčinjena preduzimačima. Što se tiče druge podvrste proizvodnje noževa — noževa na sklapanje (peroreza) — ona, po riječima istog autora, »zauzima sredinu između stonih noževa i brava: ovdje već pretežni dio majstora radi za gazdu, ali, pored njih, ima još dosta samostalnih kustara koji plasiraju proizvode na tržištu«.

Ovu vrstu noževa izrađuju u nižegorodskoj guberniji ukupno 2 552 kustara od kojih za tržište radi 48% (1 236), za gazdu 42% (1 058) i kao najamni radnici 10% (258). I ovdje su, dakle, samostalni (?) kustari u manjini. Pa i ti samostalni, koji, naravno, rade samo prividno za tržitše, u stvari su isto tako porobljeni i od *kapitala* nakupaca. Ako uzmemo podatke o kustarskoj radinosti u cijelom gorbatovskom srezu nižegorodske gubernije, u kome se radinošću bave 21 983 radnika, tj. 84,5% *svih postojećih radnika**** dobićemo sljedeće podat-

---

* Najkrupnija od svih ostalih, koja daje proizvode u vrijednosti od 900 hiljada rubalja, dok cjelokupna vrijednost pavlovskih proizvoda iznosi 2 750 hiljada rubalja.

** To jest, za trgovca koji kustarima daje materijal i plaća im za rad uobičajenu nadnicu.

*** Samonikli ruski ekonomisti, mjereći ruski kapitalizam brojem fabričkih radnika (sic!), ubrajaju bez ustručavanja te i mno-

ke (tačni podaci o ekonomici radinosti postoje samo za 10 808 radnika — u radinostima: metalskoj, kožarskoj, saračkoj, suknarskoj, predilačkoj): 35,6% kustara radi za tržište; 46,7% za gazdu i 17,7% kao najamni radnici. Prema tome, *i ovdje vidimo dominaciju kućnog sistema krupne proizvodnje, dominaciju takvih odnosa u kojima rad robuje kapitalu.*

To što »prijatelji naroda« tako slobodno zanemaruju činjenice slične vrste dolazi i otuda što oni u svom shvatanju kapitalizma nisu otišli dalje od običnih vulgarnih predstava — kapitalist = bogat i obrazovan poslodavac, koji vodi krupno mašinsko preduzeće — i što ne žele da shvate naučni sadržaj toga pojma. U prethodnoj glavi vidjeli smo kako je g. Južakov kapitalizam započinjao mašinskom industrijom, mimoišavši prostu kooperaciju i manufakturu. To je opšteraasprostranjena greška, koja, između ostalog, vodi i tome da se ignorira kapitalistička organizacija naše kustarske radinosti.

Razumije se, kućni sistem krupne proizvodnje predstavlja kapitalistički oblik industrije: ovdje imamo sva njegova obilježja — robna privreda je već na visokom stepenu razvitka, koncentracija sredstava proizvodnje nalazi se u rukama pojedinaca, eksproprijacija mase radnika, koji nemaju sopstvenih sredstava proizvodnje i zbog toga ulažu rad u tuđa, ne rade za sebe, nego za kapitalista. Očigledno, po organizaciji radinosti, to je čist kapitalizam; u poređenju sa mašinskom industrijom, karakteristika mu je tehnička nerazvijenost (objašnjava se uglavnom nemoguće niskom nadnicom) i to što je radnik zadržao sićušno poljoprivredno gazdinstvo. Ova posljednja okolnost naročito zbunjuje »prijatelje naroda« koji su, kao što tim metafizičarima i dolikuje, navikli da misle u vidu golih neposrednih protivrječnosti: »da, da — ne, ne, a što je van toga, to je od đavola«.

Radnici bezemljaši — to je kapitalizam; posjeduju li zemlju — nema kapitalizma; i oni se ograničavaju na ovu umirujuću filozofiju, gubeći iz vida cjelokupnu društvenu organizaciju privrede, zaboravljajući onu općepoznatu činjenicu da posjedovanje zemlje nikako ne otklanja skotsku bijedu ovih zemljoradnika, koji su izloženi najbestidnijoj pljački od strane drugih istih takvih zemljoposjednika — »seljaka«.

Oni, izgleda, i ne znaju da kapitalizam — dok je bio na relativno niskom stepenu razvitka — nigdje nije mogao da radnika potpuno otrgne od zemlje. U odnosu na zapadnu Evropu Marks je utvrdio zakon da samo krupna mašinska in-

---

gobrojne njima slične radnike u stanovništvo koje se bavi poljoprivredom i koje ne pati od kapitalističkog ugnjetavanja, već od vještačkog pritiska na »narodno uređenje» (???!!).

dustrija konačno eksproprira radnika. Stoga je razumljivo da vulgarna rezonovanja o nepostojanju kapitalizma u nas, koja se obrazlažu time da »narod posjeduje zemlju«, nemaju nikakvog smisla: zato što kapitalizam u fazi proste kooperacije i manufakture nije nikada i nigdje bio povezan sa potpunom odvojenošću radnika od zemlje, i nikako nije, razumije se, zbog toga prestajao da bude kapitalizam.

Što se pak tiče krupne mašinske industrije u Rusiji — a ovaj oblik brzo primaju najkrupnije i najvažnije grane naše industrije — ona i u nas, pored sve naše samoniklosti, raspolaže istim svojstvom kao i na cijelom ostalom kapitalističkom zapadu, ona se apsolutno više ne miri s tim da radnik ostane povezan sa zemljom. Tu činjenicu, između ostalog, dokazao je Dementjev tačnim statističkim podacima, iz kojih je on (sasvim nezavisno od Marksa) izveo zaključak da je mehanička proizvodnja neraskidivo vezana sa potpunim odvajanjem radnika od zemlje. Ovo istraživanje još jednom je dokazalo da je Rusija — kapitalistička zemlja, da je u njoj povezanost radnog čovjeka sa zemljom tako slaba i prividna, da je moć imućnog (posjednika novca, nakupca, seljačkog bogataša, manufakturista i drugih) već tako čvrsta da je dovoljan još jedan korak tehnike pa da se »seljak« (?? koji već odavno živi od prodavanja radne snage) pretvori u čistog radnika.* Neshvatanje ekonomske organizacije naše kustarske radinosti od strane »prijatelja naroda« ni izdaleka se, međutim, ne ograničava na ovo. Njihova predstava čak i o onim radinostima gdje ne postoji rad za »gazdu« isto je tako površna kao i predstava o zemljoradniku (što smo već naprjed vidjeli). To je, uostalom, i sasvim prirodno kada o političko-ekonomskim pitanjima hoće da sude gospoda koja, izgleda, znaju jedino to da na svijetu postoje sredstva proizvodnje, koja »mogu« biti spojena s radnim čovjekom — i to je veoma dobro; a »mogu« biti i odvojena od njega — i to je veoma loše. S tim se ne može daleko otići.

Rezonujući o radinostima koje se kapitaliziraju i koje se ne kapitaliziraju (gdje »može slobodno postojati sitna proizvodnja«), g. Krivenko ukazuje, između ostalog, na to da su u nekim granama proizvodnje »osnovni troškovi proizvodnje« sasvim neznatni i gdje je zato moguća sitna proizvodnja. Kao primjer on navodi proizvodnju cigle, čiji troškovi mogu biti 15 puta manji od godišnjeg prometa preduzeća.

---

* Kućni sistem krupne proizvodnje nije samo kapitalistički sistem nego je još i najgori kapitalistički sistem, u kome je najjača eksploatacija radnih ljudi spojena sa najmanjom mogućnošću radnika da se bore za svoje oslobođenje.

Pošto je ovo jedino autorovo pozivanje na činjenice (to je, ponavljam, najkarakterističnija crta subjektivne sociologije što se boji da neposredno i precizno karatkerizira i analizira stvarnost i više voli da prhne u sferu »ideala« ... malograđanšitne) — uzećemo upravo taj primjer da bismo pokazali koliko su netačne predstave »prijatelja naroda« o stvarnosti.

Opis ciglarstva (izrada cigle od bijele gline) nalazimo u privrednoj statistici moskovskog zemstva (*Zbornik*, VII tom, sveska I, dio 2. itd.). Ciglarstvo je koncentrirano uglavnom u tri opštine bogorodskog sreza, gdje postoje 233 radionice sa 1 402 radnika (567 porodičnih* = 41% i 835 najamnih = 59%) i sa ukupnom godišnjom proizvodnjom od 357 000 rubalja. Ciglarstvo odavno postoji, ali se naročito razvilo u toku posljednjih 15 godina, zahvaljujući izgradnji željezničke pruge, koja je znatno olakšala plasman. Prije izgradnje željezničke pruge glavnu ulogu igrao je porodični oblik proizvodnje, koji sada uzmiče pred eksploatacijom najamnog rada. Ciglarstvo, isto tako, nije oslobođeno zavisnosti sitnih proizvođača od krupnih u pogledu plasmana proizvoda: zbog »nedostatka novčanih sredstava« prvi prodaju drugima ciglu na licu mjesta (ponekad »sirovu« — nepečenu) po krajnje sniženim cijenama.

Međutim, mi se možemo upoznati i sa organizacijom ciglarstva, pored ove zavisnosti, zahvaljujući popisu domaćinstava kustara, koji je priložen ogledu, gdje su navedeni broj radnika i suma godišnje proizvodnje svake ciglane.

Da bismo isiptali da li je na ciglarstvo primjenljiv zakon da je robna privreda kapitalistička privreda, tj. da se ona u nju neizbježno pretvara na izvjesnom stepenu razvitka, moramo uporediti radionice prema njihovoj veličini: pitanje je upravo u uzajamnom odnosu sitnih i krupnih radionica prema ulozi u proizvodnji, prema eksploataciji najamnog rada. Pošto smo uzeli za osnovu broj radnika, dijelimo kustarske radionice na tri grupe: I) radionice koje imaju 1—5 radnika (i porodičnih i najamnih zajedno); II) koje imaju 6—10 radnika i III) koje imaju preko 10 radnika.

Ispitujući veličinu radionica, sastav radnika i iznos proizvodnje u svakoj grupi, dobijemo ove podatke:

Pogledajte pažljivo ovu tabelu, i vidjećete buržoasku ili, što je isto, kapitalističku organizaciju ciglarstva, ukoliko ra-

---

* Pod »porodičnim« radnicima, za razliku od najamnih, podrazumijevaju se članovi sopstvenikove porodice koji rade.

Grupe kustarskih radionica po broju radnika	Prosječan broj radnika na 1 radionicu	Procenti		Godišnja proizvodnja po 1 radniku	Procentualna raspodjela			Apsolutni brojevi		
		Radionica s najamnim radnicima	Najamnih radnika		Radionica	Radnika	Ukupna proizvodnja	Broj radionica**	Broj radnika	Ukupna proizvodnja (rub.)
I. Sa 1—5 rad.	2,8	25	19	251	72	34	34	167/43	476/92	119 500
II. „ 6—10 „	7,3	90	58	249	18	23	22	43/39	317/186	79 000
III. pr. 10 „	26,4	100	91	260	10	43	44	23/23	609/557	158 500
Ukupno	6	45	59	254	100	100	100	233/105	1402/835	357 000

dionice postaju veće, utoliko ratse produktivnost rada* (srednja grupa je izuzetak), pojačava se eksploatacija najamnog rada,** povećava se koncentracija proizvodnje.***

Treća grupa, koja gotovo u cijelosti zasniva svoju proizvodnju na najamnom radu, drži u svojim rukama — pri 10% cjelokupnog broja radionica — 44% ukupnog iznosa proizvodnje.

Ova koncentracija sredstava za proizvodnju u rukama manjine, povezana sa eksproprijacijom većine (najamni radnici), upravo nam objašnjava kako zavisnost sitnih proizvođača od prekupaca (krupni industrijalci u stvari su prekupci), tako i ugnjetavanje rada u ovoj radinosti. Vidimo, dakle, da je *uzrok* eksproprijacije trudbenika i njegove eksploatacije u samim proizvodnim odnosima.

Ruski socijalisti narodnjaci, kao što je poznato, zastupali su suprotno gledište, smatrajući da uzrok ugnjetavanja rada u kustarskim radinostima nije u proizvodnim odnosima (za koje se tvrdilo da su zasnovani na takvom principu koji isključuje eksploataciju), nego izvan njih — u politici, upravo u politici agrarnoj, platnoj, itd. Postavlja se pitanje na čemu se održavalo i održava to mišljenje, koje je sada već gotovo dobilo čvrstinu predrasude? Da nije na tome što je o proiz-

* U prvoj grupi godišnja proizvodnja po 1 radniku iznosi 251, a u drugoj 249, u trećoj — 260 rubalja.

** Procent radionica s najamnim radnicima iznosi u prvoj grupi 25%, u drugoj — 90% i u trećoj — 100%; procent najamnih radnika — 19%.

*** U prvoj grupi na 72% radionica otpada 34% proizvodnje, u drugoj na 18%—22%, u trećoj na 10%—44%.

vodnim odnosima u kustarskim radinostima vladala *drukčija* predstava? Nipošto. Ono se održava samo zahvaljujući nepostojanju ma kakvog pokušaja da se *tačno i određeno okarakteriziraju postojeći, autentični oblici ekonomske organizacije;* ono se održava samo zahvaljujući tome što oni posebno ne izdvajaju proizvodne odnose, i ne podvrgavaju ih samostalnoj analizi. Jednom riječi, ono se održava samo zbog neshvatanja jedino naučnog metoda nauke o društvu, naime — materijalističkog metoda. Sada je razumljiv i tok rezonovanja naših starih socijalista. U odnosu na kustarske radinosti oni uzrok eksploatacije svrstavaju u pojave koje su *izvan* proizvodnih odnosa; u odnosu prema kapitalizmu, krupnom, fabričko-zavodskom, oni nisu mogli da ne vide da je *tamo* uzrok eksploatacije upravo u proizvodnim odnosima. Stvarala se nepomirljiva suprotnost, nepodudarnost, postajalo je neshvatljivo otkuda je mogao da izraste taj krupni kapitalizam kada u proizvodnim odnosima kustarskih radinosti (koji uopšte nisu ni analizirani!), nema ničeg kapitalističkog. Zaključak je prirodan: ne shvatajući vezu između kustarske i kapitalističke industrije, prvu suprotstavljaju drugoj, kao »narodnu« — »vještačkoj«. Javlja se ideja da kapitalizam protivrječi našem »narodnom uređenju« — ideja tako široko rasprostranjena i još nedavno ruskoj publici servirana u osvježenom i poboljšanom izdanju od strane g. Nikolaj-ona. Ta se ideja održava samo po navici, uprkos svoj svojoj fenomenalnoj nelogičnosti; o fabričko-zavodskom kapitalizmu stvara se predstava na osnovu onoga što on stvarno jeste, a o kustarskoj radinosti prema onome što ona »može da bude«; o prvom — na osnovu analize proizvodnih odnosa, o drugoj — i ne pokušavajući da posebno razmotre proizvodne odnose i prenoseći direktno stvar u oblast politike. Dovoljno je pristupiti analizi tih proizvodnih odnosa pa ćemo vidjeti da »narodno uređenje« predstavlja iste te kapitalističke proizvodne odnose, mada u nerazvijenom, embrionalnom stanju, da — ako odbacimo naivnu predrasudu da su svi kustari međusobno jednaki, i ako tačno odredimo razlike među njima, razlike između fabričkog i zavodskog »kapitalista« i »kustara« — *da kapitalizam »narodnom uređenju« ne protivrječi, već predstavlja njegov direktan, kontinuiran i neposredan nastavak i njegov razvitak.*

Možda će se, uostalom, smatrati da navedeni primjer ne odgovara; reći će se da je u datom slučaju uopšte i suviše velik procent najamnih radnika.* No stvar je u tome da tu

* Teško da je to tačno u odnosu na radinost u moskovskoj guberniji, ali u odnosu na nerazvijenu radinost u ostaloj Rusiji može da bude i tačno.

uopšte nisu važni apsolutni brojevi, već *odnosi* koje oni objelodanjuju, odnosi koji su po svojoj suštini buržoaski i koji to ostaju i onda kada je ta buržoaznost izražena snažno i kada je izražena slabo.

Ako je po volji, uzeću drugi primjer — namjerno sa slabo izraženom buržoaznošću, uzeću (iz knjige g. Isajeva o kustarskoj radinosti u moskovskoj guberniji) grnčarstvo, »čistu kućnu radinost«, po riječima gospodina profesora. Ta radinost, naravno, može da posluži kao predstavnik sitne seljačke radinosti: tehnika je najjednostavnija, oprema neznatna, proizvodnja daje predmete za opću i neophodnu upotrebu. I, eto, zahvaljujući popisu kustara po domaćinstvima sa istim podacima kao i u prethodnom slučaju, u mogućnosti smo da proučimo ekonomsku organizaciju i ove radinosti, nesumnjivo potpuno tipičnu za cjelokupnu ogromnu masu ruskih sitnih, »narodnih« radinosti. Kustare dijelimo na grupe: I) koji imaju 1—3 radnika (i porodična i najamna zajedno); II) koji imaju 4—5 radnika; III) koji imaju više od 5 radnika — i navodimo iste proračune:

Grupe kustarskih radionica po broju radnika	Prosečan broj radnika na 1 radionicu	Proc. Radionica s najamnim radnicima	Proc. Najamnih radnika	Godišnja proizvodnja po 1 radniku	Procentualna raspodjela: Radionica	Procentualna raspodjela: Radnika	Procentualna raspodjela: Ukupna proizvodnja	Apsolutni brojevi: Broj radionica	Apsolutni brojevi: Broj radnika	Apsolutni brojevi: Ukupna proizvodnja (rub.)
I. Sa 1—3 radnika	2,4	39	19	468	60	38	36	72/28	174/33	81 500
II. „ 4—5 „	4,3	48	20	498	27	32	32	33/17	144/29	71 800
III. „ preko 5 „	8,4	100	65	533	13	30	32	16/16	134/87	71 500
Ukupno	3,7	49	33	497	100	100	100	121/60	452/149	224 800

Očigledno, *odnosi i u ovoj radinosti* — a takvih primjera moglo bi se navesti koliko hoćete — jesu buržoaski: vidimo isto diferenciranje na bazi robne privrede, i to diferenciranje specifično kapitalističko, koje dovodi do eksploatacije najamnog rada, koje već igra glavnu ulogu u najvišoj grupi, koja je uz $^1/_8$ svih radionica i uz 30% radnika, koncentrirala gotovo $^1/_3$ proizvodnje, uz relativno najveću produktivnost rada u poređenju sa prosjekom. Već ti proizvodni odnosi objašnjavaju nam nastanak i moć prekupaca. Vidimo kako se kod

manjine, koja posjeduje krupnije i unosnije radionice i prima »čist« prihod od tuđeg rada (u najvišoj grupi grnčara otpada na 1 radionicu 5,5 najamnih radnika), nagomilavaju »uštedevine«, dok većina propada, i čak ni sitni vlasnici (a da se i ne govori o najamnim radnicima) nisu kadri da vežu kraj s krajem. Prirodno je i neminovno da će ovi posljednji biti porobljeni od strane prvih — neminovno upravo zbog kapitalisitčkog karaktera postojećih proizvodnih odnosa. Ti se odnosi sastoje u tome što proizvod društvenog rada koji organizuje robna privreda dospijeva u ruke pojedinaca i u njihovim rukama služi kao oruđe za ugnjetavanje i porobljavanje radnog čovjeka, kao sredstvo za lično bogaćenje eksploatiranjem mase. Nemojte misliti da je ta eksploatacija, da se to ugnjetavnje slabije izražava zbog toga što je takav karakter odnosa još slabo razvijen, što je akumulacija *kapitala*, koja se vrši uporedo sa propadanjem proizvođača, neznatna. Baš naprotiv. To vodi samo grubljim, kmetskim oblicima eksploatacije, vodi tome da kapital, pošto još nije kadar da radnika potčini neposredno sebi prostim kupovanjem njegove radne snage prema njenoj vrijednosti, obavija proizvođača cijelom mrežom zelenaškog podjarmljivanja, vezuje ga za sebe kulačkim metodama, i na kraju mu oduzima ne samo višak vrijednosti nego i najveći dio zarade, uz to ga i zastrašuje, lišavajući ga mogućnosti da mijenja »gazdu«, maltretira ga, tjerajući ga da smatra za dobročinstvo to što mu on »daje« (sic!) posao. Jasno je da nijedan radnik nikada ne bi pristao da svoj položaj zamijeni položajem ruskog »samostalnog« kustara u »sadašnjoj«, »narodnoj« radinosti. Jasno je, isto tako, da sve mjere omiljene kod ruskih radikala ili neće nimalo zadrijeti u eksploatiranje trudbenika i njihovo robovanje kapitalu, ostajući kao pojedinačni eksperimenti (zadruge), ili će pogoršati položaj trudbenika (neotuđivost dodijeljene zemlje), ili će, najzad, samo očistiti, razviti i učvrstiti postojeće kapitalističke odnose (usavršavanje tehnike, krediti itsl.).

»Prijatelji naroda«, uostalom, nikad neće biti kadri da shvate da u seljačkoj radinosti — pored sve njene opšte bijede, pored relativno malih radionica i krajnje niske produktivnosti rada, zastarjele tehnike i malog broja najamnih radnika — može da postoji *kapitalizam*. Oni nikako nisu kadri shvatiti da je *kapital* određeni odnos među ljudima, odnos koji ostaje isti i pri višem i pri nižem stepenu razvitka kompariranih kategorija. Buržoaski ekonomisti nikad to nisu mogli da shvate: oni su uvijek stavljali prigovor takvoj definiciji kapitala. Sjećam se da je u »Ruskoj Misli« jedan od njih, govoreći o Ziberovoj knjizi (o Marksovoj teoriji), citirao tu definiciju (kapital-odnos), stavio znak usklika i negodovao.

To je najkarakterističnije obilježje buržoaskih filozofa — da kategorije buržoaskog sistema uzimaju kao vječne i prirodne; stoga oni se i za kapital koriste definicijom kao, na primjer, akumulirani rad koji služi daljoj proizvodnji — tj. definiraju ga kao vječnu kategoriju za ljudsko društvo, prikrivajući tako onu specifičnu, istorijsku određenu ekonomsku formaciju kada taj *akumulirani rad*, organiziran robnom privredom, dospijeva u ruke onoga koji nije radio i služi za eksploataciju tuđeg rada. Zato kod njih, umjesto analize i proučavanja određenog sistema proizvodnih odnosa, ima niz banalnosti, koje se mogu primijeniti na svaki poredak, razblaženih sentimentalnom vodicom malograđanskog morala.

A sada pogledajte zašto »prijatelji naroda« tu industriju nazivaju »narodnom«, zašto je suprotstavljaju kapitalističkoj. Samo zato što su ta gospoda ideolozi malograđanstva i što nisu kadri čak ni zamisliti da ti sitni proizvođači žive i privređuju u sistemu robne privrede (zbog čega ih ja i nazivam malograđanima) i da ih odnosi prema tržištu nužno i neminovno podvajaju na buržoaziju i proletarijat. Kad biste pokušali da proučite stvarnu organizaciju naše »narodne« radinosti, umjesto što frazirate šta iz njih »može« da proiziđe, tada bismo vidjeli da li biste uspjeli da *u Rusiji nađete koliko-toliko razvijenu granu kustarske radinosti koja nije kapitalistički organizirana.*

A ako se ne slažete s tim da obilježja neophodna i dovoljna za taj pojam predstavljaju monopoliranje sredstava proizvodnje u rukama manjine, lišavanje većine tih sredstava i eksploatiranje najamnog rada (općije rečeno — prisvajanje proizvoda društvenog rada, organizovanog robnom privredom, od strane pojedinaca — eto u čemu je suština kapitalizma), onda se potrudite da date »svoju« definiciju i »svoju« istoriju kapitalizma.

U stvari, organizacija naših kustarskih »narodnih« radinosti pruža odličnu ilustraciju opšte istorije razvitka kapitalizma. Ona nam jasno pokazuje nastanak, začetak njegov, na primjer, u vidu proste kooperacije (najviša grupa u grnčarstvu), pokazuje dalje kako »uštеđevine« koje se — zahvaljujući robnoj privredi — akumuliraju u rukama pojedinaca postaju *kapital*, monopolizirajući najprije plasman (»prekupci« i trgovci), zbog toga što samo sopstvenici tih »ušteđevina« raspolažu sredstvima potrebnim za prodaju na veliko kaja omogućuju da se sačeka realizacija robe na dalekim tržištima; zatim kako taj trgovački kapital porobljava masu proizvođača i organizuje kapitalističku manufakturu, kapitalistički kućni sistem krupne proizvodnje; kako, najzad, proširivanje tržišta, jačanje konkurencije dovdi do usavršavanja teh-

nike, kako taj trgovački kapital postaje industrijski i organizuje krupnu mašinsku proizvodnju. I kada taj kapital, ojačavši i porobivši milione radnih ljudi, cijele rejone, počinje već otvoreno i bez ustručavanja da vrši pritisak na vladu, pretvarajući je u svog lakeja — tada naši duhoviti »prijatelji naroda« nadaju dreku o »kalemljenju kapitalizma«, o njegovom »vještačkom stvaranju«!

Nema šta, na vrijeme su se sjetili!

Tako je g. Krivenko svojim frazama o narodnoj, pravoj, pravilnoj itsl. industriji naprosto pokušao da zataška činjenicu da naše kustarske radinosti takođe predstavljaju kapitalizam na raznim stupnjevima njegovog razvitka. S tim metodima već smo se dovoljno upoznali kod g. Južakova, koji je, umjesto da prouči seljačku reformu, frazirao o glavnom cilju značajnog manifesta[1] itsl., umjesto da prouči zakup — nazivao ga narodnim, umjesto da prouči kako se u kapitalizmu formira unutrašnje tržište — filozofirao o neminovnoj propasti kapitalizma zbog toga što nema tržišta, itd.

Da bih pokazao do koje mjere gospoda »prijatelji naroda« izvrću činjenice, zadržaću se na još jednom primjeru.* Naši subjektivni filozofi tako rijetko nas usrećuju tačnim ukazivanjem na činjenice da bi bilo nepravedno preći preko jednog od takvih njihovih najtačnijih ukazivanja — naime pozivanje g. Krivenka (br. 1. za 1894. godinu) na voronješke seljačke budžete. Ovdje se možemo na primjeru podataka, koje su upravo oni odabrali, očigledno uvjeriti čija je predstava o stvarnosti tačnija, ruskih radikala i »prijatelja naroda« ili ruskih socijaldemokrata.

Statističar voronješkog zemstva, g. Ščerbina, daje u prilogu svog opisa seljačkog gazdinstva u oštrogoškom srezu 24 budžeta tipičnih seljačkih gazdinstava i obrađuje ih u tekstu.**

G. Krivenko reproducira tu obradu ne uočavajući ili, tačnije, ne želeći da uoči da su njeni metodi potpuno nepodesni

---

[1] U pitanju je Manifest o ukidanju kmetstva, koji je 19. februara 1861. godine potpisao Aleksandar II. *Prev.*

* Iako se taj primjer odnosi na raslojavanje seljaštva, o kome se već mnogo govorilo, smatram za potrebno da analiziram *njihove vlastite podatke*, da bih jasno pokazao kakva je to bestidna laž da se socijaldemokrati tobože ne bave stvarnošću, već »predviđanjem budućnosti«, i kako »prijatelji naroda« šarlatanski postupaju zaobilazeći u polemici s nama suštinu naših stavova i izvlačeći se besmislenim frazama.

** Zbornik *statističkih podataka za vornješku guberniju*, knjiga II, izdanje II. «Seljačko gazdinstvo u ostrogoškom srezu.« Voronjež 1887. — Budžeti dati u prilozima, str. 42—49. Razrada u XVIII glavi: »Sastav i budžeti seljačkih gazdinstava.«

da bi se stvorila predstava o ekonomici naših seljaka-zemljoradnika. Stvar je u tome što ta 24 budžeta opisuju sasvim različita gazdinstva — i imućna, i srednja, i siromašna, na što ukazuje i sam g. Krivenko (str. 159), pri čemu on, međutim, kao i g. Ščerbina, jednostavno operiše *prosječnim* ciframa, koje spajaju najrazličitije tipove domaćina, i tako potpuno prikriva njihovo raslojavanje. A raslojavanje našeg sitnog proizvođača tako je opća, tako krupna činjenica (na koju socijal-demokrati već odavno skreću pažnju ruskim socijalistima. Vidi djela Plehanova) da se ona potpuno jasno ocrtava čak i u takvim malobrojnim podacima koje je izabrao g. Krivenko. Umjesto da govoreći o *gazdinstvu* seljaka grupiše ove na kategorije prema veličini njihovih gazdinstava, prema tipu vođenja gazdinstava, — on ih dijeli, kao i g. Ščerbina, na pravne kategorije seljaka, bivših državnih i bivših spahijskih, obraćajući svu pažnju na veću imućnost prvih u poređenju s drugima i gubeći iz vida da su razlike između seljaka unutar tih kategorija kudikamo veće nego razlike prema kategorijama.* Da bih to dokazao, podijeliću ova 24 budžeta na tri grupe: a) posebno izdvajam 6 imućnih seljaka, zatim b) 11 prosječnog imovnog stanja (brojevi 7—10, 16—22. kod. Ščerbine) i c) 7 siromašnih (brojevi 11—15, 23—24. budžeta u tabeli Ščerbine). G. Krivenko kaže, na primjer, da rashod po 1 gazdinstvu iznosi kod bivših državnih seljaka 541,3 rublja, a kod bivših spahijskih 417,7 rubalja. Pri tom on gubi iz vida da taj rashod kod raznih seljaka nije ni izdaleka jednak: među bivšim državnim postoji, na primjer, seljak sa rashodom od 84,7 rubalja i sa *deset puta većim* rashodom — 887,4 rublja (ako već ne govorimo o Nijemcu-kolonisti sa rashodom od 1 456,2 rub.). Kakav smisao može imati prosjek izveden iz zbira takvih veličina? Ako uzmemo podjelu prema kategorijama, koju sam ja izvršio, vidjećemo da kod imućnog rashod po 1 gazdinstvu iznosi prosječno 855,86 rubalja, kod srednjeg — 471,61 rublja, a kod siromašnog — 223,78 rubalja.**

Razlika daje otprilike ovaj odnos 4 : 2 : 1.

Idemo dalje. Po uzoru na Ščerbinu, g. Krivenko navodi visinu rashoda za lične potrebe u raznim pravnim kategorija-

---

* Nesumnjivo je da se gazdinstvo seljaka koji živi isključivo od svog zemljoradničkog gazdinstva i drži nadničare razlikuje po tipu od gazdinstva onog seljaka koji ide u nadničare i od nadničenja dobija 3/5 zarade. A među ova 24 domaćina ima i jednih i drugih. Prosudite sami kakva će ispasti »nauka« ako nadničare budemo izmiješali s gazdama koji drže nadničare i ako budemo operisali općim prosjekom.

** Kolebanja u veličini prosječne porodice znatno su manja a) 7,83, b) 8,36, c) 5,28 članova na 1 porodicu.

ma seljaštva; kod bivših državnih, na primjer, rashod za biljnu hranu iznosi godišnje po glavi — 13,4 rublja, a kod bivših spahijskih — 12,2 rubalja. Međutim, prema ekonomskim kategorijama dobijaju se sljedeće cifre: a) 17,7; b) 14,5 i c) 13,1. Rashod za mesnu i mliječnu hranu po glavi: kod bivših spahijskih — 5,2 rublje; kod bivših državnih — 7,7 rubalja. Po kategorijama: 11,7—5,8—3,6. Očigledno je da računanje prema pravnim kategorijama samo prikriva ogromne razlike i ništa više. Očigledno je stoga da ono uopšte ne vrijedi. Kod bivših državnih seljaka prihod je za 53,7% veći nego kod bivših spahijskih — kaže g. Krivenko: u općem prosjeku on iznosi 539 r. (za 24 budžeta), a po ovim kategorijama — preko 600 r. i oko 400 r. Međutim, prema imovnom stanju prihod je ovakav: a) 1 053,2 r.; b) 473,8 r.; c) 202,4 r. — tj. kolebanja nisu 3 : 2, nego 10 : 2.

»Vrijednost kapitala seljačkih gazdinstva kod bivših državnih seljaka iznosi 1 060 r., a kod bivših spahijskih 635 r.« — kaže g. Krivenko. A po kategorijama*; a) 1 737,91 r.; b) 786,42 r. i c) 363,38 r. — kolebanja se opet ne kreću 3 : 2, već 10 : 2. Svojom podjelom *seljaštva* na pravne kategorije autor je onemogućio sebi da stvori tačnu predstavu o ekonomici toga *seljaštva*.

Bacimo li pogled na gazdinstva raznih tipova seljaka prema imovnom stanju, vidjećemo da imućne porodice imaju prosječan prihod od 1 053,2 r., a rashod od 855,86 r., tj. čist prihod od 197,34 r. Prihod srednje porodice iznosi 473,8 r., tj. po gazdinstvu čist prihod iznosi 2,19 r. (i to ne uzimajući u obzir kredit i zaostalu porezu) — očigledno, ona jedva vezuje kraj s krajem: od 11 gazdinstava 5 imaju deficit. Najniža, siromašna grupa vodi gazdinstvo direktno s gubitkom: pri rpihodu od 202,4 r., rashod joj iznosi 223,78 r., tj. ima deficit od 21,38 rubalja.** Očigledno je da ćemo potpuno pogrešno prikazati stvarnost ako ta gazdinstva spojimo i uzmemo opći prosjek (čist prihod od 44,11 rubalja). Tada ćemo zaobići činjenicu (kao što ju je zaobišao g. Krivenko) da svih šest imućnih seljaka koji imaju čist prihod drže nadničare (8 ljudi) — činjenicu koja nam objašnjava karakter njihovog zemljoradničokg gazdinstva (prelazi u farmera), koje im donosi

* Naročito su velike razlike u snabdjevenosti inventarom: prosječna vrijednost inventara po gazdinstvu iznosi 54,83 r. Ali kod imućnih je dvostruko veća— 111,90 r., a kod siromašnih trostruko manja — 16,04 rublja. Kod srednjih je 48,44 rublja.

** Interesantno je istaći da je kod nadničara — dva od 7 siromašnih domaćina — budžet bez deficita: 99 r. prihoda, a 93,45 rashoda po porodici. Jednog nadničara hrani, odijeva i obuva gazda.

čist prihod i oslobađa ih gotovo potpuno potrebe da pribjegavaju »radinostima«. Te gazde (sve zajedno) pokrivaju radinostima svega 6,5% svoga budžeta (412 r. od 6 319,5), a uz to su — po riječima g. Ščerbine — to takve radinosti kao »transportovanje« ili čak »otkup ovaca«, tj. one koje ne samo što ne svjedoče o zavisnosti nego, naprotiv, pretpostavljaju eksploataciju drugih (upravo u posljednjem slučaju: akumulirane »ušteđevine« pretvaraju se u trgovački *kapital*). Te gazde imaju 4 zanatske radionice, koje im daju 320 r. (5%) prihoda.*

Srednji seljaci imaju drugi tip gazdinstva: oni, kao što smo vidjeli jedva mogu da vezuju kraj s krajem. Zemljoradnja ne podmiruje njihove potrebe, i 19% prihoda daju takozvane radinosti. Kakve su to vrste radinosti, to saznajemo iz članka g. Ščerbine. One su navedene za 7 domaćina: samo se dvojica bave samostalnom radinošću (šivenje i paljenje ćumura), dok ostalih 5 prodaju radnu snagu (»išao dolje na kosidbu«, »radi kao radnik u zavodu alkoholnih pića«, »radi kao nadničar za vrijeme žetve«, »služi kao ovčar«, »radio je u lokalnoj ekonomiji«). To su već poluseljaci, poluradnici. Druga zanimanja odvajaju ih od sopstvenog gazdinstva, i time ga definitivno potkopavaju.

Što se tiče siromašnih seljaka, oni već direktno vode zemljoradnju s gubitkom; u budžetu još više raste značaj »radinosti« (one daju 24% prihoda), a te radinosti gotovo u cijelosti (sem kod jednog domaćina) svode se na prodaju radne snage. Kod dvojice od njih ta »radinost« (nadničenje) preovlađuje, donoseći im $^{2}/_{3}$ prihoda.

Otuda je jasno da je riječ o potpunom raslojavanju sitnih proizvođača čije najviše grupe prelaze u buržoaziju, a najniže u proletarijat. Razumljivo je da, ako uzmemo opći prosjek, ništa od toga nećemo uočiti i nećemo dobiti nikakvu predstavu o ekonomici sela.

Samo operiranje takvim fiktivnim procesima omogućilo je autoru takav metod. Da bi odredio mjesto ovim tipičnim gazdinstvima u općem tipu seljačkog gazdinstva cijelog sreza, g. Ščerbina grupiše seljake po dodijeljenoj zemlji,[2] pa se is-

* Vid. prilog I.

[2] *Dodijeljena zemlja* (надел) — dio zemlje koju su individualna seljačka gazdinstva ili seoske zajednice, uz plaćanje otkupa, dobili na korišćenje na osnovu »seljačke reforme« 1861. godine (vid. napomenu 12). *Nedodijeljena zemlja* (ненадел) — zemlja koju su poslije »seljačke reforme« zadržale u svom posjedu spahije, država, članovi carske porodice, crkva i ostali titulari prava na zemlju.

postavlja da uzeta 24 gazdinstva (u općem prosjeku) po svom boljem imovnom stanju stoje otprilike za $^1/_3$ iznad prosječnog sreskog gazdinstva. Taj proračun se ne može prihvatiti kao zadovoljavajući, kako zbog toga što se između ova 24 domaćina uočavaju ogromne razlike tako i zato što grupisanje po dodijeljenoj zemlji prikriva raslojavanje seljaštva: autorova postavka da je »dodijeljena zemlja osnovni uzrok blagostanja« seljaka — potpuno je netačna. Svakom je poznato da »nivelisana« raspodjela zemlje unutar obščine[3] ne sprečava članove obščine koji nemaju konjâ da zanemaruju zemlju, da je ustupaju, da napuštaju mjesto i pretvaraju se u proletere, dok oni sa mnogo konja zakupljuju veće površine zemlje i vode krupno, unosno gazdinstvo. Uzmemo li, na primjer, naša 24 budžeta, vidjećemo da jedan bogati seljak, koji posjeduje 6 desetina dodijeljene zemlje, ima prihod svega 758,3 r., srednji, čija dodijeljena zemlja iznosi 7,1 desjatinu — 391,5 rubalja. Uopće, vidjeli smo da je odnos prihoda u raznim grupama jednak odnosu 4 : 2 : 1, dok je odnos dodijeljene zemlje:

U carskoj Rusiji, nakon reforme, veoma često je zemlja izdavana u zakup (arendu). Najčešće su seljaci uzimali u zakup zemlju koja je poslije reforme ostala u vlasništvu spahija. To je tzv. arenda na nedodijeljenu zemlju. Međutim, i siromašni seljaci, usljed prezaduženosti i djejstva robne privrede, bili su prinuđeni da svoju zemlju, koja je dodijeljena reformom, daju u zakup imućnijim seljacima. To je tzv. arenda na dodijeljenu zemlju. *Prev.*

[3] *Obščina* (zemljišna, seljačka, agrarna) — oblik zajedničkog korišćenja zemlje od strane seljaka u carskoj Rusiji. Za nju je bilo karakteristično prinudno mijenjanje plodoreda, nedjeljivost šuma i pašnjaka, opšta ispaša stoke. Najvažnije karakteristike ruske zemljišne obščine bile su: solidarno jemstvo, prinudna kolektivna odgovornost za izvršenje seljačkih obaveza prema državi i spahijama, sistematsko obnavljanje preraspodjele zemlje, odsustvo prava otkaza na korišćenje zemlje i zabrana kupovine i prodaje zemlje.

Obščina je bila poznata već sastavljačima *Ruske pravde*, prvog pisanog zbornika zakona i odluka kneževa Kijevske Rusije u XI i XII vijeku. U toku istorijskog razvitka obščina je postala jedan od oslonaca feudalizma u Rusiji. Plemići i carska vlada koristili su se obščinom za jačanje eksploatacije kmetova i ubiranje poreza i dažbina.

U drugoj polovini XIX vijeka problem obščine izazvao je žestoke naučne i političke diskusije i pojavu obimne literature (ekonomske, sociološke, političke i dr.). Za obščinu su se posebno interesirali narodnjaci, koji su u njoj vidjeli garantiju specifičnog razvoja Rusije u socijalizam. Narodnjaci su nastojali da dokažu da obščinsko seljaštvo u Rusiji posjeduje naročitu »čvrstinu« i da obščina »štiti« seljaštvo od prodora kapitalističkih odnosa, »spa-

22,1 : 9,2 : 8,5 = 2,6 : 1,08 : 1. To je sasvim razumljivo, jer vidimo, na primjer, da imućni seljaci, koji imaju 22,1 desjatinu dodijeljene zemlje po domaćinstvu, zakupljuju još po 8,8 desjatina, dok srednji seljaci, čija je dodijeljena zemlja manja (9,2 desjatine), zakupljuju manje — 7,7 dejsatina, a siromašni, sa još manjom dodijeljenom zemljom (8,5 desjatina), zakupljuju 2,8 desjatina.* Zato se, kada g. Krivenko kaže: »Na žalost, podaci koje g. Ščerbina navodi ne mogu poslužiti kao tačno mjerilo općeg stanja stvari ne samo u guberniji nego čak ni u srezu« — može samo odgovoriti da oni ne mogu poslužiti kao mjerilo samo u tom slučaju ako se pribjegava pogrešnom metodu izračunavanja općih prosjeka (nije ni trebalo da g. Krivenko pribjegne tom metodu), dok su, uopće uzev, podaci g. Ščerbine tako iscrpni i dragocjeni da omogućuju da se iz njih izvedu pravilni zaključci — i ako ih g. Krivenko nije izveo, za to ne treba kriviti g. Ščerbinu.

Ovaj posljednji daje, na primjer, na str. 197, grupisanje seljaka ne po dodijeljenoj zemlji, već po radnoj stoci, tj. grupisanje po privrednom, a ne po pravnom obilježju — i na osnovu toga grupisanja može se s punim pravom reći da su odnosi između raznih kategorija 24 uzeta tipična gazdinstva potpuno istorodni sa odnosima raznih ekonomskih grupa u cijelom srezu.

---

sava« ga od propadanja i klasnog raslojavanja. Već osamdesetih godina XIX vijeka G. V. Plehanov je ukazao na neodrživost narodnjačkih teorija o »obščinskom socijalizmu«. Te teorije narodnjaka V. I. Lenjin je devedesetih godina podvrgao temeljnoj kritici. Na ogromnom činjeničnom i statističkom materijalu on je dokazivao da su kapitalistički odnosi zahvatili i rusko selo i da je kapital, prodrijevši u patrijarhalnu seosku obščinu, diferencirao seljaštvo na antagonističke klase: kulake i sirotinju.

Devetog novembra 1906. godine carski ministar Stolipin potpisao je, u interesu kulaka, zemljišni zakon, a 15. novembra iste godine i ukaz, na osnovu kojih je seljacima bilo omogućeno napuštanje obščine i prodaja dodijeljene zemlje. Za deset godina poslije stupanja na snagu ovog zakona i ukaza, koji su ozakonili likvidaciju obščinskog uređenja, iz obščina je istupilo više od dva miliona starješina domaćinstava. *Prev.*

* Naravno, ne želim da kažem da bi podaci o 24 gazdinstva mogli *sami* oboriti postavku o presudnom značaju dodijeljene zemlje. Ali naprijed su navedeni podaci za nekoliko srezova koji tu postavku potpuno pobijaju.

Grupisanje je ovakvo*:

Ostrogovski srez voronješke gubernije

Grupe domaćina po broju stoke	Broj			Otpada na 1 domaćinstvo				Procenat domaćinstava				
	Domaćina	U %	Grla krupne stoke	zemlje (desjat.) dodijeljene	zakupljene	Prosječna porodica (članova)	S najamnim radnicima	S tržno-zanatskim radionicama	Bez kuća	Bez radnika	Bez inventara	Ne obrađuje zemlju
I. Bez tegleće stoke	8 728	26,0	0,7	6,2	0,2	4,6	0,6	4,0	9,5	16,6	41,6	98,5
II. S 1 grlom tegleće stoke	10 510	31,3	3,0	9,4	1,3	5,7	1,4	5,4	1,4	4,9	2,9	2,5
III. S 2—3 grla tegleće stoke	11 191	33,3	6,8	13,8	3,6	7,7	8,3	12,3	0,4	1,3	0,4	—
IV. S 4 i preko 4 grla tegleće stoke	3 152	9,4	14,3	21,3	12,3	11,2	25,3	34,2	0,1	0,4	0,3	—
Ukupno	33 581	100,0	44,4	11,2	2,5	6,7	5,7	10,0	3,0	6,3	11,9	23,4
Od 24 tipična gazdinstva** najamni radnici				0,5	7,2	0	4,5					
siromašni				2,8	8,7	3,9	5,6					
srednji				8,1	9,2	7,7	8,3					
imućni				13,5	22,1	8,8	7,8					
Ukupno				7,2	12,2	6,6	7,3***					

Van svake je sumnje da su, uopće uzev i u prosjeku, 24 tipična gazdinstva iznad sreskog tipa seljačkog gazdinstva. A ako umjesto tih fiktivnih prosjeka uzmemo ekonomske kategorije, pružiće nam se mogućnost za poređenje.

* Poređenje 24 tipična gazdinstva s kategorijama gazdinstava u cijelom srezu izvršeno je istim metodima kojima je g. Ščerbina upoređivao prosjek ova 24 gazdinstva s grupama sa dodijeljenom zemljom.

** Ovdje su iz grupe siromašnih izdvojena dva nadničara (brojevi 14. i 15. budžeta kod Ščerbine), tako da siromašnih ostaje svega 5.

*** Povodom ove tabele mora se takođe primijetiti da ovdje isto tako vidimo da se površine zakupljene zemlje povećavaju uporedo sa porastom imućnosti, *bez obzira* na povećavanje površina dodijeljene zemlje. Na taj način, na podacima o još jednom srezu potvrđuje se da je pogrešno mišljenje o presudnom značaju dodijeljene zemlje. Naprotiv, vidimo da udio dodijeljene zemlje u cjelokupnom zemljoposijedu date grupe opada uporedo sa povećanjem imovnog stanja grupe. Ako saberemo dodijeljenu i zakup-

Vidimo da su nadničari u tipičnim gazdinstvima nešto ispod domaćina bez tegleće stoke, ali im se veoma približuju. Siromašni domaćini veoma se približuju onima koji posjeduju 1 grlo tegleće stoke (imaju manje stoke za 0,2 : — siromašni 2,8 prema 3 kod onih koji imaju jednog konja — ali zato imaju nešto više dodijeljene i zakupljene zemlje — 12,6 desjatina prema 10,7). Srednji domaćini samo su neznatno iznad domaćina sa 2—3 grla radne stoke (stoke imaju nešto više; zemlje nešto manje), a imućni domaćini približuju se onima koji imaju 4 i više grla radne stoke, pošto su tek nešto *ispod* njih. Možemo, prema tome, s pravom zaključiti da u cijelom srezu ima najmanje 0,1 domaćin koji vodi normalno, rentabilno zemljoradničko gazdinstvo i nisu mu potrebne uzgredne zarade. (Ovaj prihod — važno je istaći — izražava se u novcu i, prema tome, pretpostavlja tržni karakter zemljoradnje.) Oni vode gazdinstvo u znatnoj mjeri uz pomoć najam-

---

ljenu zemlju i ako izračunamo procent dodijeljene zemlje u odnosu na taj zbir, dobijamo sljedeće podatke po grupama: 1) 96,8%; II) 85,0%; III) 79,3%; IV) 63,3%. I takva je pojava potpuno razumljiva. Mi znamo da je od oslobodilačke reforme zemlja u Rusiji postala roba. Ko ima novac, taj može da kupi zemlju: treba kupovati i dodijeljenu zemlju. Razumljivo je da imućni seljaci koncentriraju u svojim rukama zemlju i da se ta koncentracija jače izražava u arendi zbog srednjovjekovnog ograničenja prometa dodijeljene zemlje. »Prijatelji naroda«, kao pobornici tih ograničenja, ne shvataju da ta besmisleno reakcionarna mjera samo pogoršava položaj sirotinje: upropašćeni, lišeni inventara, seljaci u svakom slučaju moraju tu zemlju da ustupe, a zabrana takvog ustupanja (ili prodaje) dovešće ili dotle da će je ustupiti krišom, dakle uz nepovoljnije uslove za onoga koji ustupa, ili dotle da će sirotinja besplatno ustupati zemlju »obščini«, tj. tom istom kulaku.

Ne mogu a da ovdje ne navedem duboko istinito Gurvičevo rezonovanje o toj famoznoj »neotuđivosti«:

»Da bismo se snašli u tom pitanju, treba da vidimo ko je kupac seljačke zemlje. Vidjeli smo da su samo manji dio parcela četvrtinske zemlje kupili trgovci. Uopće uzev, male parcele koje prodaju plemići kupuju isključivo seljaci. Prema tome, to pitanje tangira samo odnose seljaka i ne zadire u interese ni plemstva ni klase kapitalista. Vrlo je vjerovatno da će u sličnim slučajevima ruska vlada blagoizvoljeti da baci narodnjacima milostinju. Ta čudna veza (mésalliance) između istočnjačkog patrijarhalnog tutorstva (oriental paternalism) i nekog nakaznog državno-socijalističkog prohibicionizma teško da neće izazvati opoziciju upravo onih kojima se želi učiniti dobročinstvo. Pošto se proces raslojavanja sela vrši očigledno unutar a ne van njega — neotuđivost seljačke zemlje biće isto što i jednostavno beznaknadna eksproprijacija sirotinje u korist bogatih članova obščine.«

nih radnika: najmanje 1/4 domaćinstava drži stalne nadničare, a koliko još uzimaju privremenih nadničara — to se ne zna. Zatim, u srezu ima više od pola siromašnih domaćina (do 0,6 : bez konja i s jednim konjem, 26% + 31,3% = 57,3%), koji vode prosto deficitarno gazdinstvo i koji, prema tome, propadaju, podvrgavaju se stalnoj i neminovnoj eksproprijaciji. Oni su prinuđeni da prodaju svoju radnu snagu, pri čemu oko 1/4 seljaka živi već kudikamo više od najamnog rada nego od zemljoradnje. Ostali seljaci — srednji, koji kako-tako vode ratarsko gazdinstvo uz stalne deficite, ispomažući se uzgrednim zaradama, lišeni su, prema tome, kolike-tolike privredne stabilnosti.

Namjerno sam se toliko detaljno zadržao na ovim podacima da bih pokazao u kakvom je iskrivljenom obliku g. Krivenko predstavio stvarnost. On, ne razmišljajući mnogo, uzima opće prosjeke i operira njima: jasno je da se dobija ne

---

Primjećujemo da je procent kolonista među četvrtinskim seljacima, koji su imali pravo da otuđuju svoju zemlju, bio znatno veći nego među bivšim državnim seljacima, koji su posjedovali zemlju, na principima obščine: naime u ranjenburškom srezu (rjzanske gubernije) procent kolonista među prvima iznosi 17%; među drugima — 9%. U dankovskom srezu među prvima 12%, među drugima — 5 1/3. Otkud ova razlika? Jedan konkretan primjer objasniće to:

‚Godine 1881, mala obščina od 5 domaćina, bivših Grigorovljevih kmetova preselila se iz sela Bigiljdino, u dankovskom srezu. Svoju zemlju, 30 desjatina, prodala je bogatom seljaku za 1 500 rubalja. Kolonisti kod kuće nisu imali od čega da žive, i većina njih bili su sezonski radnici.' *(Zbornik statističkih podataka,* II tom, str. 115, 247). Prema podacima g. Grigorjeva *(Seobe seljaka rjazanske gubernije),* 300 rubalja — to je cijena srednje seljačke parcele od 6 desjatina — dovoljno je da seljačka porodica osnuje zemljoradničko gazdinstvo u južnom Sibiru. Na taj način, potpuno upropašćeni seljak imao bi mogućnost, pošto proda svoju parcelu obščinske zemlje, da postane zemljoradnik u novom kraju. Pijetet prema osveštanim običajima predaka teško bi se mogao održati pred takvim iskušenjem da nema suprotne intervencije mnogo milostive birokratije.

Meni će, naravno, prebaciti da sam pesimist, kao što su mi nedavno prebacivali zbog mojih stavova u vezi sa preseljavanjem seljaka (časopis »Sjeverni Vjesnik« 1892, br. 5, članak Bogdanovskoga). Obično rezonuju otprilike ovako: uzmimo da je stvar pretpostavljena onako kako je u životu, kako je u stvarnosti, ali štetne posljedice (preseljavanja) nastale su zbog nenormalnih uslova seljaštva, a pri normalnim uslovima prigovori (protiv preseljavanja) »ne bi imali snage.« Ali, na žalost, ovi stvarno »nenormalni« uslovi razvijaju se svojevoljno, a stvaranje »normalnih« uslova ne zavisi od prijatelja seljaštva«. (Pom. delo, str. 137).

samo fikcija, već prosta podvala. Vidjeli smo, na primjer, da jedan imućni seljak (iz grupe tipičnih budžeta) svojim čistim prihodom (+ 197,34) pokriva deficite *devet* siromašnih domaćinstava (— 21,38 × 9 = — 192,42), tako da će 10% bogatih seljaka u srezu ne samo pokriti deficite 57% sirotinje nego će imati i izvjestan višak. I g. Krivenko, dobijajući iz prosječnog budžeta za 24 gazdinstva taj višak u iznosu od 44,14 r. — a bez kredita i poreske zaduženosti 15,97 r. — govori stoga naprosto o »opadanju« srednjih domaćina i onih koji su ispod prosjeka. U stvari o opadanju se može govoriti samo u vezi sa srednjim seljaštvom*, a što se tiče mase sirotinje, tu vidimo već direktnu *eksproprijaciju* praćenu pri tom koncentracijom sredstava proizvodnje u rukama manjine, koja posjeduje relativno krupna i stabilna gazdinstva.

Ignoriranje ove posljednje okolnosti spriječilo je autora da zapazi i sljedeću, veoma interesantnu osobinu tih budžeta: oni isto tako dokazuju da *raslojavanje seljaštva stvara unutrašnje tržište*. S jedne strane, od najviše grupe prema najnižoj raste značaj prihoda od radinosti (6,5%—18,8%—23,6% cjelokupnog budžeta imućnih, srednjih i siromašnih) — tj. uglavnom od prodaje radne snage. S druge strane, od najnižih grupa prema najvišima raste robni (štaviše: *buržoaski*, kao što smo vidjeli) karakter zemljoradnje, raste procenat otuđivanog žita: prihod od zemljoradnje kod svih gazda po kategorijama iznosi: a) $\frac{3\,861,7}{1\,774,4}$; b) $\frac{3\,163,8}{899,9}$; c) $\frac{689,9}{175,25}$. Imenitelj pokazuje novčani dio prihoda**, koji čini 45,9%—28,3%—25,4% od najviše kategorije prema najnižoj.

---

* Pa i to teško da će biti tačno, jer opadanje pretpostavlja privremen i slučajan gubitak stabilnosti, a srednje seljaštvo, kao što smo vidjeli, nalazi se uvijek u nestabilnom položaju na ivici propasti.

** Da bi se izračunao novčani prihod od zemljoradnje (Ščerbina ga ne daje), moralo se pribjeći složenom računanju. Od ukupnog prihoda od žita trebalo je odbiti prihod od slame i pljeve, koje se, po autorovim riječima upotrebljavaju za ishranu stoke. I sam autor ih odbija u XVIII glavi, ali samo za ukupne cifre za oio srez, a ne za data 24 gazdinstva. Iz njegovih ukupnih podataka izračunao sam procent prihoda od zrna (u poređenju sa cjelokupnim prihodom od žita, tj. i od zrna i od slame i od pljeve), a zatim sam u ovom slučaju odbio slamu i pljevu. Taj procenat iznosi za raž 78,98%, za pšenicu — 72,67%, za ovas i ječam — 73,32%, za proso i heljdu — 77,78%. Onda se utvrđivala količina žitarica za prodaju odbitkom količine koja se troši u sopstvenom gazdinstvu.

I ovdje, dakle, jasno vidimo, kako se sredstva proizvodnje, od kojih se odvajaju eksproprirani seljaci, pretvaraju *u kapital*.

Razumije se da g. Krivenko iz korišćenog — ili, tačnije, na takav način iskrivljenog — materijala nije mogao izvući pravilne zaključke. Pošto je prema riječima jednog novgorodskog seljaka (njegovog susjeda u kupeu voza) opisao novčani karakter seljačkog gazdinstva u tome kraju, on je prinuđen da izvede onaj tačan zaključak pa upravo ta okolnost, okolnost robne privrede, »stvara« »specijalne sposobnosti«, rađa jednu brigu: »što jevtinije pokositi«, »što skuplje prodati« (str. 156).* Ta okolnost je »škola« »koja budi (tačno!) i izoštrava talent za trgovinu«. »Otkrivaju se talenti od kojih postaju Derikošići, Pljačkaševići i drugi nazivi za gulikože**, a prostodušni i priprosti zaostaju, srozavaju se, propadaju i prelaze u nadničare.« (Str. 156.)

Podaci za guberniju sa sasvim drukčijim uslovima — zemljoradničku (voronješku) — dovode do istih zaključaka. Stvar je, čini mi se, dovoljno jasna: vidljivo se ocrtava sistem robne privrede kao osnovni ton ekonomike zemlje uopće i »obščinskog« seljaštva napose, ocrtava se i *činjenica* da ta robna privreda, i *upravo ona*, podvaja »narod« i »seljaštvo« na proletarijat (propadaju, prelaze u najamne radnike) i buržoaziju (gulikože), tj. pretvara se u kapitalističku privredu. Ali »prijatelji naroda« se nikada ne usuđuju otvoreno da pogledaju *stvarnosti* u oči, da stvari nazovu njihovim imenom (to je suviše »grubo«)! I g. Krivenko rezonira.

»Neki smatraju da je takav sistem potpuno prirodan« (trebalo je dodati: potpuno prirodna posljedica kapitalističkog karaktera proizvodnih odnosa. Tada bi to bilo tačno prenošenje mišljenja »nekih«, i tada se ne bi moglo ograđivati od takvih stavova praznim frazama, nego bi se morala analizirati suština stvari. S obzirom da borba protiv »nekih« nije bila poseban autorov cilj, on je i sam morao priznati da je novčana privreda upravo ona »škola« koja stvara »talentirane« gulikože i »prostodušne« najamne radnike) »i vide u njemu neoborivu misiju kapitalizma.« (Pa naravno! Nalaziti da borbu treba voditi upravo protiv »škole« i »gulikoža« koji u njoj gazduju sa svojim administrativnim i inteligentnim la-

* »Radnika treba što jevtinije najmiti i korist iz njega izvući« — kaže g. Krivenko potpuno tačno na istom mjestu.

** G. Južakove! Kako li to sada ispada; Vaš drug kaže da se »talenti« pretvaraju u »gulikože«, a Vi ste tvrdili da ljudi postaju takvi samo zato što su »nekritička uma«? To već nije lijepo, gospodo: pobijati jedan drugog u istom časopisu!

kejima — to znači smatrati kapitalizam neoborivim. Međutim, ne zadirati u potpunu neprikosnovenost kapitalističke »škole« s gulikožama i htjeti liberalnim polumjerama ukloniti njene kapitalističke proizvode — to znači biti istinski »prijatelj naroda«!) »Mi gledamo na to nešto drukčije. Kapitalizam nesumnjivo ovdje igra značajnu ulogu, na šta smo naprijed i ukazivali« (to je, naime, gore navedeno ukazivanje na školu gulikoža najamnih radnika), »ali ne može se reći da je njegova uloga već toliko sveobuhvatna i presudna da u promjenama koje se zbivaju u narodnoj privredi nema drugih faktora, a u budućnosti nikakvog drugog izlaza.« (Str. 160.)

Vidite, molim vas! Umjesto tačne i direktne karakteristike sadašnjeg sistema, umjesto određenog odgovora na pitanje zašto se »seljaštvo« dijeli na gulikože i nadničare — g. Krivenko se izvlači frazama koje ništa ne kažu. »Ne može se reći da je uloga kapitalizma presudna.« — Pa u tome i jeste pitanje: može li se to reći ili ne. Da biste odbranili svoje mišljenje, bili ste dužni da ukažete koji drugi uzroci *rješavaju* stvar, kakav drugi *izlaz* može biti sem onog na koji ukazuju socijaldemokrati — sem klasne borbe proletarijata protiv gulikoža.* Međutim, ni na šta se ne ukazuje. Uostalom, autor možda smatra da je dolje navedeno ukazivanje ono pravo? Ma koliko to bilo smiješno, od »prijatelja naroda« se može svašta očekivati.

»U opadanju su, kao što smo vidjeli, u prvom redu slaba gazdinstva, koja imaju malo zemlje« — naime, manje od 5 desjatina dodijeljene zemlje. »A tipična gazdinstva državnih seljaka sa 15,7 desjatina dodijeljene zemlje odlikuju se stabilnošću ... Istina, da bi došla do takvog prihoda (čistog prihoda od 80 rub.), ona još uzimaju u zakup po 5 desjatina, ali to samo pokazuje šta im je potrebno.«

Na šta se svodi ta »ispravka«, koja pridružuje kapitalizmu zloglasnu »nestašicu zemlje«? Na to što se oni koji imaju malo i toga lišavaju, a oni koji imaju (po 15,7 desjatina) još više stiču.** Pa to je prazno parafraziranje one postavke da jedni propadaju a drugi se bogate!! Vrijeme je da se napuste

* Ako su za usvajanje ideje o klasnoj borbi proletarijata protiv buržoazije zasad sposobni samo gradski fabričko-zavodski radnici, a ne seoski »prostodušni i priprosti »najamni radnici, tj. upravo ljudi koji su izgubili ta dragocjena svojstva tako usko povezana s »vjekovnim tradicijama« i »obščinskim duhom«, to samo dokazuje tačnost teorije socijaldemokrata o progresivnom, revolucionarnom djelovanju ruskog kapitalizma.

** A da i ne govorim o besmislenosti predstave da su seljaci koji imaju jednako dodijeljenu zemlju međusobno jednaki, kao da se i oni ne dijele na »gulikože« i »najamne radnike«.

te šuplje fraze o nestašici zemlje, koje ništa ne objašnjavaju (jer se dodijeljena zemlja ne daje seljacima džabe, nego se prodaje), već samo opisuju proces, i uz to netačno opisuju, jer ne treba govoriti samo o zemlji već o sredstvima proizvodnje uopće, niti o tome da ih seljaci »malo« imaju, nego o tome da se seljaci njih *oslobađaju*, da ih *eksproprište* rastući kapitalizam. »Mi nipošto ne želimo da kažemo« — zaključuje g. Krivenko svoju filozofiju — »da poljoprivreda treba i može, pod svim uslovima, da ostane ,naturalna' i odvojena od prerađivačke industrije« (opet fraze! Pa zar niste maločas bili prisiljeni priznati da već sada postoji škola novčane privrede, koja pretpostavlja razmjenu pa, prema tome, odvajanje zemljoradnje od prerađivačke industrije? Čemu opet ta kaša o mogućem i obaveznom?), »već govorimo samo da je neracionalno stvarati vještački odvojenu industriju« (bilo bi zanimljivo znati da li je industrija kimrjaka i pavlovaca »odvojena« i ko je, kako i kada nju »vještački stvarao«), »da se odvajanje radnika od zemlje i oruđa za proizvodnju vrši pod uticajem ne samo kapitalizma već i drugih faktora koji su mu prethodili i doprinosili.«

Ovdje se, izgleda, opet pretpostavljala ona dubokoumnost da se odvajanje radnika od zemlje koja prelazi gulikoži vrši zbog toga što je prvi ima »malo«, a drugi »mnogo«.

I slična filozofija optužuje socijaldemokrate da su »uski« zato što presudni uzrok vide u kapitalizmu! ... Ja sam se još jednom tako detaljno zadržao na raslojavanju seljaštva i kustara upravo zbog toga što je trebalo očigledno objasniti kako stvar shvataju socijaldemokrati i kako je oni tumače. Trebalo je pokazati da iste činjenice, koje subjektivnom sociologu izgledaju tako: da su seljaci »osiromašili«, a »lovci« i »gulikože« »izvukli za sebe profit« — sa stanovišta materijalista izgledaju kao buržoasko raslojavanje proizvođača robe, raslojavanje koje je nužno izazvano snagom same robne privrede. Trebalo je pokazati na kakvim je činjenicama zasnovana ona postavka (koja je navedena naprijed, u I svesci) da se borba između imućnih i neimućnih vodi u cijeloj Rusiji, ne samo u fabrikama i zavodima već i u najzabačenijem seocetu, i ta borba je svuda borba između buržoazije i proletarijata, koji se formiraju na tlu robne privrede. Raslojavanje, raseljačivanje naših seljaka i kustara, koje se može tačno prikazati zahvaljujući takvom odličnom materijalu kao što je zemska statistika — pruža *stvaran* dokaz da je tačno upravo socijaldemokratsko shvaćanje ruske stvarnosti, po kome seljak i kustar predstavljaju *sitnog proizvođača* u »kategoričkom« značenju ove riječi, tj. *sitnog buržuja*. Ta postavka može se na-

zvati centralnom tačkom teorije *RADNIČKOG SOCIJALIZMA* u odnosu na stari seljački socijalizam, koji nije shvatao ni one uslove robne privrede pod kojima živi taj sitni proizvođač ni njegovo kapitalističko raslojavanje na toj osnovi. I zato bi onaj ko bi htio ozbiljno da kritikuje socijaldemokratizam morao svoju argumentaciju usredsrediti upravo na to, pokazivati da Rusija u političko-ekonomskom pogledu ne predstavlja sistem robne privrede, da se raslojavanje seljaštva ne vrši na toj osnovi, da se eksproprijacija mase stanovništva i eksploatacija radnog čovjeka može objasniti nečim drugim, a ne buržoaskom kapitalističkom organizacijom naše društvene privrede (uključivši tu i seljačku).

De, pokušajte, gospodo!

Zatim, ima još jedan razlog zbog kojeg sam, radi ilustracije socijaldemokratske teorije, dao prvenstvo baš podacima o seljačkom i kustarskom gazdinstvu. Da sam se, kritizirajući poglede »prijatelja naroda«, ograničio na upoređivanje njihovih ideja s marksističkim idejama — to bi značilo skretanje od marksističkog metoda. Potrebno je još objasniti »narodnjačke« ideje, pokazati njihovu *MATERIJALNU* osnovu u sadašnjim našim društveno-ekonomskim odnosima. Sličice i primjeri ekonomike naših seljaka i kustara pokazuju šta je u stvari taj »seljak«, čiji ideolozi žele da budu »prijatelji naroda«. Oni dokazuju da je ekonomika našeg sela buržoaska i time potvrđuju pravilnost svrstavanja »prijatelja naroda« u ideologe malograđanstva. Štaviše: oni pokazuju da između ideja i programâ naših radikala i interesa sitne buržoazije postoji najtješnja veza. Ta veza, koja će biti još jasnija poslije detaljne analize njihovog programa, upravo nam objašnjava tako široku rasprostranjenost tih radikalnih ideja u našem »društvu«; ona sjajno objašnjava i političko poltronstvo »prijatelja naroda« i njihovu spremnost na kompromise.

Bio je, najzad, još jedan razlog što sam se tako detaljno zadržao na ekonomici baš onih sektora našeg društvenog života gdje je kapitalizam najmanje razvijen i odakle su narodnjaci obično crpli materijal za svoje teorije. Proučavanjem i prikazivanjem te ekonomike bilo je najlakše dati suštinski odgovor na jedan od najrasprostranjenijih prigovora socijaldemokratiji koji kruži u našoj javnosti. Polazeći od obične ideje protivrječnosti kapitalizma »narodnom uređenju«, i videći da socijaldemokrati smatraju krupni kapitalizam progresivnom pojavom, da oni žele da se upravo na nj oslanjaju u borbi protiv sadašnjeg pljačkaškog režima, naši radikali, bez dubljeg razmišljanja, optužuju socijaldemokrate da ovi

ignoriraju interese mase seljačkog stanovništva, da žele »svakog seljaka da prekuhaju u fabričkom kotlu«, itd.

Sva se ta rezonovanja zasnivaju na onom upravo nevjerovatno nelogičnom i čudnom metodu da se o kapitalizmu sudi po onome što on stvarno jeste, a o selu po onome što ono »može da bude«. Razumljivo je da se na to ne može bolje odgovoriti do pokazati im *stvarno* selo, njegovu *stvarnu* ekonomiku.

Svako ko bude nepristrasno, naučno bacio pogled na tu ekonomiku, moraće priznati da seoska Rusija predstavlja sistem sitnih, rasparčanih tržišta (ili malih odjeljaka centralnog tržišta), koja upravljaju društveno-ekonomskim životom pojedinih manjih područja. I u svakom takvom području uočavamo sve one pojave koje su uopće svojstvene društveno-ekonomskoj organizaciji čiji je regulator tržište: vidimo raslojavanje nekad jednakih, patrijarhalnih neposrednih proizvođača na bogataše i sirotinju, vidimo nastajanje *kapitala*, naročito trgovačkog, koji plete svoje mreže oko radnih ljudi i ispija iz njih sve sokove. Kada upoređujete opis ekonomike seljaštva kod naših radikala s tačnim, izvornim podacima o privrednom životu sela, zaprepašćuje vas da u kritikovanom sistemu stavova ne postoji mjesto za onu masu sitnih trgovčića koji upravo vrve na svakom takvom tržištu, za sve one zakidače, podvaljivače i kako ih sve ne zovu seljaci u tim krajevima, za cijelu onu masu sitnih eksploatatora koji gazduju na tržištima i nemilosrdno kinje radnog čovjeka. Oni se naprosto izostavljaju — »pa to više nisu seljaci, već trgovčići«. Da, potpuno ste u pravu: to — »više nisu seljaci«. Ali pokušajte da izdvojite u posebnu grupu sve te »trgovčiće«, tj. govoreći preciznim političko-ekonomskim jezikom, one koji vode komercijalno gazdinstvo i koji, ma i djelimično, prisvajaju tuđi rad, pokušajte da tačnim podacima izrazite ekonomsku moć te grupe i njenu ulogu u cjelokupnoj privredi rejona; pokušajte zatim da izdvojite u suprotnu grupu sve one koji takođe »više nisu seljaci«, zato što iznose na tržište svoju radnu snagu, zato što ne rade za sebe, već za drugoga — pokušajte da ispunite te elementarne zahtjeve nepristrasnog i ozbiljnog istraživanja, pa ćete vidjeti tako jasnu sliku buržoaskog raslojavanja da će mit o »narodnom uređenju« ostati samo uspomena. Ova masa sitnih seoskih eksploatatora predstavlja strahovitu snagu, strahovitu naročito zbog toga što oni radnog čovjeka pritiskuju sa svih strana, pojedinačno, što ga pričvršćuju za sebe i lišavaju ga svake nade na izbavljenje, strahovitu zbog toga što ta eksploatacija, uz primitivnost sela, do koje dolazi zbog niske produktivnosti rada i odsustva komunikativnosti svojstvenih opisanom sistemu — predstav-

lja ne samo pljačkanje rada nego i azijatsko ponižavanje ličnosti, koje se na selu stalno susreće. Ako, dakle, počnete da upoređujete to *stvarno* selo s našim kapitalizmom, shvatićete onda zašto socijaldemokrati smatraju progresivnim rad našeg kapitalizma kada on ta sitna rasparčana tržišta koncentrira u jedno sverusko tržište, kada umjesto bezbroj sitnih dobronamjernih gulikoža stvara šačicu krupnih »stubova otadžbine«, kada podruštvuje rad i podiže njegovu produktivnost, kada kida tu potčinjenost radnog čovjeka lokalnim krvopijama i ostvaruje potčinjavanje krupnom *kapitalu*. Ovo potčinjavanje je progresivno u poređenju sa onim — i pored svih strahota ugnjetavanja rada, izumiranja, podivljavanja, sakaćenja ženskih i dječijih organizama, itd. — jer ono *BUDI RADNIKOVU MISAO*, pretvara potmulo i nejasno nezadovoljstvo u svjestan protest, pretvara rascjepkani, sitni, besmisleni bunt u organizovanu klasnu borbu za oslobođenje svih radnih ljudi, borbu koja svoju snagu crpi iz samih uslova postojanja tog krupnog kapitalizma i zbog toga može bezuslovno računati na *SIGURAN USPJEH*.

Kao odgovor na optužbu da ignorira masu seljaštva socijaldemokrati mogu s punim pravom navesti riječi Karla Marksa:

»*Kritika je potrgala imaginarno cvijeće s lanca ne zato da bi čovjek nosio lanac bez fantazije, bez radosti, nego da bi lanac odbacio i brao živi cvijet.*«[4]

Ruski socijaldemokrati kidaju s našeg sela imaginarne cvjetove koji ga ukrašavaju, bore se protiv idealiziranja i fantazija, ne vrše taj razoran rad zbog koga ih »prijatelji naroda« tako smrtno mrze zato da bi masa seljaštva ostajala u položaju sadašnjeg ugnjetavanja, izumiranja i porobljavanja, već stoga da bi proletarijat shvatio kakvi su ti lanci koji radnog čovjeka okivaju sa svih strana, da bi shvatio kako se ti lanci kuju i da bi umio da ustane protiv njih, da bi ih zbacio i pružio ruku za pravim cvijetom.

Kada oni tu ideju prenose onim predstavnicima radne klase koji su po svom položaju jedino sposobni da steknu klasnu svijest i otpočnu klasnu borbu, — tada ih optužuju da žele da seljake prekuhaju u kotlu.

A ko optužuje?

---

[4] »Prilog kritici Hegelove filozofije prava«. Uvod. — Karl Marks, Fridrih Engels, *Rani radovi*, Zagreb, »Naprijed«, 1967, str. 91. *Prev.*

Ljudi koji svoje nade u pogledu oslobođenja radnog čovjeka polažu u »vladu« i »obščinu«, tj. u organe iste one buržoazije koja je svugdje upravo okovala radne ljude! I ti se ljigavci još šepure trućajući kako socijaldemokrati nemaju ideala!

Pređimo na politički program »prijatelja naroda«, čijim smo se teorijskim stavovima, izgleda, već i suviše bavili. Kakvim mjerama oni žele da »ugase požar«? U čemu oni vide izlaz, na koji socijaldemokrati, kako vele, pogrešno ukazuju? »Reorganizacija seljačke banke« — kaže g. Južakov u članku: »Ministarstvo zemljoradnje« (br. 10 »Ruskog Bogatstva«) — »osnivanje kolonizacione uprave, reguliranje u interesu narodne privrede arende državne zemlje ... razrada i regulisanje pitanja zakupa — to je program obnove narodne privrede i njenog ograđivanja od ekonomskog nasilja (sic!) od strane plutokratije koja se rađa.« A u članku: »Pitanja ekonomskog razvitka« taj program »obnove narodne privrede« dopunjuje se sljedećim »prvim ali neophodnim koracima«: — »uklanjanje svih prepreka koje danas sputavaju seosku obščinu; njeno oslobađanje od tutorstva, prelazak na društvenu obradu zemlje (podruštvljenje zemljoradnje) i razvijanje obščinske prerade sirovina dobijenih od zemlje«. A gospoda Krivenko i Karišev dodaju: »jevtin kredit, zadružni oblik gazdinstva, zagarantovanost plasmana, mogućnost poslovanja bez preduzimačkog profita (o tome će posebno biti riječi kasnije), pronalaženje jevtinih mašina i drugih tehničkih olakšica«, najzad — »muzeji, skladišta, komisioni«.

Pogledajte pažljivo taj program pa ćete vidjeti da ta gospoda potpuno i u cjelini stoje na tlu savremenog društva (tj. na tlu kapitalističkog poretka, čega oni nisu svjesni) i žele da se izvuku njegovim krpljenjem i reparaturom, ne shvaćajući da su svi njihovi progresi — jevtin kredit, usavršavanje tehnike, banke i t. sl. — u stanju samo da ojačaju i razviju buržoaziju.

Nik.-on je, naravno, potpuno u pravu — i to je jedna od njegovih najvrednijih postavki protiv koje »prijatelji naroda« nisu mogli a da ne protestuju — kada kaže da se ne može pomoći nikakvim reformama na bazi sadašnjeg poretka, da kredit, migracija, poreske reforme, i prelazak cjelokupne zemlje u ruke seljaka neće ništa bitno promijeniti, nego će, naprotiv, ojačati i razviti kapitalističku privredu, koju sada koče neopravdano »tutorstvo«, ostaci kmetskih dažbina,

vezivanje seljaka za zemlju, itd. Ekonomisti koji žele ekstenzivan razvitak kredita — kaže on poput kneza Vasiljčikova (koji je po svojim idejama nesumnjivi »prijatelj naroda«) — žele isto što i »liberalni«, tj. buržoaski ekonomisti, »teže razvitku i učvršćivanju kapitalističkih odnosa«. Oni ne shvaćaju antagonizam naših proizvodnih odnosa (u *seljaštvu* kao i u drugim staležima) i umjesto da nastoje da antagonizam izvedu na otvoren put, umjesto da direktno priđu onima koji se zbog tog antagonizma porobljavaju i da nastoje da im pomognu da se dignu u borbu, oni sanjaju o obustavljanju borbe mjerama sračunatim na sve, na pomirenje i ujedinjenje. Jasno je kakav rezultat može proizići iz svih tih mjera: dovoljno je sjetiti se naprijed navedenih primjera raslojavanja da bismo se uvjerili da će svim tim kreditima*, poboljšanjima, bankama i sličnim »progresima« moći da se koriste samo oni koji, pored pravilno vođenog, stabilnog gazdinstva, raspolažu izvjesnim »uštеđevinama«, tj. predstavnici neznatne manjine sitne buržoazije. I ma kako reorganizirali seljačku banku i slične ustanove, nećete time nimalo taknuti osnovnu i glavnu činjenicu da je masa stanovništva ekspropriranai da se dalje eksproprira, nemajući sredstava čak ni da se prehrani, a kamoli da otpočne pravilno vođenje gazdinstva.

Isto treba reći i za »zadruge«, za »društvenu obradivu zemlju«. G. Južakov naziva ovo posljednje »podruštvljenjem zemljoradnje«. Naravno, to je smiješno s obzirom da je za podruštvljenje potrebna organizacija proizvodnje ne samo u granicama nekog zaseoka nego je za to neophodna eksproprijacija »gulikoža«, koji su monopolirali sredstva proizvodnje, i upravljaju sadašnjom ruskom društvenom privredom. A za to je potrebna borba, borba i borba, a ne prazna malograđanska pridika.

I zato se kod njih slične mjere pretvaraju u smjerne liberalne polumjere koje životare od darežljivosti filantropskih buržuja, i nanose kudikamo više štete odvraćanjem eksploatiranih od borbe nego što koriste mogućim poboljšanjem položaja pojedinaca, koji na opštoj osnovi kapitalističkih odnosa ne može a da ne bude mizeran i nesiguran. Do kakvog apsurdnog stepena ta gospoda zabašuruju antagonizam u rus-

* Ta ideja — o pomaganju »narodne privrede« pomoću kredita, tj. privrede sitnih proizvođača uz postojanje kapitalističkih odnosa (a njihovo postojanje ne mogu više, kao što smo vidjeli, da poreknu »prijatelji naroda«) — ta besmislena ideja, koja pokazuje neshvatanje notornih istina teorijske političke ekonomije, pokazuje sasvim očiglednu trivijalnost teorije te gospode, koji pokušavaju da sjede na dvije stolice.

kom životu — što se, naravno, čini s najboljim namjerama da bi se prekinula sadašnja borba, tj. upravo sa onakvim namjerama kakvim je popločan pakao — pokazuje sljedeće rezonovanje g. Krivenka:

»Inteligencija rukovodi preduzećima fabrikanata i može rukovoditi narodnom industrijom.«

Sva njihova filozofija svodi se na kukanje da postoje borba i eksploatacija, ali da bi »mogle« i da ne postoje ... kada ne bi bilo onih koji esploatiraju. U stvari, šta je htio da kaže autor svojom besmislenom frazom? Zar se može negirati da ruski univerzitet i druge škole proizvode svake godine takvu »inteligenciju« (??) koja traži jedino ko će da je prehrani? Može li se negirati da sredstva potrebna za izdržavanje te »inteligencije« ima danas u Rusiji samo buržoaska manjina? Zar će buržoaska inteligencija u Rusiji nestati zato što će »prijatelji naroda« reći da bi ona »mogla« da ne služi buržoaziji? Da, »mogla bi« kada ne *bi* bila buržoaska. »Mogla bi« da ne bude buržoaska »kada« u Rusiji ne bi bilo buržoazije i kapitalizma! I ljudi cio svoj vijek provode jedino s tim »moglo-bi«, »kada bi«. Uostalom, ta gospoda ne samo da odbijaju da pridaju presudan značaj kapitalizmu nego neće uopće da vide ništa loše u kapitalizmu. Ako se uklone izvjesni »defekti«, oni će, možda, u njemu veoma lijepo poživjeti. Izvolite ovakvu izjavu g. Krivenka:

»Kapitalistička proizvodnja i kapitalizacija radinosti nipošto nisu vrata na koja prerađivačka industrija može samo da odlazi od naroda. Razumije se, ona može da ode, ali može, isto tako, i da uđe u narodni život i da se približi poljoprivredi i ekstraktivnoj industriji. To je izvodljivo sa nekoliko kombinacija, i tome mogu da posluže kako druga tako i ova ista vrata« (161). G. Krivenko posjeduje neke veoma dobre osobine, kad se uporedi sa g. Mihajlovskim. Na primjer, otvorenost i neposrednost. Tamo gdje bi g. Mihajlovski ispunio cijele strane tečnim i vještim frazama, obigravajući oko predmeta i ne dotičući ga se, poslovni i praktični g. Krivenko siječe kao na panju i bez zaziranja iznosi pred čitaoca sve apsurde svojih pogleda u cjelini. Dakle: »kapitalizam može da uđe u narodni život«. To jest kapitalizam je moguć bez odvajanja radnih ljudi od sredstava proizvodnje! Zaista, to je divno; sada bar potpuno jasno shvatamo šta hoće »prijatelji naroda«. Oni hoće robnu privredu bez kapitalizma — kapitalizam bez eksproprijacije i eksploatacije, samo sa građanstvom, koje bi mirno životarilo pod okriljem humanih spahija i liberalnih činovnika. I oni, sa ozbiljnim izgledom činovnika nekog odjeljenja ministarstva koji namjerava da usreći Rusiju, upuštaju se u pravljenje kombinacija za takvo uređe-

nje u kome bi bili i vuci siti i ovce na broju. Da bismo stekli predstavu o karakteru tih kombinacija, moramo se osvrnuti na članak istog autora objavljen u br. 12 (»Povodom kulturnih pojedinaca«): »Zadružni i državni oblik industrije« — rezonuje g. Krivenko, uobrazivši, očigledno, da su ga već, »pozvali« da »rješava praktične ekonomske probleme« — »nipošto ne predstavlja sve što se u datom slučaju može predstaviti. Moguća je, na primjer, ovakva kombinacija.« I dalje se priča kako je u redakciju »Ruskog Bogatstva« došao tehničar s projektom tehničke eksploatacije Donske oblasti u vidu akcionarskog preduzeća sa sitnim akcijama (najviše 100 rubalja). Autoru projekta predloženo je da ga izmijeni otprilike ovako: »da akcije ne pripadaju privatnim licima, već seoskim zajednicama, pri čemu bi dio njihovog stanovništva koji bi radio u preduzećima dobijao običnu plaću, a seoske zajednice bi mu obezbjeđivale vezu sa zemljom«.

Kakva administrativna genijalnost, zar ne!? S kakvom se dirljivom jednostavnošću i lakoćom kapitalizam uvodi u narodni život i uklanjaju njegova štetna svojstva! Treba samo udesiti tako da seoski bogataši preko zajednice kupe akcije* i ostvaruju prihod od preduzeća u kome bi radio »dio stanovništva« kome bi bila obezbijeđena veza sa zemljom — takva »veza« koja ne omogućava da se živi od te zemlje (inače ko bi išao da radi za »običnu plaću«?), ali dovoljna da čovjeka veže za mjesto, da ga učini robom upravo mjesnog kapitalističkog preduzeća i da ga liši mogućnosti da jednog gazdu zamijeni drugim. Govorim s punim pravom o gazdi, kapitalisti, jer onaj ko radnom čovjeku isplaćuje *nadnicu* ne može se drukčije nazvati.

---

* Govorim o kupovini akcija od strane bogataša bez obzira na autorovu ogradu da akcije pripadaju zajednicama — zato što on ipak govori o kupovini akcija za novac, kojim raspolažu samo bogataši. Zbog toga, poslovalo se preko zajednice ili ne — svejedno će moći da plate samo bogataši, isto tako kao što kupovina ili zakup zemlje od strane zajednice nimalo ne sprečava monopoliranje te zemlje od strane bogataša. Dalje, prihod (dividendu) treba takođe da prima onaj ko je platio — inače akcija neće biti akcija. I ja autorov predlog shvatam u tome smislu da će se izvjestan dio profita odvajati za to da se »radnicima obezbijedi veza sa zemljom«. Ako, pak, autor ne podrazumijeva to (mada to logično proizilazi iz onoga šta je rekao), nego da bogataši daju novac za akcije ne primajući dividendu, onda se njegov projekt svodi na to da imućni dijele sa siromašnima. Ovo liči na poznato anegdotsko uputstvo za istrebljivanje muka po kome muku treba uloviti i staviti u sud — i muka će smjesta uginuti.

impuls kao i bezizlaznost sadašnjeg položaja seljaka, koji ne mogu da opstanu bez pašnjaka i prolaza za stoku?

Očigledno je da su upravo takve, u suštini, ideje »prijatelja naroda«: kao pravi ideolozi malograđanstva, oni ne žele uništenje eksploatacije, već njeno ublažavanje, ne žele borbu, već izmirenje. Njihovi široki ideali, u ime kojih tako revnosno napadaju uskogrude socijaldemokrate, ne idu dalje od »solidnog« seljaštva, koje ispunjava »obaveze« prema spahijama i kapitalistima, samo da bi spahije i kapitalisti sa njima pravično postupali.

Drugi primjer. Gospodin Južakov je, u svom dosta poznatom članku: »Stope narodnog posjedovanja zemlje u Rusiji« (»Ruskaja Misl«, 1885, br. 9), izlagao svoje poglede o tome kakvih razmjera treba da bude »narodni« zemljišni posjed, to jest, po terminologiji liberala, takav koji isključuje kapitalizam i eksploataciju. Sada nam je poznato, pošto nam je g. Krivenko stvar odlično objasnio, da je i on polazio sa stanovišta »uvođenja kapitalizma u narodni život«. Kao **minimum** »narodnog« zemljišnog posjeda on je uzimao takve dodijeljene zemlje koje bi pokrivale »potrebe za žitom i dažbine«*, a ostalo se, veli, može nabaviti »zaradama«... Drugim riječima, on se otvoreno mirio s takvim stanjem kada se seljak, zadržavajući vezu sa zemljom, podvrgavao dvostrukoj eksploataciji, dijelom od strane spahije — u vezi s »dodijeljenom zemljom«, dijelom od strane kapitalista — u vezi sa »zaradama«. Ovaj položaj sitnih proizvođača, koji su izloženi dvostrukoj eksploataciji i uz to stavljeni u takve životne uslove koji sobom neminovno donose zatucanost i potlačenost, oduzimajući svaku nadu ne samo u pobjedu već i u borbu klase ugnjetenih — taj polusrednjovjekovni položaj predstavlja **nec plus ultra** vidokruga i ideala »prijatelja naroda«. I, eto, kada je kapitalizam, razvijajući se ogromnom brzinom tokom cijele istorije Rusije poslije reforme, počeo s korijenom da čupa ovo uporište stare Rusije — patrijarhalno, polukmetsko seljaštvo — da ga čupa iz srednjovjekovnih, polufeudalnih uslova i da ga stavlja u najnovije, čisto kapitalističke, prisiljavajući ga da napušta zavičajna mjesta i da luta po cijeloj Rusiji u potrazi za radom, oslobađajući se potčinjenosti

---

* Da bih pokazao uzajamni odnos između toga rashoda i ostalog dijela seljačkog budžeta, pozvaću se na ona ista 24 budžeta iz ostrogoškog sreza. Prosječan rashod porodice iznosi 495 r. 39 k. (i u naturi i u novcu). Od toga 109 r. 10 k. otpada na izdržavanje stoke, 135 r. 80 k. na snabdijevanje biljnom hranom i za poreze, a ostatak od 250 r. 49 k. na ostale rashode — za nevegetabilnu hranu, odjeću, inventar, arendu i dr. Izdržavanje stoke g. Južakov stavlja na račun sjenokosa i pomoćnih radova.

mjesnom »poslodavcu« i pokazujući u čemu su osnovi eksploatacije uopće, klasne eksploatacije, a ne pljačke od strane dotičnog krvopije — kada je kapitalizam počeo da uvlači zaostalo, zatucano i gotovo skotski potlačeno seljačko stanovništvo u vrtlog sve složcnijeg društveno-političkog života — tada su naši vitezovi počeli da zapomažu i kukaju o propadanju i rušenju uporišta. Oni i dalje zapomažu i uzdišu za tim dobrim starim vremenima, iako sada, izgleda, treba biti slijep pa ne vidjeti revolucionarnu stranu tog novog načina života, ne vidjeti kako kapitalizam stvara novu društvenu snagu, koja ničim nije vezana sa starim režimom eksploatacije i kojoj je data mogućnost da se bori protiv njega.

Kod »prijatelja naroda«, međutim, nema ni traga od želje za nekom korjenitom izmjenom sadašnjeg poretka. Oni se potpuno zadovoljavaju liberalnim mjerama na datoj osnovi, i g. Krivenko u pronalaženju takvih mjera ispoljava prave administrativne sposobnosti patriotskog pompadura.[5] »Uopšte, to pitanje« — rezonira on o potrebi »detaljnog proučavanja i korjenite izmjene »naše narodne industrije« — »zahtijeva specijalno razmatranje i podjelu proizvodnje na grupe proizvodnje koje se mogu primijeniti na narodni život (sic) i na takve čija primjena nailazi na neke ozbiljne teškoće.«

Model jedne takve podjele na grupe daje nam isti g. Krivenko, koji dijeli radinost na one koji se ne kapitaliziraju, na one gdje je već izvršena kapitalizacija i one koje »mogu da odmjeravaju svoje snage u borbi s krupnom industrijom za opstanak«.

»U prvom slučaju« — odlučuje činovnik — »sitna proizvodnja može slobodno da opstane« — i da bude nezavisna od tržišta, čija kolebanja raslojavaju sitne proizvođače na buržoaziju i proletarijat, da bude slobodna od proširivanja lokalnih tržišta i njihovog sažimanja u veliko tržište, da bude slobodna od napretka tehnike. Ili, možda, taj napredak tehnike — u robnoj privredi — može i da ne bude kapitalistički? — U posljednjem slučaju autor zahtijeva »organizaciju proizvodnje i u krupnom obliku«: »Jasno je — kaže on — da je ovdje već potrebna organizacija proizvodnje u krupnom obliku, da su potrebni stalni i obrtni kapital, mašine, itd., ili uravnoteženje tih uslova nečim drugim: jevtinim kreditom, ukidanjem

[5] *Pompaduri* — uopćeni satirički lik, koji je M. J. Saltikov-Ščerdin stvorio u djelu *Pompaduri i pompadurke,* žigošući visoku carsku administraciju, ministre i gubernatore. Ova definicija Saltikova-Ščedrina trajno je ušla u ruski jezik kao pojam za označavanje administrativne samovolje i ograničenosti. *Prev.*

suvišnog posredništva, zadružnim oblikom gazdinstva i mogućnošću da se prođe bez preduzimačke dobiti, obezbjeđivanjem plasmana, pronalaženjem jevtinijih motora i drugih tehničkih usavršavanja, ili, najzad, izvjesnim sniženjem nadnica ukoliko se ono bude nadoknađivalo drugim beneficijama«.

To je više nego karakteristično rezonovanje »prijatelja naroda« s njihovim širokim idealima na riječima, s njihovim šablonskim liberalizmom na djelu. Naš filozof, kao što vidite, počinje ni manje ni više nego od mogućnosti da se prođe bez preduzetničke dobiti i od organizovanja krupne privrede. Odlično: to je upravo ono ŠTO žele i socijaldemokrati. Ali kako »prijatelji naroda« žele to da postignu? Pa za organizaciju krupne proizvodnje bez preduzimača potrebno je, prije svega, ukidanje robne organizacije društvene privrede i njeno zamjenjivanje obščinskom, komunističkom organizacijom, kada regulator proizvodnje ne bi bilo tržište, kao sada, već sami proizvođači, samo društvo radnika, kada sredstva proizvodnje ne bi pripadala pojedincima već cijelom društvu. Takva zamjena privatnog *oblika prisvajanja* obščinskim zahtijeva, očigledno, *prethodan* preobražaj *oblika proizvodnje*, zahtijeva stapanje rascjepkanih, sitnih, odvojenih procesa proizvodnje sitnih proizvođača u *jedinstveni društveni proces proizvodnje*, zahtijeva, jednom riječi, upravo one materijalne uslove koje stvara kapitalizam. Ali, eto, »prijatelji naroda«, uopće nemaju namjere da se oslanjaju na kapitalizam. Pa kako misle da djeluju? To se ne zna. Oni čak i ne pominju ukidanje robne privrede: očigledno, njihovi široki ideali nikako ne mogu izaći iz okvira toga sistema društvene proizvodnje. Zatim, za ukidanje preduzimačke dobiti treba eksproprirati preduzimače, čije »dobiti« proizlaze upravo iz toga što su monopolirali sredstva proizvodnje. Za tu eksproprijaciju stubova naše otadžbine potreban je pak narodni revolucionarni pokret protiv buržoaskog režima, pokret za koji je sposoban samo radnički proletarijat, koji ničim nije vezan za taj režim. Ali »prijatelji naroda« i ne pomišljaju na bilo kakvu borbu, i ne slute o mogućnosti i potrebi drugih društvenih radnika sem administrativnih organa samih tih preduzeća. Jasna je stvar da oni uopće ne namjeravaju da ozbiljno ustanu protiv »preduzimačke dobiti«: g. Krivenko se naprosto izbrbljao. I odmah se ispravlja: može se pak i »uravnotežiti« takva stvar kao što je »mogućnost da se prođe bez preduzimačke dobiti«, — »nečim drugim«, naime kreditom, organizacijom plasmana, tehničkim usavršavanjem. Sve se, dakle sasvim lijepo uredilo: umjesto tako uvredljive stvari za gospodu preduzimače kao što je ukidanje njihovih osveštenih prava na »dobit« — pojavile su se smjerne liberalne mjere koje će samo staviti

u ruke kapitalizmu najbolja oruđa za borbu, koje će samo ojačati, učvrstiti i razviti našu sitnu »narodnu« buržoaziju. A da ne bi bilo ni najmanje sumnje u to da »prijatelji naroda« zastupaju isključivo interese te sitne buržoazije, g. Krivenko daje još sljedeće izvanredno objašnjenje. Ispostavilo se da se ukidanje preduzimačke dobiti može »uravnotežiti« ... »sniženjem nadnica«!!! Na prvi pogled može izgledati da je evo najobičnija besmislica. Ali nije. To je dosljedno sprovođenje ideja malograđanstva. Autor posmatra tu činjenicu kao borbu krupnog kapitala protiv sitnog i, kao istinski »prijatelj naroda«, staje, naravno, na stranu sitnog ... *kapitala*. On je, pri tom, čuo da je jedno od najmoćnijih sredstava borbe sitnih kapitalista sniženje nadnica — činjenica koja je potpuno tačno zapažena i konstatirana u masi proizvodnje i u Rusiji, uporedo s produženjem radnog dana. I tako on, želeći da po svaku cijenu spase sitne ... *kapitaliste,* predlaže »izvjesno sniženje nadnica, ukoliko se ono bude nadoknađivalo drugim beneficijama«! Gospoda preduzimači, o čijoj su se »dobiti« u početku govorile neke čudne stvari, mogu da budu sasvim mirni. Oni bi, mislim, rado postavili čak za ministra finansija tog genijalnog činovnika koji *protiv* preduzetnika planira — sniženje nadnica.

Može se navesti još jedan primjer kako iz humano-liberalnih administratorâ »Ruskog Bogatstva« izviruje čistokrvni buržuj, čim je riječ o bilo kakvim praktičnim pitanjima. U »Hronici unutrašnjeg života« u br. 12 »Ruskog Bogatstva« govori se o monopolu.

»Monopol i sindikat« — kaže autor — »jesu ideali razvijene industrije«. I on se, dalje, čudi što se te institucije i kod nas javljaju, mada kod nas nema »jake konkurencije kapitalâ«. »Ni industrija šećera ni industrija nafte nisu još naročito razvijene. Potrošnja kako šećera tako i petroleja kod nas je gotovo u začetku, ako se uzme u obzir neznatna količina tih proizvoda koja kod nas otpada na jednog potrošača u poređenju s drugim zemljama. Moglo bi se reći da je polje za razvijanje tih industrijskih grana još veoma široko i može da apsorbira još masu kapitalâ.«

Karakteristično je da je upravo tu — na praktičnom pitanju — autor zaboravio omiljenu ideju »Ruskoga Bogatstva« o sužavanju unutrašnjeg tržišta. Primoran je priznati da tome tržištu predstoji još ogroman razvitak, a ne sužavanje. Do tog zaključka dolazi vršeći poređenje sa Zapadom, gdje je potrošnja veća. Zašto? Zato što je viša kultura. Ali u čemu se sastoje materijalne osnove te kulture ako ne u razvijenosti kapitalističke tehnike, u porastu robne privrede i razmjene, koji

dovodi do veće komunikativnosti ljudi, koji uklanjaju srednjovjekovnu izoliranost pojedinih krajeva? Nije li, na primjer, kultura u Francuskoj bila na sličnom stepenu prije velike revolucije kao i kod nas, dok se još nije izvršilo raslojavanje njenog polusrednjovjekovnog seljaštva na seosku buržoaziju i proletarijat? I kad bi autor pažljivo zagledao ruski život, ne bi mogao a da ne zapazi, na primjer, činjenicu da su u krajevima s razvijenim kapitalizmom potrebe seljačkog stanovništva znatno veće nego u čisto zemljoradničkim krajevima. Na to jednoglasno ukazuju svi oni koji se bave istraživanjem naših zanatskih radinosti u svim slučajevima kada te radinosti dostižu takav razvitak da cjelokupnom životu stanovništva daju svoj pečat.*

»Prijatelji naroda« ne obraćaju ni najmanju pažnju na slične »sitnice«, jer se za njih stvar objašnjava »naprosto« kulturom ili složenijim životom uopće, pri čemu čak i ne postavljaju pitanje o materijalnim osnovama te kulture i te povećane složenosti. A kada bi se okrenuli makar i ekonomici našeg sela, morali bi priznati da upravo raslojavanje seljaštva na buržoaziju i proletarijat stvara unutrašnje tržište.

Oni, vjerovatno, misle da porast tržišta još nikako ne znači porast buržoazije. »Monopol« — nastavlja svoje rezonovanje naprijed citirani hroničar unutrašnjeg života — »postaće kod nas, uz slabo razvijenu proizvodnju uopće uz odsustvo preduzimljivosti i inicijative, nova kočnica u razvitku *snaga zemlje*.« Govoreći o monopolu duhana, autor računa da će »on iz *narodnog* prometa izvući 154 miliona rubalja«. Ovdje se već potpuno gubi iz vida da je upravo temelj našeg privrednog sistema robna privreda, čiji je upravljač i kod nas, kao i svuda, buržoazija. I umjesto da govori kako monopol sputava buržoaziju, autor govori o »zemlji«, umjesto da govori o robnom, buržoaskom prometu, on govori o »narodnom« prometu.** Buržuj nikad nije kadar da uoči razliku između tih pojmova, ma koliko ona bila ogromna. Da bih pokazao koliko je ta razlika zaista očigledna, pozvaću se na časopis koji uživa autoritet u očima »prijatelja naroda« — na »Otečestvenije Zapiski«. U br. 2 za 1872. godinu, u članku »Plutokratija i njene osnove«, čitamo:

---

* Primjera radi pozvaću se, recimo, na pavlovske kustare u poređenju sa seljacima okolnih sela. Vidi djela Grigorjeva i Anenskoga. Namjerno uzimam kao primjer opet selo u kome tobož postoji naročito »narodno uređenje«.

** Upotreba riječi na kojoj treba zamjeriti autoru utoliko prije što »Rusko Bogatstvo« riječ »narodni« voli da upotrebljava kao suprotnost bužoaskom.

»Po Marloovoj karakteristici, najbitnije obilježje plutokratije je simpatija prema liberalnom obliku države ili, u najmanju ruku, prema principu slobode sticanja. Ako uzmemo to obilježje i razmislimo šta je bilo prije jedno 8—10 godina, vidjećemo da smo u pogledu liberalizma postigli ogromne uspjehe. Uzmite bilo koje novine ili časopis, svi oni, kako izgleda, više ili manje predstavljaju demokratski princip, svi se bore za interese naroda. Ali uporedo s demokratskim pogledima, pa čak i pod njihovim plaštom *(obratite pažnju* na to) stalno se namjerno ili nenamjerno sprovode plutokratske težnje.«

Autor navodi kao primjer adresu petrogradskih i moskovskih trgovaca upućenu ministru finansija u kojoj mu zahvaljuju u ime ovog uvaženog staleža ruske buržoazije što je »finansijski položaj Rusije zasnovan na što je moguće većem proširivanju jedino plodonosne privatne inicijative«. I autor članka zaključuje: »Plutokratskih elemenata i aspiracija nesumnjivo ima u našem društvu, i to u velikoj mjeri.«

Kao što vidite, vaši prethodnici su u davno prošla vremena, kada su još bili snažni i svježi utisci velike oslobodilačke reforme (koja je, po otkriću g. Južakova, trebalo da oslobodi mirne i ispravne puteve razvitka »narodne« proizvodnje, a u stvari je oslobodila samo puteve razvitka plutokratije), sami morali priznati plutokratski, tj. buržoaski karakter privatne preduzimljivosti u Rusiji.

Pa zašto ste sve Vi to zaboravili? Zašto, govoreći o »narodnom« prometu i razvitku »snaga zemlje« zahvaljujući razvitku »preduzimljivosti i inicijative« ne pominjete da je taj razvitak antagonističan, da ta preduzimljivost i ta inicijativa imaju eksploatatorski karakter? Može se i potrebno je, razumije se, izjašnjavati se protiv monopola i sličnih ustanova, jer one nesumnjivo pogoršavaju položaj radnih ljudi, ali ne treba zaboravljati da je pored svih tih srednjovjekovnih okova radni čovjek sputan još jačim, novijim, buržoaskim okovima. Neosporno je da će ukidanje monopola biti od koristi za cijeli »narod«, zato što ti ostaci srednjovjekovnog poretka, kada je buržoaska privreda postala temelj privrede zemlje, dodaju nevoljama kapitalizma još gore nevolje — srednjovjekovne. Neosporno je da njih treba obavezno uništiti — i što prije, što radikalnije, to bolje — da bi se očišćenjem buržoaskog društva od naslijeđenih polukmetskih okova odriješile ruke radničkoj klasi i da bi joj se olakšala borba protiv buržoazije.

Eto, tako i treba govoriti, nazivajući stvari njihovim imenom — da je ukidanje monopola i svih drugih srednjovje-

kovnih stega (a njih u Rusiji ima tušta i tma) neophodno potrebno radi radničke klase, da bi se njoj olakšala borba protiv buržoaskog poretka. To je sve. Zaboravljati, radi solidarnosti interesa cijelog »naroda« prema srednjovjekovnim, kmetskim ustanovama, na duboki i nepomirljivi antagonizam između buržoazije i proletarijata unutar tog »naroda« — to mogu samo buržuji.

Uostalom, bilo bi besmisleno vjerovati da ćemo »prijatelje naroda« time postidjeti, kada oni u vezi sa onim što je potrebno selu govore, na primjer, ovakve stvari:

»Kada su prije nekoliko godina« — priča g. Krivenko — »neke novine razmatrale kakve su profesije i kakve vrste intelektualaca potrebne selu, lista je ispala veoma velika i raznovrsna i obuhvatala je gotovo cijeli život: za ljekarima i ženama-ljekarima slijedili su ljekarski pomoćnici, za njima advokati, za advokatima učitelji, organizatori biblioteka i knjižara, agronomi, šumari i uopće ljudi koji se bave poljoprivredom, tehničari najrazličitijih struka (veoma široka i još gotovo netaknuta oblast), organizatori i rukovodioci kreditnih ustanova, robnih stovarišta, itd.«

Zadržaćemo se, recimo, na onim »intelektualcima« (??) čija je djelatnost neposredno vezana sa ekonomskom oblašću, na tim šumarima, agronomima, tehničarima, itd. Ti ljudi su zaista i te kako potrebni selu! Ali, samo, *KAKVOM* selu? — razumije se, selu zemljoposjednika, selu preduzimljivih seljaka, koji raspolažu »uštеđevinama« i mogu da plate za usluge svim tim zanatlijama, koje g. Krivenko naziva »intelektualcima«. *To* selo, zaista, već odavno vapi i za tehničarima, i za kreditima, i za robnim stovarištima — o tome svjedoči cjelokupna ekonomska literatura. Ali postoji i drugo selo, kudikamo mnogobrojnije, kojeg bi »prijatelji naroda« mogli baš češće da se sjete — selo upropašćenog i ogoljelog, do kože opljačkanog seljaštva, koje nema ne samo »uštеđevina« da plati za rad »intelektualaca« nego čak ni toliko žita da ne umre od gladi. I *tome* selu vi želite da pomognete *robnim stovarištima!!* Šta li će oni, ti naši seljaci s jednim ili bez ijednog konja, staviti tamo, u ta robna stovarišta? Svoju odjeću? Oni su je već založili 1891. godine kod seoskih i gradskih kulaka, koji su tada, postupajući po vašem humano-liberalnom receptu, stvarali prava »robna stovarišta« u svojim kućama, krčmama i dućanima. Preostaju im još samo radne »ruke«. Ali za tu robu čak ni ruski činovnici nisu još dosad izumjeli »robna stovarišta«...

Teško je zamisliti očigledniji dokaz krajnjeg vulgariziranja tih »demokrata« od ove ganutosti tehničkim progresom

u »seljaštvu« i zatvaranja očiju pred masovnom eksproprijacijom tog istog »seljaštva«. G. Karišev, na primjer, u br. 2 »Ruskog Bogatstva« (»Skice«, XII) iznosi, sa zanosom liberalnog kretena, razne slučajeve »usavršavanja i poboljšanja« u seljačkom gazdinstvu — »primjenu u seljačkom gazdinstvu boljih sorti sjemena« — američkog ovsa, selektirane raži, klajdesdalskog ovsa, itsl. »U nekim krajevima seljaci odvajaju za sjeme posebne male parcele zemlje na kojima, poslije pažljive obrade, rukama sade odabrane sorte sjemena. »Mnoge i veoma raznovrsne novine« zapažaju se »u oblasti usavršavanja oruđa i mašina«* — plugovi za okopavanje, laki plugovi, vršalice, vijalice, trijeri. Konstatira se »veća raznovrsnost đubriva« — fosfati, stajsko đubre, golubiji izmet i dr. »Dopisnici insistiraju na tome da se po selima osnivaju mjesna zemska stovarišta radi prodaje fosfata«, — i g. Karišev, citirajući djelo g. V. V.: *Progresivne struje u seljačkom gazdinstvu* (na njega se poziva i g. Krivenko), zbog svih ovih dirljivih progresa potpuno pada u patos:

»Ohrabrujući i ujedno tužan utisak stvaraju ti napisi, koje smo samo ukratko mogli iznijeti ... Ohrabrujući — zato što taj narod, osiromašen, zadužen, ostavši znatnim dijelom bez konja, marljivo radi, ne prepušta se očajanju, ne mijenja zanimanje, već ostaje vjeran zemlji, shvatajući da je u njoj, u valjanom postupanju s njom njegova budućnost, njegova snaga, njegovo bogatstvo. (Pa, naravno! Samo se po sebi razumije da upravo osiromašeni seljak koji je ostao bez konja, kupuje fosfate, trijere, vršalice, sjeme klajdestalskog ovsa! **O, sancta simplicitas!** (o, sveta prostoto). I to ne piše gimnazijalka, već profesor, doktor političke ekonomije!! Ne, kako vam drago, ali ovdje se stvar ne može objasniti samo svetom prostotom.) On grozničavo traži načine za to valjano postupanje, traži nove puteve, metode obrade, sjeme, oruđa, đubrivo, sve što bi moglo učiniti plodnom njegovu hraniteljku zemlju, koja će mu to, ranije ili kasnije, stostruko vratiti«** ... Žalostan utisak ostavljaju navedeni napisi zbog toga

* Podjestiću čitaoca na razmeštaj tih usavršenih oruđa u novouzenskom srezu: 37% (siromašnih) seljaka, 10 hiljada domaćinstava od 28 hiljada ima — 7 oruđa od 5 724, tj. $^1/_8$%. Četiri petine oruđa monopolirali su bogataši, koji sačinjavaju svega $^1/_4$ domaćinstava.

** Potpuno ste u pravu, uvaženi gospodine profesore, da će poboljšano gazdinstvo *stostruko* vratiti ovom »narodu«, koji se ne »prepušta očajanju« i »ostaje vjeran zemlji«. Ali, zar ne primjećujete Vi, o veliki doktore političke ekonomije, da se »seljak«, da bi došao do svih tih fosfata, itd., mora izdvojiti iz mase gladnih prosjaka time što će raspolagati *slobodnim* novcem, a novac

(možda pretpostavljate da će »prijatelj naroda« bar ovdje pomenuti onu masovnu eksproprijaciju seljaštva koja prati i izaziva koncentraciju zemlje u rukama preduzimljivih seljaka, njeno pretvaranje u *kapital*, u temelj *poboljšanog* gazdinstva, — onu eksproprijaciju koja upravo i izbacuje na tržište »slobodne« i »jevtine« »ruke« koje stvaraju uspjehe otadžbinske »preduzimljivosti« u oblasti svih tih vršalica, trijera, vijalica? — ni u kom slučaju), zbog toga što ... buditi treba upravo nas same. Gdje je naša pomoć toj težnji seljaka da unaprijedi svoje gazdinstvo? Za nas postoje nauka, književnost, muzeji, stovarišta, komisioni. (Stvarno, gospodo, jedno do drugog je i stavljeno: »nauka« i »komisioni biroi« ... »Prijatelji naroda« ne treba da se proučavaju onda kada ratuju sa socijaldemokratima, jer oni za tu priliku oblače mundir sašiven od rita »ideala otaca«, već onda kada su u svakidašnjem ruhu, kada detaljno pretresaju pitanja svakodnevnog života. I tada možete posmatrati te ideologe malograđanstva sa njihovom pravom bojom i mirisom.) A postoji li nešto slično za seljaka? Postoje, naravno, zameci, ali oni se nekako teško razvijaju. Seljak traži uzor — gdje su naša ogledna polja, uzorna gazdinstva? Seljak traži štampanu riječ — gdje je naša popularna agronomska literatura? ... Seljak traži đubrivo, oruđe, sjeme — gdje su kod nas zemska stovarišta svega toga, otkup na veliko, olakšice u kupovini, u širenju trgovačke mreže? ... Gdje ste vi, pregaoci, privatni i zemski? Idite i radite, odavno je kucnuo čas, i

Hvala će vam reći od sveg srca
Ruski narod!«
N. Karišev (»Rusko Bogatstvo«, br. 2, str. 19).

To su ti prijatelji sitnih »narodnih« buržuja, sa svim samozadovoljstvom koje osjećaju zbog svojih malograđanskih progresa!

Čini nam se da je i mimo analize ekonomike našeg sela dovoljno posmatrati upadljivu činjenicu naše nove ekonomske istorije — od svih konstatovane progrese u seljačkom gazdinstvu istovremeno sa džinovskom eksproprijacijom *seljaštva* — da bismo se uvjerili u apsurdnost predstave o *seljaštvu* kao o nekoj unutrašnje solidarnoj i homogenoj cjelini,

---

— to je, pak, proizvod *društvenog* rada koji pada u ruke pojedincima; — da će prisvajanje onoga što to poboljšano gazdinstvo bude »vraćalo« biti prisvajanje *tuđeg* rada; da samo najbjedniji prirepci buržoazije mogu izvor tog obilnog vraćanja gledati u ličnoj marljivosti gazde, koji »neumorno radi« i »oplođava hraniteljku zemlju«?

da bismo se uvjerili u buržoaski karakter svih tih progresa! Ali »prijatelji naroda« za sve to ostaju gluhi. Izgubivši dobre osobine starog ruskog socijalrevolucionarnog narodnjaštva, oni su se grčevito uhvatili za jednu od njegovih velikih grešaka — neshvatanje klasnog antagonizma unutar seljaštva.

»Narodnjak 70-ih godina« — kaže veoma tačno Gurvič — »nije imao nikakve predstave o klasnom antagonizmu unutar samog seljaštva, ograničavajući taj antagonizam isključivo na odnose između ‚eksploatatora' — kulaka ili gotovana — i njegove žrtve, seljaka, prožetog komunističkim duhom.* Gleb Uspenski bio je usamljen sa svojim skepticizmom, odgovarajući ironičnim osmijehom na opću iluziju. Odlično poznajući seljaštvo i sa svojim ogromnim umjetničkim talentom, koji je prodirao do same suštine pojava, on nije mogao da ne vidi da je individualizam postao temelj ekonomskih odnosa ne samo između zelenaša i dužnika već i između seljaka uopće. Vidi njegov članak ‚Svođenje na jedno'[6] u »Ruskoj Misli«, 1882, br. 1.« (Pom. djelo, str. 106).

Ali ako je bilo dopustivo i čak prirodno padati u takvu iluziju 60-ih i 70-ih godina — kada je o ekonomici sela bilo još tako malo relativno tačnih podataka, kada se raslojavanje sela nije još tako jasno ispoljavalo — sada pak treba namjerno zatvarati oči da se ne bi vidjelo to raslojavanje. Veoma je karakteristično što se baš u posljednje vrijeme, kada je propadanje seljaštva, izgleda, dostiglo svoju najvišu tačku, sa svih strana čuje o progresivnim strujama u seljačkom gazdinstvu. Gospodin V. V. (takođe neosporan »prijatelj naroda«) napisao je o toj temi cijelu knjigu. I vi mu nećete moći prebaciti netačnost činjenica. Naprotiv, činjenica ne podliježe sumnji — činjenica tehničkog, agrikulturnog progresa u seljaštvu, ali isto tako je nesumnjiva i činjenica masovne eksproprijacije seljaštva. I, eto, »prijatelji naroda« usredsređuju svu svoju pažnju na to kako »seljak« grozničavo traži nove metode obrade, koje bi mu pomogle da učini plodnijom hraniteljku zemlju — gubeći iz vida naličje medalje, grozničavo odvajanje tog istog »seljaka« od zemlje. Oni kao nojevi guraju glavu u pijesak da ne gledaju stvarnosti u oči, da ne vide da prisustvuju upravo procesu pretvaranja u kapital one zem-

* »Unutar seoske obščine pojavile su se antagonističke socijalne klase« — kaže Gurvič na drugom mjestu (str. 104). Gurviča citiram samo kao dodatak naprijed navedenim činjeničkim podacima.

[6] Članak G. I. Uspenskog, koji navodi Lenjin, nastavak je i završetak pripovijetke *Starci*, objavljene u XI svesci časopisa »Ruskaja Misl«, 1881. *Prev.*

lje od koje se odvaja seljaštvo, procesu stvaranja unutrašnjeg tržišta.* Pokušajte da pobijete da u našem obščinskom seljaštvu *postoje* ova dva suprotna procesa, pokušajte da ih *objasnite* drukčije nego buržoaznošću našeg društva! — Ni govora! Pjevati »aliluja« i topiti se u humano-dobronamjernim frazama — to su alfa i omega cijele njihove »nauke«, cjelokupne njihove političke »djelatnosti«.

I to smjerno-liberalno krpljenje postojećeg poretka uzdižu oni čak do kompletne filozofije. »Mali živi posao« — dubokomisleno rasuđuje g. Krivenko — »kudikamo je bolji od velikog nerada.« I novo i pametno. I zatim — nastavlja on — »mali posao nije nipošto sinonim malog cilja«. Kao primjer takvog »proširivanja djelatnosti« kada posao od malog postaje »ispravan i dobar« — navodi se aktivnost neke gospođe u organizovanju škola, zatim advokatska djelatnost među seljaštvom, koja potiskuje bezrazložno parničenje, namjera advokata da s komisijama okružnih sudova idu u unutrašnjost zemlje radi odbrane optuženih, najzad, nama već poznato podizanje kustarskih stovarišta: proširivanje djelatnosti (do razmjera velikog cilja) ovdje treba da se sastoji u podizanju stovarišta: »ujedinjenim snagama zemstva na najprometnijim mjestima«.

Sve su to, naravno, veoma uzvišene, humane i liberalne stvari — »liberalne« zato što će buržoaski privredni sistem očistiti od svih njegovih srednjovjekovnih stega i time olakšati radniku borbu protiv samog tog sistema, koji slične mjere, razumije se, ne samo da neće ni taknuti nego će ih, naprotiv, ojačati — i mi sve to već odavno čitamo u svim ruskim liberalnim edicijama. Protiv toga ne bi vrijedjelo ni dizati glas kada nas na to ne bi prisiljavala gospoda iz »Ruskog Bogatstva«, koji su te »skromne početke liberalizma« počeli da ističu *PROTIV* socijaldemokrata, njima kao primjer, prebacujući im pri tom da se odriču »ideala otaca«. I tada ne možemo da ne kažemo da je u najmanju ruku smiješno ustajati protiv socijaldemokrata predlažući i ukazujući na takvu umjerenu i pedantnu *liberalnu* djelatnost (koja upravo služi buržoaziji). A što se tiče otaca i njihovih ideala, treba istaći da, ma koliko bile pogrešne utopističke stare teorije ruskih narodnjaka, oni su se u svakom slučaju odnosili *APSOLUTNO* negativno prema sličnim »skromnim počecima liberaliz-

* Traženje »novih metoda odbrane« postaje »grozničavo« baš stoga što preduzimljivi seljak treba da vodi krupnije gazdinstvo, koje pomoću starih metoda ne može da savlada, — baš stoga ga na traženje novih metoda primorava konkurencija, jer zemljoradnja dobija sve više robni, buržoaski karakter.

ma«. Ovaj posljednji izraz pozajmljujem iz bilješke N. K. Mihajlovskog: »Povodom ruskog izdanja knjige K. Marksa« (»Otečestvenije Zapiski«, 1872, br. 4) — iz bilješke koja je veoma živo, smjelo i svježe napisana (u poređenju sa sadašnjim njegovim pisanijama) i u kojoj se burno protestuje protiv predloga da se ne vrijeđaju naši mladi liberali.

Ali to je bilo davno, tako davno da su »prijatelji naroda« uspjeli da sve to potpuno zaborave i svojom taktikom jasno su pokazali da je, u odsustvu materijalističke kritike političkih institucija, pri neshvatanju klasnog karaktera savremene države — od političkog radikalizma do političkog oportunizma samo jedan korak.

Evo nekoliko sitnih primjera toga oportunizma:

»Reorganizacija ministarstva državnih dobara u ministarstvo zemljoradnje — objavljuje g. Južakov — može imati velikog utjecaja na tok našeg ekonomskog razvitka, ali može biti i samo izvjesno premještanje činovnika.« (»R. B.«, br. 10)

Sve, dakle, zavisi od toga koga će »pozvati« — prijatelje naroda ili predstavnike interesa spahija i kapitalista. U same interese može i da se ne dira.

»Zaštita ekonomski slabijeg od ekonomski jačeg prvi je prirodni zadatak državne intervencije«, nastavlja na istom mjestu isti g. Južakov, a njemu sekundira istim izrazima hroničar unutrašnjeg života u br. 2 »Ruskog Bogatstva«. I da ne bi izazvao nikakvu sumnju da on tu filantropsku besmislicu* shvata isto onako kao njegove uvažene kolege, zapadnoevropski liberali i radikalni ideolozi malograđanstva, on poslije naprijed rečenog dodaje:

»Gledstonovi lendbili,[7] Bismarkovo osiguranje radnika[8] fabrička inspekcija, ideja naše seljačke banke, organizacija

* Zato je besmislica što je snaga »ekonomski jačeg« između ostalog, u tome što on u svojim rukama drži političku vlast. Bez nje on ne bi bio kadar da održi svoju ekonomsku dominaciju.

[7] *Gledstonovi lendbili* — agrarni zakoni koje je doonijelo englesko liberalno ministarstvo 70-ih i 80-ih godina XIX vijeka. Da bi ublažila borbu između arendatora i zemljoposjednika-lendlordova i da bi dobila glasove arendatora, Gledstonova vlada je sprovela neke beznačajne mjere za ograničavanje samovolje lendlordova, koji su masovno iseljavali arendatore. Vlada je, takođe, obećala da će regulirati pitanje arendatorskih dugovanja, da će stvoriti naročite agrarne sudove za utvrđivanje »pravedne« arende, itd. Gledstonovi lendbili su primjer socijalne demagogije liberalne buržoazije. *Prev.*

[8] *Bismarkovo osiguranje radnika* — socijalno osiguranje radnika za slučaj nesreće, bolesti, invalidnosti i starosti, koje je u

migracije, mjere protiv kulaštva — sve su to pokušaji primjene upravo tog principa državne intervencije u cilju zaštite ekonomski slabijeg.«

Ovo je već pozitivno samim tim što je iskreno. Autor ovdje otvoreno kaže da isto tako želi da stoji na tlu postojećih društvenih odnosa kao i gospoda Gledstoni i Bismarci, da isto tako želi da opravlja i krpi savremeno društvo (buržoasko — što on ne shvata, kao što to ne shvataju ni zapadnoevropske pristalice Gledstona i Bismarka), a ne da se bori protiv njega. U potpunoj harmoniji sa tim njihovim osnovnim teoretskim gledištem jeste i okolnost što oni instrument reformi vide u državi, u organu koji je izrastao na tlu tog savremenog društva i štiti interese vladajućih klasa u njemu. Oni nju otvoreno smatraju svemoćnom i iznad svih klasa, i očekuju od nje ne samo »podršku« radnom čovjeku nego i stvaranje pravog, pravilnog poretka (kao što smo čuli od g. Krivenka). Razumljivo je, uostalom, da se od njih kao najčistijih ideologa malograđanstva ne može ništa drugo ni očekivati. Jedna od osnovnih i karakterističnih osobina malograđanstva, koja ga, između ostalog, i čini reakcionarnom klasom, i jeste u tome što sitni proizvođač, razjedinjen i izoliran samim uslovima proizvodnje, vezan za određeno mjesto i za određenog eksploatatora, nije kadar da shvati klasni karakter te eksploatacije i tog ugnjetavanja, od kojih ponekad ne pati manje od proletera, nije kadar shvatiti da ni država u buržoaskom društvu ne može da ne bude klasna država.*

Ali zašto je onda, mnogopoštovana gospodo »prijatelji naroda«, naša vlada dosad, a počev od same oslobodilačke reforme s naročitom energijom — »podržavala, štitila i stva-

---

Njemačkoj uvela Bismarkova vlada osamdesetih godina XIX vijeka — obuhvatilo je samo dio radnika, a, sem toga, $^2/_3$ sredstava bolesničkih blagajni činili su doprinosi samih radnika, a samo $^1/_3$ doprinosi preduzetnika. Ne uspjevši da uguši radnički pokret svirepim zakonima protiv socijalista, Bismark je pokušao da ga razbije čineći radnicima izvjesne »ustupke« i »olakšanja«. *Prev.*

* Zato su i »prijatelji naroda« najgori reakcionari kada tvrde da je prirodni zadatak države da štiti ekonomski slabog (tako bi *trebalo da bude* po njihovom trivijalnom bapskom moralu), dok cjelokupna ruska istorija i unutrašnja politika dokazuju da je zadatak naše države da štiti jedino spahije — pobornike kmetstva i krupnu buržoaziju i da se na najzvjerskiji način obračunava sa svakim pokušajem *»ekonomski slabih«* da se bore za sebe. I to je, razumije se, njen *prirodni* zadatak zato što su apsolutizam i birokratija potpuno prožeti kmetsko-buržoaskim duhom i zato što buržoazija u ekonomskoj oblasti neograničeno vlada, držeći radnika u položaju u kome je »manji od makovog zrna«.

rala« samo buržoaziju i kapitalizam? Zašto se takva negativna djelatnost te apsolutne vlade, koja navodno stoji iznad klasa, podudarala upravo sa istorijskim periodom koji u unutrašnjem životu karakterizira razvitak robne privrede, trgovine i industrije? Zašto mislite da ove posljednje promjene u unutrašnjem životu dolaze naknadno, a vladina politika — prethodno, iako su se prve promjene izvršile tako duboko da ih vlada nije čak ni zapažala i postavljala im mnoštvo prepreka, iako je ta »apsolutna« vlada, pod drugim uslovima unutrašnjeg života, »podržavala«, »štitila« i »stvarala« drugu klasu?

O, »prijatelji naroda« nikada sebi ne postavljaju slična pitanja! Jer, sve je to — materijalizam i dijalektika, »hegelovština«, »mistika i metafizika«. Oni jednostavno smatraju da ta vlada, ako se lijepo i umilno zamoli, može sve lijepo urediti. A što se tiče umilnosti, treba odati priznanje: zaista on se čak i među ruskom liberalnom štampom ističe nesposobnošću da se koliko-toliko nezavisno drži. Sami prosudite:

»Ukidanje poreza na so, ukidanje glavarine i sniženje otkupnih dažbina« g. Južakov naziva »ozbiljnim rasterećenjem narodne privrede«. Pa naravno! — A nije li ukidanje poreza na so bilo propraćeno uvođenjem hrpe novih posrednih poreza i povećanjem starih? Nije li ukidanje glavarine bilo popraćeno povećanjem dažbina bivših državnih seljaka pod firmom njihovog prevođenja na otkupne? Ne postoji li i sada, poslije famoznog sniženja otkupnih dažbina (kojim država seljacima nije vratila čak ni dobit koju je stekla prilikom otkupne operacije), nesrazmjera između dažbina i dohotka od zemlje, tj. pravi ostatak plaćanja dažbina spahijama? — Ne mari! Jer važan je samo »prvi korak«, »princip«, a poslije ... poslije će još moći da se moli!

Ali sve su to tek điniđuvice. A evo vam i pravog bisera:

»Osamdesete godine olakšale su narodno breme (upravo pomenutim mjerama) i time narod spasle od konačne propasti.«

I ovo je isto tako po svojoj lakejskoj bestidnosti klasična fraza, koja se može staviti jedino, možda, pored naprijed navedene izjave g. Mihajlovskog da mi proletarijat treba tek da stvaramo. Ne možemo a da se tim povodom ne sjetimo istorije evolucije ruskog liberala koju je tako uspjelo opisao Ščedrin. Taj liberal[9] počinje time što moli vlast da sprovede reforme »prema mogućnosti«, nastavlja tako što moljaka »pa makar nešto«, a završava vječitim i nepokolebljivim stavom »analogno podlosti«. Pa, zaista, kako ne reći za »prijatelje

---

[9] Aluzija na priču Saltikova-Ščedrina *Liberal*. Prev.

naroda« da su zauzeli taj vječiti i nepokolebljivi stav kada, pod svježim utiskom gladi miliona ljudi, na koju je vlada u početku reagovala ćiftinskim pritiskom, a poslije ćiftinskim kukavičlukom, izjavljuju u štampi da je vlada spasla narod od konačne propasti! Proći će još nekoliko godina još brže eksproprijacije seljaštva, vlada će formiranju ministarstva zemljoradnje dodati ukidanje jednog ili dva neposredna poreza i uvođenje nekoliko novih posrednih; zatim će glad obuhvatiti 40 miliona ljudi, — a ta gospoda pisaće isto tako; eto vidite, gladuje 40, a ne 50 miliona; to je zbog toga što je vlada olakšala narodno breme i spasla narod od konačne propasti, to je zbog toga što je ona poslušala »prijatelje naroda« i formirala ministarstvo zemljoradnje!

Drugi primjer:

Hroničar unutrašnjeg života u br. 2 »Ruskog Bogatstva«, govoreći o tome da je Rusija »na sreću« (sic!) zaostala zemlja »koja je sačuvala elemente za zasnivanje svog ekonomskog sistema na principu solidarnosti«*, kaže da je ona zbog toga u stanju da istupi u »međunarodnim odnosima kao realizator ekonomske solidarnosti« i da šanse Rusije u tom pogledu povećava njena neosporna »politička moć«!!

Ovaj evropski žandarm, stalni i najpouzdaniji oslonac svake reakcije, koji je ruski narod doveo do takve sramote da, pošto je porobljen kod svoje kuće, služi kao oruđe za porobljavanje naroda na zapadu — taj žandarm se proglašava realizatorom ekonomske solidarnosti!

To već prelazi svaku mjeru! Gospoda »prijatelji naroda« za pojas će zadjenuti sve liberale. Oni ne samo što mole vladu, ne samo što pjevaju slavopojke nego joj se doslovce mole, mole se klanjajući se do zemlje, mole se tako usrdno da čovjeka koji posmatra sa strane hvata jeza kad čuje kako pucaju njihova vjernopodanička čela.

Sjećate li se njemačke definicije filistra?

Was ist der Philister?
Ein hohler Darm,
Vol Furcht und Hoffnung,
Das Gott erbarm.[10]

Našoj situaciji ova definicija donekle ne odgovara. Bog ... bog je kod nas na sasvim sporednom mjestu. Ali vlast —

---

* Između koga? između spahije i seljaka? preduzimljivog seljaka i golje? fabrikanta i radnika? Da bi se shvatio ovaj klasični »princip solidarnosti«, treba se sjetiti da se solidarnost između preduzimača i radnika postiže »snižavanjem nadnica«.

[10] Šta je filistar? /Šuplje crijevo/, puno straha i nade, /u božju milost (Gete). *Prev.*

to je nešto drugo. I ako u ovoj definiciji zamijenimo riječ »bog« riječju »vlast«, dobićemo najtačniji odraz idejnog prtljaga, etičkog nivoa i građanske hrabrosti ruskih humano-liberalnih »prijatelja naroda«.

Takvom najneprihvatljivijem pogledu na vladu »prijatelji naroda« pridružuju i odgovarajući stav prema takozvanoj »inteligenciji«. G. Krivenko piše: »Literatura« ... treba »da ocjenjuje pojave prema njihovom društvenom smislu i da podstiče svaki aktivni pokušaj ka dobru. Ona je tvrdila i dalje tvrdi da nemamo dovoljno učitelja, ljekara, tehničara, da narod boluje, postaje siromašniji (tehničara ima malo!), da je nepismen itd., i kad se pojave ljudi kojima je dosadilo da sjede za zelenim stolovima, da prisustvuju amaterskim predstavama i da jedu rukovodilačke pite sa sušenom jesetrom, ljudi koji idu da rade s rijetkim samopožrtvovanjem (pomislite samo: odrekli se zelenih stolova, predstava i pita!) i pored mnoštva teškoća, ona treba da ih pozdravi.«

Dvije stranice poslije toga on nastavlja s poslovnom ozbiljnošću revnosnog činovnika koga je iskustvo naučilo da kori ljude što su se »kolebali u dilemi da li da idu u zemske načelnike, predsjednike gradskih opština, predsjednike i članove zemskih uprava prema novoj uredbi, ili da ne idu. U društvu s razvijenom sviješću o građanskim potrebama i dužnostima (čujte, gospodo: to je zaista dostojno govorâ čuvenih ruskih pompadura, nalik na Baranova ili Kosiča!) ne bi se mogli zamisliti ni takva kolebanja ni takav odnos prema poslu, jer bi ono svaku reformu, samo ako u njoj ima životnih elemenata, asimilovalo na svoj način, tj. iskoristilo bi je i razvilo one njene aspekte koji su cjelishodni, dok bi nepotrebne aspekte pretvorilo u mrtvo slovo; a ako u reformi nema životnosti, ona bi u cjelini ostala strano tijelo«.

Do đavola! Običan petparački oportunizam, a nastupa sa takvim samoushićenjem! Zadatak literature je da prikuplja salonske intrige o zlim marksistima, da metaniše pred vladom radi spasavanja naroda od konačne propasti, da pozdravlja ljude kojima je dosadio sjedjeti za zelenim stolovima, da uči »publiku« da ne izbjegava čak ni takve dužnosti kao što je dužnost zemskog načelnika ... Šta li ja to čitam? »Nedjelju« ili »Novoje Vremja«? Ne, to je »Rusko Bogatstvo«, organ naprednih ruskih demokrata ...

I slična gospoda mudruju o »idealima otaca«, pretenduju na to da oni, baš oni čuvaju tradicije onih vremena kada je Francuska po cijeloj Evropi širila ideje socijalizma[11] i kada

[11] Ima se u vidu francuski utopijski socijalizam koji se veoma širio početkom XIX vijeka i predstavljao je jedno od glavnih idejnih strujanja tog vremena.

je usvajanje tih ideja stvaralo u Rusiji teorije i učenja Hercena i Černiševskog. To je već prava bezočnost koja bi bila veoma gnusna i uvredljiva kada »Rusko Bogatstvo« ne bi bio i suviše šaljiv, kada slične izjave na stranicama takvog časopisa ne bi izazivale jedino homerovski smijeh. Da, vi kaljate te ideale! U čemu su se, u stvari, sastojali ti ideali prvih ruskih socijalista, socijalista one epohe koju je Kautski tako tačno okarakterisao riječima:

— »kada je svaki socijalist bio pjesnik, a svaki pjesnik socijalist«.

— *Vjera u osobeno uređenje, u obščinski sistem ruskog života, vjera u mogućnost seljačke socijalističke revolucije* — eto to je njih inspirisalo, to je pokretalo desetine i stotine ljudi u herojsku borbu protiv vlade. I vi ne možete da prebacite socijaldemokratima da nisu umjeli da cijene ogromne istorijske zasluge tih najboljih ljudi svoga doba, da nisu umjeli da ispolje duboko poštovanje prema njihovoj uspomeni. Ali pitam vas: gdje je sada ta vjera? Nema je, nema je toliko da se čak i g. Mihajlovski, kada je g. V. V. prošle godine bio pokušao da raspravlja kako obščina vaspitava narod za solidaran rad, kako služi kao žarište altruističkih osjećanja itsl.[12] — osjetio pobuđen da gospodinu V. V. stidljivo prebaci da »ne postoji *istraživanje* koje bi dokazivalo vezu obščine

---

Socijalno-ekonomska osnova francuskog utopijskog socijalizma bila je porast eksploatacije trudbeničkih masa, ispoljavanje nepomirljivih protivrječnosti između proletarijata i buržoazije. Najistaknutiji predstavnici francuskog utopijskog socijalizma bili su Sen-Simon i Furije, čija su se gledišta brzo proširila i izvan Francuske. Međutim, francuski socijalisti-utopisti nisu mogli dosljedno otkriti suštinu kapitalističkih odnosa i kapitalističke eksploatacije, razjasniti osnovnu protivrječnost kapitalističkog načina proizvodnje. Objašnjavajući nužnost socijalističkog preobražaja društva, polazili su od utopijskog karaktera svojih socijalno-političkih ideala, od nužnosti pobjede razuma nad neznanjem, istine nad laži. Nedozrelost njihovih gledišta objašnjava se socijalnim uslovima epohe, nedovoljnim razvitkom krupne kapitalističke industrije i industrijskog proletarijata. Podrobno o francuskom socijalizmu pisao je Engels u radovima *Razvitak socijalizma od utopije do nauke* i *Anti-Diring*. V. I. Lenjin je okarakterirao učenje francuskih socijalista-utopista, u vezi s francuskim revolucionarnim učenjem uopće, kao jedan od izvora marksizma. *Prev.*

[12] Aluzija na knjigu V. V. (V. P. Voroncova) *Naši pravci*, objavljenu 1893. godine. *Prev.*

s altruizmom«.[18] I zaista, takvo istraživanje ne postoji. A eto: bilo je vrijeme kada su ljudi i bez ikakvog istraživanja vjerovali, i to vjerovali bezgranično.

Kako? zašto? na osnovu čega je ...

— »svaki socijalist bio pjesnik, a svaki pjesnik socijalist«.

A zatim — dodaje isti g. Mihajlovski — svi su savjesni istraživači saglasni da se selo raslojava, izdvajajući, s jedne strane, masu proletarijata, a, s druge — šačicu »kulaka«, koji pod svojom petom drže ostalo stanovništvo. I opet je on u pravu: selo se stvarno raslojava. Štaviše, selo se već odavno sasvim pocijepalo. Zajedno s njim raspao se i stari ruski seljački socijalizam, ustupivši mjesto, s jedne strane, radničkom socijalizmu, a s druge — izrodivši se u trivijalni građanski radikalizam. Ta metamorfoza ne može se nazvati drukčije do degeneracija. Iz doktrine o posebnom načinu seljačkog života, o potpuno samoniklim putevima našeg razvitka izrastao je neki žgoljavi eklektizam, koji više ne može negirati da je robna privreda postala osnova ekonomskog razvitka, da je ona prerasla u kapitalizam, i koji neće da sagleda buržoaski karakter svih proizvodnih odnosa, neće da sagleda nužnost klasne borbe u tom sistemu. Iz političkog programa sračunatog na *dizanje seljaštva* u socijalističku revoluciju *protiv osnova savremenog društva** izrastao je program sračunat na krpljenje, »poboljšanje« položaja seljaštva *uz očuvanje osnova savremenog društva.*

Uostalom, iz svega naprijed rečenog mogla se već stvoriti predstava kakva se »kritika« može očekivati od te gospode iz »Ruskog Bogatstva« kada se oni usuđuju da »obasipaju vatrom« socijaldemokrate. Oni i ne pokušavaju da otvoreno i savjesno izlože svoje shvatanje ruske stvarnosti (to bi bilo sasvim mogućno što se tiče cenzure kad bi se naročito insistiralo na ekonomskoj strani, kad bi se pridržavalo onih istih općih, donekle ezopovskih izraza kojima se upravo vodila cijela njihova »polemika«) i da mu stavljaju suštinske zamjerke, da osporavaju pravilnost praktičnih zaključaka izvedenih iz tog shvatanja. Umjesto toga oni više vole da se izvlače potpuno šupljim frazama o apstraktnim šemama i o vjeri u

[18] Odgovor N. K. Mihajlovskog V. V. (V. P. Voroncovu) dat je u članku »Literatura i život«, objavljenom u časopisu »Rusko Bogatstvo«, br. 10, 1893, godine. *Prev.*

* Na to su se, u suštini, svodili svi naši stari revolucionarni programi — počev, recimo, od bakunjinista i buntovnika, preko narodnjaka, pa do narodovoljaca, kod kojih ubjeđenje da će seljaštvo ogromnu većinu socijalista poslati u budući Zemski sabor takođe nije bilo ni najmanje zanemareno.

njih, o ubjeđenju da je nužno da svaka zemlja prođe kroz fazu ... i o sličnim besmislicama, s kojima smo se već dovoljno upoznali kod g. Mihajlovskog. Pri tom ima i direktnih izvrtanja. G. Krivenko, na primjer, izjavljuje da je Marks »smatrao da je za nas moguće, ukoliko to budemo željeli (?!! Dakle, *po Marksu*, evolucija društveno-ekonomskih odnosa zavisi od volje i svijesti ljudi?? Šta je to — beskrajno neznanje ili besprimjerna drskost?!) i u skladu s tim postupali, da izbjegnemo kapitalističke peripetije i pođemo drugim, cjelishodnijim putem (sic ! ! !)«.

Naš vitez je ovu glupost mogao da kaže samo zahvaljujući neskrivenom triku. Citirajući poznato »Pismo K. Marksa« (»Juridičeski Vjesnik«, 1888, br. 10) — onaj fragment gdje Marks govori o velikom poštovanju prema Černiševskom, koji je smatrao mogućnim za Rusiju da »ne pretrpi muke kapitalističkog sistema« — g. Krivenko, zatvorivši navodnike, tj. prestavši da tačno reprodukuje Marksove riječi (koje se ovako završavaju: »on (Černiševski) se izjašnjavao u smislu ovog posljednjeg rješenja«), dodaje: »I ja se, kaže Marks, *slažem* (kurziv g. Krivenka) s tim pogledima.« (Str. 186, br. 12)

A Marks je, u stvari, rekao: »I moj poštovani kritičar imao bi barem toliko razloga da iz mog poštovanja za tog ,velikog ruskog naučnika i kritičara' izvede da ja dijelim njegove poglede na to pitanje, koliko da iz moje polemike protiv ,beletrista' i panslavista[14] zaključi da ih odbacujem.« (»Juridičeski Vjesnik«, 1888, br. 10, str. 271)

Marks, dakle, kaže da g. Mihajlovski nije imao prava da u njemu vidi protivnika ideje o posebnom razvitku Rusije, jer on poštuje i one koji su pobornici te ideje, — a g. Krivenko to pogrešno tumači kao da je Marks »priznavao« taj poseban razvitak. Direktno izvrtanje. Navedena Marksova izjava potpuno jasno pokazuje da on izbjegava suštinski odgovor: »G. Mihajlovski mogao bi kao osnov uzeti bilo koju od dvije protivrječne primjedbe, tj. on nije imao osnova da ni na jednoj, ni na drugoj gradi svoje zaključke o mom pogledu na rusku situaciju uopće.« I da te primjedbe ne bi davale povoda za pogrešna tumačenja, Marks je u istom »pismu« direktno odgovorio na pitanje kako se njegova teorija može primijeniti na Rusiju. Taj odgovor naročito jasno pokazuje da Marks izbjegava suštinski odgovor, analizu ruskih činjenica, koje jedino mogu riješiti pitanje: »Ako Rusija teži da postane kapitalistička nacija, po uzoru na narode zapadne Evrope — a za posljednjih godina ona se mnogo trudila u tom smislu —

[14] Odnosi se na N. G. Černiševskog i A. I. Hercena. *Prev.*

ona u tome neće uspjeti ako prethodno ne pretvori dobar dio svojih seljaka u proletere.«[15]

Izgleda da je to već potpuno jasno: pitanje se sastojalo upravo u tome teži li Rusija za tim da postane kapitalistička nacija, predstavlja li propadanje njenog seljaštva proces stvaranja kapitalističkog poretka, kapitalističkog proletarijata; a Marks kaže da je, »ukoliko« ona teži za tim, za to potrebno da dobar dio seljaštva pretvori u proletere. Drugim riječima, Marksova teorija sastoji se u istraživanju i objašnjavanju evolucije privrednog poretka izvjesnih zemalja, i njena »primjena« na Rusiju može se sastojati samo u tome da se *POMOĆU* razrađenih postupaka *MATERIJALISTIČKOG* metoda i *TEORETSKE* političke ekonomije *ISTRAŽE* ruski proizvodni odnosi i njihova evolucija.*

Razrada nove metodološke i političko-ekonomske teorije značila je takav džinovski progres nauke o društvu, takav ogroman korak socijalizma da je za ruske socijaliste, gotovo odmah poslije pojave *Kapitala,* glavno teorijsko pitanje postalo pitanje »sudbine kapitalizma u Rusiji«; oko tog pitanja koncentrirale su se najvatrenije debate, od njega je zavisilo određivanje najvažnijih programskih stavova. A kada se (prije desetak godina) pojavila posebna grupa socijalista, koja je rješavala pitanje kapitalističkog razvitka Rusije u potvrdnom smislu, i to rješenje zasnivala na podacima ruske ekonomske stvarnosti, interesantno je da nije nailazila na direktnu i određenu suštinsku kritiku, kritiku koja bi prihvatala opće metodološke i teorijske osnovne postavke i drukčije tumačila odgovarajuće podatke.

»Prijatelji naroda«, pošto su preduzeli pravi pohod protiv marksista, isto tako argumentišu ne analizirajući činjeničke podatke. Oni se, kao što smo vidjeli u prvom članku, izvlače frazama. Pri tom g. Mihajlovski ne propušta priliku da izoštrava svoju duhovitost na tome kako među marksistima nema jednodušnosti, kako se nisu između sebe sporazumjeli. I »naš poznati« N. K. Mihajlovski se veselo smije zbog svoje duhovitosti na račun »pravih« i »ne-pravih« marksista. Da među marksistima nema potpune jednodušnosti, to je istina. Ali g. Mihajlovski tu činjenicu, prvo, pogrešno prezentuje, a drugo, ona ne dokazuje slabost, već upravo snagu i životnost ru-

[15] Pismo K. Marksa redakciji časopisa »Otečestvenie Zapiski«, ovaj tom, str. 421. Uporediti: K. Marks, F. Engels. Izabranie pisma, Moskva, 1953, str. 314. i 315. *Prev.*

* Taj zaključak, ponavljam, morao je biti jasan svakom ko je pročitao *Komunistički manifest, Bijedu filozofije* i *Kapital,* i jedino je g. Mihajlovskom bilo potrebno posebno objašnjenje.

ske socijaldemokratije. Stvar je u tome da je za posljednje vrijeme naročito karakteristično da socijalisti dolaze različitim putevima do socijaldemokratskih shvatanja, i zato, slažući se potpuno u osnovnoj i glavnoj postavci da Rusija predstavlja buržoasko društvo, izraslo iz kmetskog uređenja, da je njegov politički oblik klasna država i da je klasna borba proletarijata jedini put ka oslobođenju radnih ljudi od eksploatacije — oni se u mnogim pojedinačnim pitanjima razilaze, i u načinu argumentiranja i u detaljnim tumačenjima ovih ili onih pojava ruskog života. Stoga unaprijed mogu da obradujem g. Mihajlovskog izjavom da i o onim pitanjima, na primjer, koja su bila dotaknuta u ovim letimičnim bilješkama — o seljačkoj reformi, o ekonomici seljačke zemljoradnje i kustarskim radinostima, o zakupu, itd. postoje, u okviru sada navedene osnovne i za sve socijaldemokrate zajedničke postavke, različita mišljenja. Jednodušnost ljudi koji se zadovoljavaju jednodušnim priznanjem »uzvišenih istina« kao što je ova da *bi* seljačka reforma *mogla* utrti Rusiji miran put pravilnog razvitka, da *bi* država *mogla* pozivati »prijatelje naroda«, a ne predstavnike interesa kapitalizma, da *bi* obščina *mogla* da podruštvi zemljoradnju zajedno s prerađivačkom industrijom, koju *bi* kustar *mogao* da pretvori u krupnu proizvodnju, da je *narodni* zakup pomogao *narodnu* privredu, — ta ganutljiva i dirljiva jednodušnost zamijenjena je nesuglasicama između ljudi koji traže objašnjenje *stvarne, postojeće* ekonomske organizacije Rusije kao sistema određenih proizvodnih odnosa, objašnjenje njene *stvarne* ekonomske evolucije, njenih političkih i svih drugih nadgradnji.

I ako takav rad, — evoluirajući od različitih gledišta do priznanja one opće postavke koja bezuslovno određuje i solidarnu političku djelatnost i zato svima daje pravo i obavezuje sve koji je usvajaju da se smatraju i nazivaju »*SOCIJALDEMOKRATIMA*« — ostavlja još široko polje za razmimoilaženje u pogledu mnoštva pojedinačnih pitanja, koja se rješavaju u različitom smislu, onda to svakako samo dokazuje snagu i životnost ruske socijaldemokratije.*

---

* Iz tog prostog razloga što se ta pitanja dosad *uopšte nisu rješavala*. Zaista se ne može nazvati rješenjem pitanja o zakupu tvrđenje da »narodni zakup pomaže narodnu privredu«, ili ovako prikazivanje sistema obrade spahijske zemlje seljačkim inventarom: »Seljak se pokazao jači od spahije«, koji je »žrtvovao svoju nezavisnost u korist samostalnog seljaka«; »seljak je istrgao iz ruku spahije krupnu proizvodnju«; »narod je ostao pobjednik u borbi za oblik zemljoradničke kulture«. To je prazno liberalno trućanje »našeg poznatog« g. V. V. u *Sudbini kapitalizma*.

Uz to su uslovi tog rada tako nepovoljni da se nešto gore ne može zamisliti: ne postoji niti može postojati organ koji bi objedinjavao pojedine poslove; održavanje ličnih veza u našim policijskim uslovima krajnje je otežano. Razumljivo je što se socijaldemokrati ne mogu valjano dogovoriti i sporazumjeti o detaljima, što oni jedan drugom protivrječe...

Kako je to u stvari smiješno, zar ne?

U »polemici« g. Krivenka sa socijaldemokratima može izazvati zabunu okolnost što se govori o nekakvim »neomarksistima«. Poneki čitalac će pomisliti da je među socijaldemokratima došlo do neke vrste rascjepa, da su se od starih socijaldemokrata odvojili »neomarksisti«. Ni govora. Niko, nigdje i nikad nije u ime marksista javno istupao kritikujući teorije i program ruskih socijaldemokrata, braneći neki drugi marksizam. Stvar je u tome što su se gospoda Krivenko i Mihajlovski naslušali raznih salonskih intriga o marksistima, što su se nagledali raznih liberala koji marksizmom prikrivaju svoju liberalnu jalovost, pa su se sa njima svojstvenom lucidnošću i taktom prihvatili s takvim prtljagom da »kritikuju« marksiste. Nije čudo što ta »kritika« predstavlja niz kurioziteta i prljavih ispada.

»Da bismo bili dosljedni« — rezonira g. Krivenko — »moramo na to odgovoriti potvrdno« (na pitanje: »treba li da se brinemo o razvitku kapitalističke industrije«) i »ne zazirati ni od otkupljivanja seljačke zemlje ni od otvaranja prodavnica i krčmi«, treba se »radovati uspjehu mnogobrojnih gostioničara u dumi, pomagati još mnogobrojnim prekupcima seljačkog žita«.

Zaista, to je veoma zanimljivo. Pokušajte reći takvom »prijatelju naroda« da je eksploatacija radnih ljudi u Rusiji svuda u svojoj suštini kapitalistička, da imućniji seljaci i prekupci treba da se ubroje među predstavnike kapitalizma prema tim političko-ekonomskim obilježjima, koja dokazuju buržoaski karakter raslojavanja seljaštva, — i on će nadati dreku, nazvaće to nevjerovatnom jeresi, počeće da galami o slijepom preuzimanju zapadnoevropskih formula i apstraktnih šema (pri tom najbrižljivije zaobilazeći činjeničku sadržinu »jeretičke« argumentacije). A kada treba prikazati one »užase« koje sobom nose zli marksisti, onda se mogu ostaviti po strani i uzvišena nauka i čisti ideali, onda se može i priznati da su prekupci seljačkog žita i seljačke zemlje stvarno predstavnici kapitalizma, a ne samo oni koji vole da se okoriste na tuđ račun.

Pokušajte da dokažete tom »prijatelju naroda« da ruska buržoazija već sada ne samo što drži svuda u svojim rukama

narodni rad, zbog toga što su jedino kod nje koncentrirana sva sredstva proizvodnje, nego i vrši pritisak na vladu, izazivajući, iznuđujući i određujući buržoaski karakter njene politike, — i on će se sasvim razbjesnjeti, počeće da galami o svemoći naše vlade, o tome da ona samo zbog kobnog nesporazuma i nesrećne slučajnosti stalno »poziva« predstavnike interesa kapitalizma, a ne »prijatelje naroda«, da ona vještački ukorjenjuje kapitalizam. A u potaji moraju sami da priznaju za predstavnike kapitalizma gostioničare u dumi, tj. jedan od elemenata iste te vlade koja tobož stoji iznad klasa. Ali, gospodo, zar su interesi kapitalizma kod nas u Rusiji zastupljeni samo u »dumi« i jedino preko »gostioničara«?... Što se tiče prljavih ispada, vidjeli smo ih previše kod g. Mihajlovskog, a susrećemo ih opet kod g. Krivenka, koji, na primjer, želeći uništiti omrznuti socijaldemokratizam, priča kako »neki idu u zavode (kada se, uostalom, nude dobra mjesta tehničara i činovnika), motivirajući svoj postupak isključivo idejom ubrzavanja kapitalističkog procesa«. Naravno, nema potrebe da se uopće odgovara na takve, već potpuno nepristojne, stvari. Ovdje se može samo staviti tačka.

Nastavite, gospodo, u istom duhu, nastavite hrabro! Carska vlada — ona ista koja je, kao što smo maločas od vas čuli, već preduzela mjere (makar i s defektima) za spasavanje naroda od konačne propasti, preduzeće i radi vašeg spasenja, da ne biste bili uhvaćeni u trivijalnosti i neznanju, mjere koje neće imati nikakve defekte. »Kulturno društvo« će, kao i prije, u pauzama između pite sa sušenom jesetrom i zelenog stola, rado mudrovati o mlađem bratu i praviti humane planove o »poboljšanju« njegovog položaja; njegovi predstavnici doznaće od vas sa zadovoljstvom da, zauzimajući mjesta zemskih načelnika ili nekih drugih nadzornika seljačkog džepa, ispoljavaju razvijenu svijest o građanskim potrebama i dužnostima. Nastavite! Obezbijeđeni su vam ne samo mir nego i odobravanje i pohvale... iz usta gospode Burenjinih.

Na kraju neće, izgleda, biti naodmet odgovoriti na pitanje koje je već, vjerovatno, padalo na pamet ne jednom čitaocu. Da li je vrijedjelo toliko dugo razgovarati s takvom gospodom? Da li je vrijedjelo suštinski odgovarati na tu bujicu liberalne i cenzurom zaštićene prljavštine, koju su oni izvoljeli nazvati polemikom?

Meni se čini da je vrijedjelo, naravno, ne radi njih i ne radi »kulturne« publike, već radi one korisne pouke koju ru-

ski socijalisti mogu i treba da izvuku iz toga pohoda. Taj pohod pruža najočigledniji, najubjedljiviji dokaz da je ono doba društvenog razvitka Rusije kada su se demokratizam i socijalizam slivali u nerazdvojnu, nedjeljivu cjelinu (kao što je to, na primjer, bilo u doba Černiševskog) otišlo u nepovrat. Sada više nema apsolutno nikakve podloge za onu ideju — koja se sve dosad još ponegdje održava među ruskim socijalistima, odražavajući se krajnje štetno i u njihovim teorijama i u njihovoj praksi — da u Rusiji tobož ne postoji duboka, kvalitativna razlika između ideja demokrata i socijalista.

Baš naprotiv: između tih ideja leži cijela provalija, i krajnje je vrijeme da ruski socijalisti to shvate, da shvate *NEIZBJEŽNOST* i *PRIJEKU POTREBU POTPUNOG* i *KONAČNOG KIDANJA* sa idejama demokrata.

Pogledajmo šta je, u stvari, bio on, taj ruski demokrat, u vrijeme koje je donijelo pomenutu ideju i šta je postao. »Prijatelji naroda« daju nam dosta materijala za takvu paralelu.

U tom pogledu veoma je zanimljiv ispad Krivenka protiv g. Struvea, koji je u jednoj njemačkoj publikaciji ustao protiv utopizma g. Nik-ona njegova bilješka — »Prilog pitanju o kapitalističkom razvitku Rusije«. Zur Beurtheilung der kapitalistichen Entwicklung Russlands« — objavljena je u listu »Socialpolitisches Centralbatt«, III, br. 1, od 2. oktobra 1893. godine). G. Krivenko se obara na g. Struvea što ovaj tobož ubraja u »nacionalni socijalizam« (koji je, po njegovim riječima, »čisto utopijske prirode«) ideje onih koji su »pobornici obščine i dodijeljenog zemljišta«. Ta strahovita optužba zbog nazovisocijalizma dovodi mnogopoštovanog autora do pravog bijesa:

»Zar — uzvikuje on — niko drugi (sem Hercena, Černiševskog i narodnjaka) nije bio za obščinu i dodjelu zemlje? A tvorci zakona o seljacima, koji su obščinu i privrednu samostalnost seljaka uzidali u temelje reforme, a istraživači naše istorije i savremenog života, koji su govorili u prilog tim načelima, a gotovo cijela naša ozbiljna i čestita štampa, koja je takođe zastupala ta načela — zar su to sve žrtve zablude koja se zove ‚nacionalni socijalizam'?«

Umirite se, mnogopoštovani gospodine »prijatelju naroda«! Vi ste se toliko prepali od te užasne optužbe zbog socijalizma da se čak niste ni potrudili da »kratak člančić« g. Struvea pažljivo pročitate. I zaista, kakva bi to bila vapijuća nepravda optuživati zbog socijalizma one koji su »za obščinu

i dodjelu zemlje«. Zaboga, šta je tu socijalističko? Jer socijalizmom se naziva protest i borba protiv eksploatacije radnih ljudi, borba u cilju potpunog uništenja te eksploatacije, a — »biti za dodjelu zemlje« znači biti za to da seljaci otkupe svu zemlju koja je bila na njihovom raspolaganju. Čak i ako se ne zastupa otkup, nego besplatno prepuštanje seljacima cjelokupne zemlje koja je prije reforme bila u njihovom posjedu — ni tada tu apsolutno još nema ničeg socijalističkog, jer je baš ta seljačka svojina na zemlju (koja se stvarala u toku feudalnog perioda) i bila svuda na zapadu, kao i kod nas u Rusiji*, osnova buržoaskog društva. »Biti za obščinu« — tj. buniti se protiv miješanja policije u uobičajenu raspodjelu zemlje — šta je tu socijalističko, kad je svakom poznato da eksploatacija radnih ljudi odlično koegzistira sa tom obščinom i rađa se unutar nje? Pa to već predstavlja nemoguće rastezanje riječi »socijalizam«: u tom slučaju, možda, i g. Pobedonosceva treba uvrstiti u socijaliste?

G. Struve nipošto ne čini takvu strašnu nepravdu. On govori da je »utopijski nacionalni socijalizam« *narodnjaka,* a koga ubraja u narodnjake, vidi se po tome što Plehanovljeva *Naša razmimoilaženja* naziva polemikom s narodnjacima. Plehanov je nesumnjivo polemisao sa socijalistima, s ljudima koji nisu imali ničeg zajedničkog sa »ozbiljnom i čestitom« ruskom štampom. I zato g. Krivenko nije imao nikakvog prava da primi na svoj račun ono što se odnosi na narodnjake. A ako je želio da sigurno sazna šta g. Struve misli o onom pravcu kojeg se on sam pridržava, onda se čudim zašto nije obratio pažnju i *nije preveo za »Rusko Bogatstvo«* sljedeći stav iz članka g. Struvea:

»Uporedo sa napredovanjem kapitalističkog razvitka — kaže autor — »maločas opisani pogled na svijet (narodnjaka) mora da gubi teren. On će se ili izroditi **(wird herabsinken)** u dosta blijed reformistički pravac, koji je sposoban za kompromis i traži kompromise**, za šta postoji garantija koja već odavno daje nadu, ili će stvarni razvitak priznati za neminovan i izvesti one teorijske i praktičke zaključke koji iz toga nužno proizilaze — drugim riječima, prestaće da bude utopijski.«

Ukoliko g. Krivenko ne može da se dosjeti gdje kod nas postoji garantija za takav pravac koji je jedino sposoban za kompromise, savjetovao bih mu da baci pogled na »Rusko

---

* Dokaz je — raslojavanje seljaštva.

** Ziemlich blasse kompromißfähige und kompromißsüchtige Reformrichtung, što se može ruski i ovako reći: културнический оппортунизм.

Bogatstvo«, na teorijska shvatanja tog časopisa, koja predstavljaju žalostan pokušaj da se krhotine narodnjačkog učenja slijepe sa priznavanjem kapitalističkog razvitka Rusije, na njegov politički program, koji je sračunat na unapređivanje i uspostavljanje gazdinstva sitnih proizvođača na bazi postojećeg kapitalističkog poretka.*

To je uopće jedna od najkarakterističnijih i najsimptomatičnijih pojava našeg društvenog života u posljednje vrijeme — izrođavanje narodnjaštva u malograđanski oportunizam.

Zaista, ako uzmemo sadržinu programa »Ruskog Bogatstva«, sva ta reguliranja migracije i zakupa, sve te jevtine kredite, muzeje, stovarišta, usavršavanja tehnike, zadruge i obščinske oranice — vidjećemo da on stvarno uživa veliki publicitet u cjelokupnoj »ozbiljnoj i čestitoj štampi«, tj. u cjelokupnoj liberalnoj štampi koja ne pripada organima pobornika kmetstva ili reptilijama.[16] Ideja o potrebi, korisnosti, neophodnosti, »bezopasnosti« svih tih mjera pustila je duboke korijene među cijelom inteligencijom i veoma se raširila: naići ćete na nju i u provincijskim biltenima i novinama, i svim zemskim istraživanjima, zbornicima, opisima, itd., itd.

* Pokušaj g. Krivenka da ratuje protiv g. Struvea ostavlja, uopće, žalostan utisak. To je neka djetinja nemoć da se nešto suštinski odgovori i, isto tako, djetinja razdražljivost. Na primjer, g. Struve kaže da je g. Nik.-on »utopist«. On pritom potpuno jasno iznosi zašto ga tako naziva: 1) zato što on ignorira »stvarni razvitak Rusije«; 2) zato što se obraća »društvu« i »državi«, ne shvatajući klasni karakter naše države. A što može da uzvrati na to g. Krivenko? Odriče li on da je naš razvitak stvarno kapitalistički? kaže li da je on nešto drugo? da naša država nije klasna? Ne, on više voli da ta pitanja potpuno zaobiđe i da se u komičnom bijesu bori protiv nekih »šablona« koje je sam izmislio. Još jedan primjer. G. Struve prebacuje g. Nik.-onu, pored neshvatanja klasne borbe, i krupne greške u njegovoj teoriji koje spadaju u oblast »čisto ekonomskih činjenica«. On ističe, između ostalog, da g. Nik.-on, govoreći o malobrojnosti našeg nezemljoradničkog stanovništva, »ne primjećuje da će baš kapitalistički razvitak Rusije smanjivati tu razliku između 80% (seosko stanovništvo u Rusiji) i 44% (seosko stanovništvo u Americi), u tome se sastoji može se reći njegova istorijska misija«. G. Krivenko, prvo izvrće taj stav, govoreći o »našoj« (?) misiji obezemljavanja seljaka, dok je riječ naprosto o tendenciji kapitalizma da smanjuje seosko stanovništvo, a, drugo, ne rekavši ni riječi o suštini (da li je moguć takav kapitalizam koji ne bi vodio opadanju seoskog stanovništva?), počinje da brblja besmislice o »talmudistima« itd.

[16] *Reptilije* (gmizavci) — naziv za podmićene organe štampe. *Prev.*

Nesumnjivo, kad bi se *to* smatralo narodnjaštvom — uspjeh bi bio ogroman i neosporan.

Ali to uopće i nije narodnjaštvo (u starom, uobičajenom smislu riječi), i taj uspjeh i to ogromno širenje postignuti su po cijenu vulgariziranja narodnjaštva, po cijenu pretvaranja socijalnorevolucionarnog narodnjaštva, koje je bilo u oštroj opoziciji prema našem liberalizmu, u kulturaški oportunizam, koji se stapao s tim liberalizmom i izražavao samo interese sitne buržoazije.

Da bismo se uvjerili u ovo posljednje, dovoljno je da se vratimo pomenutim slikama raslojavanja seljaka i kustara — a te slike nipošto ne prikazuju neke pojedinačne ili nove činjenice, već naprosto predstavljaju pokušaj da se političko-ekonomski izrazi ona »škola« »gulikoža« i »najamnika« čije postojanje na našem selu ne poriču ni protivnici. Razumije se da »narodnjačke« mjere mogu samo ojačati sitnu buržoaziju; ili pak (zadruge i obščinske oranice) moraju biti mizerni palijativi, ostati bijedni eksperimenti, koje liberalna buržoazija s toliko nježnosti kultivira svuda u Evropi iz prostog razloga što oni u samu »školu« ni najmanje ne zadiru. Iz istog tog razloga ne mogu imati ništa protiv takvog progresa čak ni gospoda Jermolovi i Vite. Baš naprotiv. E, pa, molim vas, gospodo! Oni će vam čak dati novac za »eksperimentiranje« — samo da bi odvratili »inteligenciju« od revolucionarnog rada (naglašavanje antagonizma, objašnjavanje ovoga proletarijatu, pokušaji da se taj antagonizam izvede na put direktne političke borbe) na slično krpljenje antagonizma, smirivanje i ujedinjavanje. Izvolite!

Zaustavimo se malo na procesu koji je vodio takvom izrođavanju narodnjaštva. Kada se pojavila, u svom prvobitnom obliku, ta teorija bila je prilično logična — polazeći od predstave o posebnom načinu narodnog života, ona je vjerovala u komunističke instinkte »obščinskog« seljaka i gledala zbog toga u seljaštvu neposrednog borca za socijalizam — ali nedostajali su joj teorijska razrada i potvrde izvedene iz činjenica o ruskom životu, s jedne, i iskustvo u primjeni takvog programa koji bi se zasnivao na tim pretpostavljenim osobinama seljaka, s druge strane.

Razvitak teorije je krenuo upravo u ta dva pravca, u teorijskom i praktičnom. Teorijski rad bio je uglavnom usmjeren na proučavanje onog oblika zemljišne *svojine* u kome su htjeli da sagledaju predispozicije za komunizam; i taj je rad dao najsvestraniji i najbogatiji činjenički materijal. Ali taj materijal, koji se ticao pretežno oblika zemljišne *svojine*, potpuno je zaklonio od istraživača *ekonomiku* sela. Prirodno je što je do toga došlo, utoliko prije što, prvo, istraživači nisu

posjedovali čvrstu teoriju o metodu u nauci o društvu, teoriju koja objašnjava neophodnost izdvajanja i posebnog proučavanja proizvodnih odnosa; a, drugo — prikupljeni činjenički materijal pružao je direktne i neposredne podatke o gorućim potrebama seljaštva, o gorućim nevoljama koje su tištale seljačko gazdinstvo. I sva pažnja istraživača bila je usredsređena na proučavanje tih nevolja, nestašice zemlje, velikih dažbina, obespravljenosti, potlačenosti i iscrpljivanja seljaka. Sve je to bilo opisano, proučeno i objašnjeno s takvim obiljem materijala, s takvim i najsitnijim detaljima da bi se naša država, naravno, kad ne bi bila klasna država, kad njena politika ne bi bila inspirirana interesima vladajućih klasa, već nepristrasnim pretresanjem »narodnih potreba«, morala hiljadu puta uvjeriti u nužnost otklanjanja tih nevolja. Naivni istraživači, koji su vjerovali u mogućnost da se društvo i država ubijede u suprotno, sasvim su se utopili u pojedinostima činjenica koje su prikupili i izgubili iz vida jedno — političko-ekonomsku strukturu sela, izgubili iz vida osnovnu boju tog gazdinstva koje su stvarno ugnjetavale te neposredne, goruće nevolje. Naravno, rezultat je bio taj da se odbrana interesa gazdinstva koje je pritiskala nestašica zemlje itd., pokazala kao odbrana interesa one klase koja je to gazdinstvo držala u svojim rukama, koja je jedina mogla da opstane i da se razvija u postojećim društveno-ekonomskim odnosima *unutar* obščine, u postojećem privrednom sistemu zemlje.

Teorijski rad usmjeren na proučavanje ustanove koja je trebalo da posluži kao temelj i oslonac za ukidanje eksploatacije doveo je do izrade takvog programa koji izražava interese sitne buržoazije, tj. baš one klase na kojoj i počiva taj eksploatatorski poredak!

Istovremeno se praktičan revolucionarni rad takođe razvijao u sasvim neočekivanom pravcu. Vjera u komunističke instinkte seljaka tražila je, prirodno, od socijalista da odbace politiku i »idu u narod«. Ostvarivanja toga programa latila se masa veoma energičnih i talentovanih aktivista, koji su u praksi morali da se uvjere u naivnost predstave o komunističkim instinktima seljaka. Konstatovano je, uostalom, da stvar nije do seljaka, već do vlade — i cijeli rad je bio usmjeren na borbu protiv vlade, borbu koju su već vodili jedino intelektualci i *radnici* koji su im se ponekad pridruživali. U početku je ta borba vođena u ime socijalizma, oslanjajući se na teoriju da je narod pripremljen za socijalizam i da će se prostim osvajanjem vlasti moći izvršiti ne samo politička već i socijalna revolucija. U posljednje vrijeme ta teorija, očigledno, već gubi svaki kredit, i borba narodovoljaca protiv vlade postaje borbom radikala za političku slobodu.

I s druge strane, prema tome, rad je doveo do rezultata direktno suprotnih njegovoj polaznoj tački, i s druge strane došlo se do programa koji izražava samo interese radikalne buržoaske demokratije. Strogo uzev, taj proces nije završen, ali je, izgleda, već definitivno određen. Takav razvitak narodnjaštva bio je sasvim prirodan i neizbježan, jer je u osnovi doktrine ležala čisto mitska predstava o osobenoj (obščinskoj) strukturi seljačkog gazdinstva: pri dodiru sa stvarnošću mit se rasplinuo, i iz seljačkog socijalizma proizišlo je radikalno-demokratsko predstavništvo sitnoburžoaskog seljaštva.

Prelazim na primjere evolucije demokrata:

»Treba se brinuti« — rezonira g. Krivenko — »da se umjesto svečovjeka ne postane sveruski mekušac prepun jedino mutnog nemira plemenitih osjećanja, ili nesposoban ni za istinsko samoodricanje niti za stvaranje nečeg trajnog u životu.« Sjajna pouka; pogledajmo na šta se ona primjenjuje. »U pogledu ovog posljednjeg« — nastavlja g. Krivenko — »poznata mi je ova žalosna činjenica«: bila je na jugu Rusije omladina »nadahnuta najboljim namjerama i ljubavlju prema mlađem bratu; seljaku se ukazivala svaka pažnja i poštovanje; davalo mu se maltene počasno mjesto, jeli su s njim iz jedne činije, gostili ga slatkim i kolačima; za sve su mu plaćali više nego drugi, davali novac — i na zajam, i ,napojnicu', i tako uzgred — pričali o evropskom uređenju i radničkim udruženjima, itd. U istom tom kraju živio je i neki mladi Nijemac — Šmit, upravnik imanja ili, tačnije, običan baštovan, čovjek bez ikakvih humanih ideja, prava štura, formalistička njemačka duša **(sic? ? !!)**«, itd. I eto, pošto su, veli, proživjeli tri, četiri godine u tom kraju, oni su se razišli. Prošlo je još oko 20 godina, i autor je, kada je posjetio taj kraj, doznao da je »g. Šmit« (prekršten, zbog korisne djelatnosti, od baštovana Šmita u g. Šmita) naučio seljake vinogradarstvu, koje im sada daje »izvjestan prihod« od 75—100 rubalja godišnje, zbog čega je ostao u »lijepoj uspomeni«, dok se »na gospodu koja su prema seljaku gajila samo plemenita osjećanja, a ništa bitno (!) za njega nisu učinila, čak ni uspomena nije sačuvala«.

Ako izračunamo, ispostaviće se da opisani događaji padaju u 1869—1870. godinu, tj. približno u doba u koje padaju pokušaji ruskih socijalista narodnjaka da u Rusiju prenesu najnapredniju i najkrupniju osobenost »evropskog uređenja« — Internacionalu.[17]

---

[17] Ima se u vidu grupa socijalista-narodnjaka iz ruske revolucionarne emigracije sa N. I. Utinom, A. D. Trusovom, V. I. Ber-

Jasno je da priča g. Krivenka ostavlja veoma mučan utisak, i on odmah hita da se ispravi:

»Naravno, time ne želim da kažem« — objašnjava on — »da je Šmit bio bolji od te gospode, nego da kažem zašto je on, i pored svih ostalih grešaka, ipak ostavio dublji trag u datom kraju i kod datog stanovništva. (Ne kažem da je bio bolji, nego kažem da je ostavio dublji trag — kakva je to besmislica?!) Isto tako, ne kažem da je on učinio nešto značajno, već, naprotiv, navodim ono što je učinio kao primjer najsićušnijeg, uzgrednog djela, koje njega nije ništa stalo, ali djela od nesumnjive životne važnosti.«

Ispravka je, kao što vidite, veoma dvosmislena, ali suština nije u njenoj dvosmislenosti, već u tome što autor, suprotstavljajući jalovost jedne djelatnosti uspješnosti druge, očigledno i ne nazire osnovnu razliku između pravaca ovih dviju vrsta djelatnosti. U tome je sva srž koja čini ovo izlaganje tako karakterističnim za određivanje fizionomije savremenog demokrate.

Jer ta omladina, pričajući seljaku o »evropskom uređenju i radničkim udruženjima«, željela je, očigledno, da podstakne tog seljaka na preuređenje oblika društvenog života (možda je ovaj moj zaključak u ovom slučaju i pogrešan, ali svako će se, mislim, složiti da je logičan, jer nužno proizlazi iz gore navedene priče g. Krivenka), željela je da ga podstakne na socijalnu revoluciju protiv savremenog društva, koje rađa takvu bezočnu eksploataciju i ugnjetavanje trudbenika — uporedo sa sveopštim oduševljenjem zbog svih mogućih liberalnih progresa. A »g. Šmit«, kao pravi domaćin, želio je

---

tanjevom na čelu. Izdavala je u Ženevi časopis »Narodnoje Djelo«. Početkom 1870. godine obrazovala je Rusku sekciju Međunarodnog radničkog udruženja (Prve internacionale). Dvadeset drugog marta 1870. godine Generalno vijeće Internacionale primilo je rusku sekciju u sastav Internacionale. Na molbu sekcije, njeno predstavništvo pri Generalnom vijeću prihvatio je K. Marks. »Ja sa zadovoljstvom prihvatam počasnu dužnost koju mi predlažete, da budem vaš predstavnik pri Generalnom vijeću« — pisao je Marks 24. marta 1870. godine članovima Komiteta ruske sekcije. Članovi Ruske sekcije Prve internacionale podržavali su Marksa u njegovoj borbi protiv anarhista-bakunjinista, vršili revolucionarnu propagandu ideja Internacionale, težili da učvrste veze ruskog revolucionarnog pokreta u Švajcarskoj i Francuskoj. Međutim, oni nisu bili dosljedni marksisti, u njihovim gledištima ostajalo je još mnogo narodnjačkog utopizma; osim toga, idealizirali su obščinu, nazivajući je »velikim dostignućem ruskog naroda«. Sekcija nije uspjela da uspostavi tijesnu vezu s revolucionarnim pokretom u Rusiji, što je, u krajnjoj liniji, bio osnovni uzrok njenog raspadanja 1872. godine. *Prev.*

samo da i drugim domaćinima pomogne da urede svoja gazdinstva — i ništa više. No kako se mogu upoređivati, sravnjivati te dvije djelatnosti, usmjerene u dijametralno suprotnom pravcu? Pa to je isto kao kada bi neko upoređivao neuspjeh akcije lica koje je htjelo da sruši neku zgradu sa uspjehom akcije onoga koji je želio da je učvrsti! Da bi se izvršilo upoređenje koje bi imalo nekog smisla, trebalo je vidjeti zašto je bio tako neuspješan pokušaj one omladine koja je išla u narod da pokrene seljake u revoluciju, — nije li razlog u tome što je ona polazila od pogrešne predstave da je baš »seljaštvo« tobož predstavnik radnog i eksploatiranog stanovništva, dok seljaštvo, u stvari, nije posebna klasa (iluzija koja bi se mogla objasniti jedino reflektiranim uticajem epohe ukidanja kmetstva, kad je seljaštvo stvarno istupało kao *klasa,* ali samo kao klasa kmetskog društva), jer se unutar njega formiraju klase buržoazije i proletarijata, — jednom riječju, trebalo je analizirati stare socijalističke teorije i njihovu kritiku od strane socijaldemokrata. A g. Krivenko se, umjesto toga, upinje iz petnih žila da dokaže kako je djelo »gospodina Šmita« »djelo od nesumnjive životne važnosti«. Pa, molim vas, mnogopoštovani gospodine »prijatelju naroda«, zašto provaljujete otvorena vrata? ko u to sumnja? Urediti vinograd i dobijati od njega 75—100 rubalja prihoda — može li išta biti od veće životne važnosti?*

Autor se upušta u tumačenje kako će, ukoliko jedan domaćin uredi svoj vinograd, to biti rasparčana djelatnost, a ako to učini nekoliko domaćina, biće to podruštvljena i proširena djelatnost, koja mali posao pretvara u pravi, pravilan, *kao što je, na primjer* A. N. Engeljgart ne samo primjenjivao fosfate na svome imanju nego je i kod drugih uveo proizvodnju uz primjenu fosfata.[18]

Kako je krasan taj demokrat, zar ne!

Uzećemo još jedan primjer iz oblasti iznijetih mišljenja o seljačkoj reformi. Kako se prema njoj odnosio demokrat iz naprijed pomenutog perioda nedjeljivosti demokratizma i socijalizma, Černiševski? Pošto nije mogao otvoreno da iznosi svoja mišljenja, on je *ćutao,* a u aluzijama je ovako karakterirao reformu koja se priprema:

---

* Da ste samo pokušali da ideju o tom »životnom« djelu proturite među onu omladinu koja je pričala seljaku o evropskim udruženjima! Kako bi vas dočekali, kako bi vam divno odgovorili! Plašili biste se njihovih ideja isto onako strahovito kao što se sada plašite materijalizma i dijalektike!

[18] Karakteristiku Engeljgartovog gazdinstva V. I. Lenjin je dao u šestom odjeljku treće glave studije *Razvitak kapitalizma u Rusiji.* Prev.

»Pretpostavimo da sam ja bio zainteresiran za preduzimanje mjera radi čuvanja namirnica iz čijih se zaliha spravlja vaš ručak. Samo se po sebi razumije da se moja brižljivost, ukoliko sam to činio iz naklonosti prema vama, zasnivala na pretpostavci da namirnice pripadaju vama i da je ručak koji se od njih spravlja zdrav i koristan za vas. A zamislite moje osjećanje kad saznajem da namirnice uopće ne pripadaju vama i da se svaki ručak koji se od njih spravlja naplaćuje od vas, i to n e s a m o t o l i k o k o l i k o t a j o b j e d n e k o š t a (to je pisano prije reforme. A gospoda Južakovi *sada* uvjeravaju da je njen osnovni princip obezbjeđenje seljaka!!) *n e g o k o l i k o v i u o p ć e n e m o ž e t e d a p l a t i t e b e z k r a j n j e g o d r i c a n j a. Kakve mi misli dolaze u glavu prilikom tih toliko čudnih otkrića? ... Kako sam bio glup što sam se zalagao za stvar za čiju korisnost nisu obezbijeđeni uslovi! Ko se, sem glupaka, može zalagati za očuvanje svojine u izvjesnim rukama a da se prethodno ne osvjedoči da će svojina dospjeti u te ruke, i to dospjeti uz povoljne uslove? ... Bolje neka propadnu sve te namirnice koje n a n o s e s a m o š t e t u čovjeku koji mi je drag! B o l j e n e k a p r o p a d n e c i j e l a s t v a r k o j a v a m n o s i s a m o p r o p a s t !«*

Podvlačim mjesta koja reljefnije pokazuju koliko je Černiševski duboko i izvrsno shvatao stvarnost svoga doba, shvatao šta su to seljačke dažbine, shvatao antagonizam između ruskih društvenih klasa. Isto tako, važno je istaći da je on slične, čisto revolucionarne ideje umio da izlaže i u cenzuriranoj štampi. U svojim ilegalnim djelima pisao je to isto, ali bez uvijanja. U djelu *Prolog prologu* Volgin (preko čijih usta Černiševski izlaže svoje misli) kaže:

*»Neka se stvar oslobođenja seljaka povjeri spahijskoj partiji. Razlika nije velika«**, a na sabesjednikovu primjedbu da je, naprotiv, razlika ogromna, jer je spahijska partija protiv toga da se seljacima da zemlja, on odlučno odvraća:

»Ne, nije ogromna, već neznatna. Bila bi ogromna kad bi seljaci dobili zemlju bez otkupa. Uzeti od čovjeka stvar ili je ostaviti čovjeku — razlika je, ali naplatiti od njega za tu stvar — to je svejedno. Plan spahijske partije razlikuje se od plana progresista samo u tome što je jedinstveniji, kraći. Zato je čak bolji. Manje odugovlačenja, pa, vjerovatno, i manje tereta za seljake. S e l j a c i k o j i i m a j u n o v a c a k u p i ć e s e b i z e m l j u. K o j i i h n e m a j u — n e t r e b a i h n i o b a v e z i v a t i d a j e k u p u j u. T o ć e i h s a m o

* Citiram prema Plehanovljevom članku: »N. G. Černiševski«, objavljenom u časopisu »Social-Demokrat«.

u p r o p a š ć i v a t i. O t k u p j e i s t o š t o i k u p o v i-n a.«

Bila je upravo potrebna genijalnost Černiševskog da bi se tada, u epohi samog sprovođenja seljačke reforme (kada ona čak ni na zapadu nije bila dovoljno osvijetljena), tako jasno shvatio njen osnovni buržoaski karakter, — da bi se shvatilo da su već tada u ruskom »društvu« i »državi« vladale i upravljale društvene klase koje su prema radnim ljudima bile neopozivo neprijateljske i koje su bezuslovno predodređivale propast i eksploataciju seljaštva. Černiševski je pri tom shvatio da postojanje vlade koja prikriva naše antagonističke društvene odnose predstavlja strahovito zlo, koje naročito pogoršava položaj radnih ljudi.

»*Pravo da kažem*« — nastavlja Volgin — »*bolje je da budu oslobođeni bez zemlje.*« (To jest, ako su kod nas spahije-pobornici kmetstva tako jaki, onda je bolje da istupaju otvoreno, neposredno i da se izjasne do kraja, nego da te iste interese kmetstva kriju iza kompromisa licemjerne apsolutističke vlade.)

»*Pitanje je postavljeno tako da ne nalazim razloga da se uzbuđujem čak ni zbog toga da li će seljaci biti oslobođeni ili neće; a još manje zbog toga ko će ih oslobađati, liberali ili spahije. Po mome mišljenju, svejedno je. Čak je bolje da to budu spahije.*«

Iz *Pisama bez adrese:* »*Razmišlja se: osloboditi seljake... Gdje su snage za takav poduhvat? Još nema snaga. Ne treba se prihvatati posla kada nema snaga za njega. A, vidite kuda to vodi: počeće da oslobađaju. Šta će ispasti — prosudite sami šta ispada kad se čovjek laća posla koji ne može da obavi. Ako pokvari stvar — ispašće gadost.*«

Černiševski je shvatao da ruska kmetsko-birokratska država nije kadra da oslobodi seljake, tj. da sruši pobornike kmetstva, da je ona kadra samo da učini »gadost«, bijedan kompromis između interesa liberala (otkup je isto što i kupovina) i spahija, kompromis koji će seljake zavarati prividom obezbjeđenja i slobode, a u stvari će ih upropastiti, prepustiti ih spahijama na milost i nemilost. I on se bunio, proklinjao reformu, želeći da ne uspije, želeći da se vlada zapetlja u svom ekvilibriranju između liberala i spahija i da dođe do kraha koji bi Rusiju izveo na put otvorene borbe klasa.

A naši savremeni »demokrati« *sada* — kada su genijalna predviđanja Černiševskog postala činjenica, kada je tridesetogodišnja istorija bespoštedno srušila sve moguće ekonomske i političke iluzije — pjevaju slavopojke reformi, vide u njoj sankciju »narodne« proizvodnje, dovijaju se da izvuku iz nje dokaz da je moguć nekakav put koji bi *zaobišao* društvene

klase neprijateljske radnom čovjeku. Ponavljam, stav prema seljačkoj reformi najočigledniji je dokaz kako su se naši demokrati duboko poburžoazili. Ta gospoda nisu ništa naučila, a zaboravila su veoma, veoma mnogo.

Radi poređenja uzimam »Otečestvenije Zapiski« iz 1872. godine. Naprijed sam već navodio odlomke iz članka »Plutokratija i njene osnove« o onim uspjesima u sferi liberalizma (koji prikriva interese plutokrata) koje je rusko društvo postiglo već u prvoj deceniji poslje »velike oslobodilačke« reforme.

Ako je ranije često bilo ljudi — piše isti autor u istom članku — koji su jadikovali zbog reformi i žalili za starim vremenima, sada takvih više nema. »Svima se svidio novi poredak, svi gledaju veselo i mirno«, i autor iznosi dalje kako i literatura »sama postaje organ plutokratije, provodeći plutokratske interese i priželjkivanja »pod plaštom demokratizma«. Zagledajte pažljivo to rezonovanje. Autor je nezadovoljan što su »svi« zadovoljni novim poretkom koji je stvorila reforma, što su »svi« (naravno, predstavnici »društva« i »inteligencije«, a ne radni ljudi) veseli i mirni, uprkos očiglednim antagonističkim, buržoaskim osobinama tog novog poretka: javnost ne primjećuje da liberalizam samo prikriva »slobodu sticanja«, i, razumije se, sticanja na račun mase radnih ljudi i na njenu štetu. I on protestuje. Baš taj protest, karakterističan za socijalista, dragocjen je u njegovom rezonovanju. Imajte na umu da taj protest protiv demokratizmom prikrivenog plutokratizma protivrječi opštoj teoriji časopisa: jer oni negiraju bilo kakve buržoaske momente, elemente i interese u seljačkoj reformi, negiraju klasni karakter ruske inteligencije i ruske države, negiraju da postoje uslovi za razvitak kapitalizma u Rusiji — pa ipak ne mogu a da ne osjećaju, da čulima ne naslućuju kapitalizam i buržoaznost. I ukoliko su »Otečestvenije Zapiski«, osjećajući antagonističnost ruskog društva, vojevali protiv buržoaskog liberalizma i demokratizma, utoliko je obavljao posao zajednički svim našim prvim socijalistima, koji su tu antagonističnost, mada nisu bili kadri da je shvate, priznavali i htjeli da se bore protiv same organizacije društva koja rađa antagonističnost — utoliko su »Otečestvenije Zapiski« bili progresivni (razumije se, sa gledišta proletarijata). »Prijatelji naroda« zaboravili su na tu antagonističnost, izgubili su svako osjećanje za to da se »pod plaštom demokratizma« i kod nas, u svetoj Rusiji, kriju čistokrvni buržuji; i zato su oni sada reakcionarni (u poređenju s proletarijatom), jer zataškavaju antagonizam, ne govore o borbi, već o pomirljivoj djelatnosti u širenju kulture.

Ali, gospodo, zar je ruski promućurni liberal, demokratski predstavnik plutokratije 60-ih godina prestao da bude ideolog buržoazije u 90-im godinama jedino zato što mu se na čelo navukao oblačić građanskog bola?

Zar »sloboda sticanja« u velikim razmjerama, sloboda sticanja krupnih kredita, krupnih kapitala, krupnih tehničkih usavršavanja prestaje da bude liberalna, tj. buržoaska, u neizmijenjenim datim društveno-ekonomskim odnosima, samo zato što se zamjenjuje slobodom sticanja sitnog kredita, sitnih kapitala, sitnih tehničkih usavršavanja.

Ponavljam, nisu oni došli do drukčijeg mišljenja pod uticajem radikalne promjene stavova ili radikalne izmjene našeg poretka. Ne, oni su jednostavno zaboravili.

Izgubivši tu jedinu osobinu zbog koje su njihovi prethodnici nekad bili progresivni, i pored sve neodrživosti njihovih teorija, i pored naivno-utopijskog gledanja na stvarnost, »prijatelji naroda« u cijelom tom vremenskom intervalu nisu apsolutno ništa naučili. A, međutim, čak i nezavisno od političko-ekonomske analize ruske stvarnosti, već sama politička istorija Rusije za ovih 30 godina morala ih je mnogo čemu naučiti.

Tada, u periodu *60-ih godina,* moć pobornika kmetstva bila je načeta: oni su, doduše, pretrpjeli poraz, koji nije bio konačan, ali ipak dovoljno presudan da bi se morali neprimjetno izgubiti s pozornice. Liberali su, naprotiv, digli glavu. Pokuljale su liberalne fraze o progresu, nauci, dobru, borbi protiv neistina, o narodnim interesima, narodnoj savjesti, narodnim snagama, itd., itd. — iste one fraze zbog kojih i sada, u časovima izuzetne potištenosti, pripada muka našim radikalnim kukumavkama u njihovim salonima, našim liberalnim frazerima na njihovim jubilarnim ručkovima, na stranicama njihovih časopisa i listova. Liberali su se pokazali toliko jaki da su »novi poredak« preinačili kako njima odgovara — naravno, ni izdaleka potpuno, ali u priličnoj mjeri. Mada ni tada u Rusiji nije bilo »jasne svjetlosti otvorene klasne borbe«, ipak je bilo svjetlije nego danas, tako da su čak i oni ideolozi radne klase koji nisu imali pojma o toj klasnoj borbi, koji su više voljeli da sanjare o boljoj budućnosti nego da *objašnjavaju* odvratnu sadašnjost, čak ni oni nisu mogli a da ne vide da se iza liberalizma krije plutokratija, da je taj novi poredak — poredak buržoaski. Upravo uklanjanje sa scene pobornika kmetstva, koji nisu obraćali pažnju na još strašnije aktuelnosti, koji nisu smetali da se novi poredak razmatra u (relativno) čistom obliku — dopuštalo je da se to sagleda. Ali tadašnji naši demokrati, iako su bili kadri da osuđuju plutokratski liberalizam, nisu, međutim, umjeli da

ga shvate i naučno objasne, nisu umjeli da shvate njegovu nužnost u kapitalističkoj organizaciji naše društvene privrede, nisu umjeli da shvate progresivnost tog novog načina života u poređenju sa starim kmetskim, nisu umjeli da shvate revolucionarnu ulogu proletarijata koji se iz njega rađao — i samo su se zadovoljavali »frktanjem« na taj poredak »slobode« i »humanosti«, smatrajući buržoaznost nekom slučajnošću, očekujući da će se u »narodnom uređenju« otkriti još neki drugi društveni odnosi.

I, eto, istorija im je pokazala te druge društvene odnose. Pobornici kmetstva, nedotučeni reformom, strahovito unakaženom njihovim interesima, oživjeli su (trenutno) i prikazali jasno kakvi su ti drugi naši društveni odnosi, sem buržoaskih, prikazali u vidu takve neobuzdane, nevjerovatno besmislene i zvjerske reakcije da su se naši demokrati uplašili, poklekli, i umjesto da idu naprijed, preinačujući u socijaldemokratizam svoj naivni demokratizam, koji je umio da osjeća buržoaznost, ali nije umio da je razumije — počeli da se povlače ka liberalima, i sada se ponose time što jadikovke njihove... tj. htio sam da kažem, njihove teorije i programe, prihvata »sva ozbiljna i čestita štampa«. Izgledalo bi da je lekcija bila vrlo ubjedljiva: postala je i suviše očigledna iluzija starih socijalista o posebnom načinu narodnog života, o socijalističkim instinktima naroda, o slučajnosti kapitalizma i buržoazije, izgledalo bi da se sada može otvoreno gledati na stvarnost i otvoreno priznati da nikakvih drugih društveno-ekonomskih odnosa sem buržoaskih i preživjelih kmetskih u Rusiji nije bilo i nema, da stoga ne može biti ni drugog puta ka socijalizmu sem preko radničkog pokreta. Ali ti demokrati ništa nisu naučili, i naivne iluzije malograđanskog socijalizma ustupile su mjesto praktičnoj trezvenosti malograđanskih progresa.

Sada su teorije tih ideologa malograđanstva, kada oni istupaju u svojstvu predstavnika interesa raznih ljudi, direktno reakcionarne. Oni zataškavaju antagonizam savremenih ruskih društveno-ekonomskih odnosa, misleći da se stvari može pomoći općim mjerama za »razvoj«, »usavršavanje«, koje bi bile sveobuhvatne, itd., kao da je moguće pomiriti i ujediniti. Oni su reakcionarni jer našu državu prikazuju kao nešto što stoji iznad klasa i što je otud pogodno i sposobno da pruži neku ozbiljnu i časnu pomoć eksploatiranom stanovništvu.

Oni su, najzad, reakcionarni zbog toga što apsolutno ne shvaćaju nužnost borbe, i to ogorčene borbe samih radnih ljudi za njihovo oslobođenje. Kod »prijatelja naroda«, na primjer, ispada da bi oni, po svoj prilici, bili u stanju da sami sve srede. Radnici mogu biti mirni. Evo, u redakciji »Ruskog

Bogatstva« već je i tehničar došao, i oni samo što nisu potpuno razradili jednu od »kombinacija« za »uvođenje kapitalizma u narodni život«. Socijalisti treba *ODLUČNO* i *DEFINITIVNO* da raskinu sa svim građanskim idejama i teorijama — *TO JE GLAVNA KORISNA POUKA* koja se mora izvući iz tog pohoda.

Molim da se ima u vidu da ja govorim o raskidu s građanskim idejama, a ne s »prijateljima naroda« i s njihovim idejama — zato što se ne može kidati sa onim sa čime se nikad nije imalo veze. »Prijatelji naroda« samo su predstavnici jednog od pravaca te vrste građansko-socijalističkih ideja. I ako ja povodom ovog slučaja izvlačim zaključak o neophodnosti raskida sa građansko-socijalističkim idejama, sa idejama starog ruskog seljačkog socijalizma *uopće*, to je zbog toga što je sadašnji pohod protiv marksista koji preduzimaju predstavnici starih ideja, zastrašeni širenjem marksizma, pobunio ove da naročito iscrpno i reljefno iznesu građanske ideje. Upoređujući te ideje sa savremenim socijalizmom, sa savremenim činjenicama o ruskoj stvarnosti, mi zaprepašćujuće jasno vidimo koliko su te ideje preživjele, kako su izgubile svaku cjelovitu teorijsku osnovu, pošto su se srozale na bijedan eklektizam, na najtrivijalniji kulturno-oportunistički program. Mogu reći da to nije krivica starih ideja socijalizma uopće, već samo dotične gospode, koju niko i ne ubraja među socijaliste; ali takav prigovor izgleda mi sasvim neodrživ. Svuda sam nastojao da pokažem nužnost takvog izrođavanja starih teorija, svuda sam nastojao da dajem što manje mjesta kritici te gospode pojedinačno, a što više — općim i osnovnim postavkama starog ruskog socijalizma. I ako socijalisti nađu da sam te postavke izložio netačno ili pogrešno ili da su one ostale nedorečene, mogu odgovoriti samo najponiznijom molbom: izvolite, gospodo, izložite ih sami, izložite ih dokraja, kako treba!

Zaista, niko se više od socijaldemokrata ne bi radovao mogućnosti da vodi polemiku sa socijalistima.

Ne mislite valjda da je nama prijatno odgovarati na »polemiku« slične gospode i da bismo se latili toga da s njihove strane nije bilo otvorenog, upornog i oštrog izazova?

Ne mislite valjda da nismo morali sebe prisiljavati da čitamo, da ponovo čitamo i da se udubljujemo u tu odvratnu smješu službeno-liberalnih fraza i građanskog morala?

Ali, ipak, nismo mi krivi što se obrazlaganja i izlaganja takvih ideja prihvataju sada samo slična gospoda. Molim da imate na umu i to da ja govorim o nužnosti raskida s građanskim idejama *socijalizma*. Analizirane sitnoburžoaske teo-

rije *APSOLUTNO* su reakcionarne *J E R* istupaju kao socijalističke teorije.

Ali ako shvatimo da tu, u stvari, nema baš ničeg socijalističkog, tj. da sve te teorije nikako ne objašnjavaju eksploataciju radnih ljudi i da otuda apsolutno ne mogu poslužiti za njihovo oslobođenje, da sve te teorije u stvari izražavaju i štite interese sitne buržoazije, — onda ćemo se morati drukčije odnositi prema njima, moraćemo postaviti pitanje: *kako radnička klasa treba da se odnosi prema sitnoj buržoaziji i njenim programima?* A na to pitanje ne može se odgovoriti ne uzimajući u obzir dvostruki karakter te klase (kod nas u Rusiji ta dvostrukost je naročito naglašena zbog manje razvijenosti antagonizma između sitne i krupne buržoazije). Ona je progresivna ukoliko postavlja opštedemokratske zahtjeve, tj. bori se protiv svih ostataka srednjovjekovne epohe i kmetstva; ona je reakcionarna ukoliko se bori za očuvanje svoga položaja, kao sitne buržoazije, nastojeći da zakoči opći razvitak zemlje i da ga okrene unazad, u buržoaskom pravcu. Slični reakcionarni zahtjevi, kao što je, na primjer, famozna neotuđivost dodijeljene zemlje, kao i mnogi drugi planovi o tutorstvu nad seljaštvom, prikrivaju se obično pogodnim izgovorom o zaštiti radnih ljudi, ali, u stvari, oni samo pogoršavaju njihov položaj, otežavajući istovremeno njihovu borbu za oslobođenje. Te dvije strane sitnoburžoaskog programa treba strogo razlikovati i, osporavajući tim teorijama ma kakav socijalistički karakter, boreći se protiv njihovih reakcionarnih aspekata ne treba zaboravljati njihov demokratski dio. Objasniću na primjer kako potpuno negiranje građanskih teorija od strane marksista ne samo ne isključuje demokratizam u njihovom programu već, naprotiv, zahtijeva još upornije insistiranje na njemu. Naprijed su bile navedene tri osnovne postavke koje su uvijek iskorišćavali predstavnici građanskog socijalizma u svojim teorijama — nestašica zemlje, velike dažbine, administrativno maltretiranje.

U zahtjevu za uklanjanjem tih zala nema apsolutno ničeg socijalističkog, jer ona nimalo ne objašnjavaju eksproprijaciju i eksploataciju, i njihovo uklanjanje neće niukoliko umanjiti ugnjetavanje rada od strane kapitala. Ali njihovo uklanjanje očistiće to ugnjetavanje od srednjovjekovnog staleža, koje ga pojačava, olakšaće radniku otvorenu borbu protiv kapitala, i zato će u vidu demokratskog zahtjeva naići na najenergičniju podršku radnika. Dažbine i porezi — to je, općerečeno, takvo pitanje kojem samo sitna buržoazija može da prida naročitu važnost, ali kod nas seljačke dažbine predstavljaju umnogome proste ostatke kmetstva: to su, na primjer, dažbine na ime otkupa, koje moraju biti odmah i bezuslovno

ukinute; to su oni porezi koji padaju samo na seljake i građane i od kojih su oslobođeni »plemeniti«. Socijaldemokrati će uvijek podržati zahtjev za uklanjanjem tih ostataka srednjovjekovnih odnosa, koji uslovljavaju ekonomsku i političku stagnaciju. Isto to treba reći i o nestašici zemlje. Ja sam se naprijed već mnogo zadržavao dokazujući buržoaski karakter kuknjave zbog te nestašice. Nema, međutim, sumnje da je, na primjer, seljačka reforma otkidanjem zemlje direktno opljačkala seljake u korist spahija, učinivši uslugu toj ogromnoj reakcionarnoj snazi i neposredno (otkidanjem od seljačke zemlje) i posredno (vještačkim razmeđavanjem dodijeljene zemlje). I socijaldemokrati će najenergičnije insistirati da se seljacima odmah vrati od njih oduzeta zemlja, uz potpunu eksproprijaciju spahijskog zemljišnog posjeda — tog uporišta kmetskih ustanova i tradicija. Ova posljednja tačka, koja se poklapa s nacionalizacijom zemlje, ne sadrži u sebi ništa socijalističko, jer bi se pri tom farmerski odnosi, koji se kod nas već formiraju, samo još brže i bujnije rascvjetali, ali ona je veoma važna u demokratskom smislu, kao jedina mjera koja bi mogla definitivno da slomi plemenite spahije. Najzad, govoriti o bespravnosti seljaka kao uzroku eksproprijacije i eksploatacije seljaka mogu, naravno, samo gospoda Južakovi i V. V., ali pritisak administracije na seljaka nesumnjiv je i predstavlja ne samo običan pritisak već direktno tretiranje seljaka kao »podle rulje« kojoj je svojstveno da bude u potčinjenosti plemenitih spahija, kojoj se korišćenje općih građanskih prava daje samo u vidu osobite milosti (na primjer, migracije*), kojom svaki pompadur može raspolagati kao sa ljudima zatvorenim u radnu kasarnu. I socijaldemokrati se bezrezervno pridružuju zahtjevu da se seljaštvu daju puna građanska prava, da se sasvim ukinu sve privilegije plemstva, da se ukloni birokratsko tutorstvo nad seljaštvom i da mu se ostavi samouprava.

Uopće, ruski komunisti, sljedbenici marksizma, više noma ko drugi treba da se nazovu *SOCIJALDEMOKRA-*

---

* Ne možemo a da se ovdje ne podsjetimo na čisto rusku drskost pobornika kmetstva kojom g. Jermolov, sada ministar zemljoradnje, u svojoj knjizi: *Nerodica i bijeda naroda,* ustaje protiv migracije. Ona se, veli, sa državnog gledišta ne može smatrati racionalnom kada su spahijama u evropskoj Rusiji još potrebne slobodne ruke. — A zašto, u stvari, postoje seljaci ako ne da svojim radom hrane spahije-badavadžije i njihove prirepke na »visokim položajima?«

TIMA i da u svojoj djelatnosti nikad ne zaboravljaju ogromnu važnost *DEMOKRATIZMA.**

U Rusiji su ostaci srednjovjekovnih polukmetskih institucija još tako neizmjerno jaki (u poređenju sa zapadnom Evropom), oni toliko pritiskuju proletarijat i narod uopće, kočeći razvitak političke misli u svim staležima i klasama, da je nemoguće ne isticati ogromnu važnost koju za radnike ima borba protiv svih kmetskih institucija, protiv apsolutizma, staleštva, birokratije. Radnicima treba do tančina objasniti kakvu strašnu reakcionarnu snagu predstavljaju te institucije, koliko one pojačavaju ugnjetavanje rada od strane kapitala, kako ponižavajući pritiskaju trudbenike, kako zadržavaju kapital u njegovim srednjovjekovnim oblicima, koji se u pogledu eksploatacije rada ne samo ne razlikuju od najnovijih industrijskih nego toj eksploataciji dodaju još ogromne teškoće u borbi za oslobođenje. Radnici treba da znaju da bez obaranja tih stubova reakcije** neće imati nikakve mogućnosti da vode uspješnu borbu protiv buržoazije, jer, dokle god oni budu postojali, ruski seoski proletarijat, čija pomoć predstavlja nužan uslov za pobjedu radničke klase, neće se otrgnuti iz položaja zastrašenog, progonjenog čovjeka, sposobnog samo za tupo očajanje, a ne za razuman i nepokolebljiv protest i borbu. I zbog toga je borba protiv apsolutizma i reakcionarnih staleža i institucija uporedo sa radikalnom demokratijom — neposredna dužnost radničke klase, koju i treba da joj sugerišu socijaldemokrati, ne prestajući, u isto

---

* To je veoma značajno. Plehanov je potpuno u pravu kad kaže da naši revolucionari imaju »dva neprijatelja«: stare predrasude, koje još nisu sasvim iskorijenjene, s jedne strane, i usko shvatanje novog programa, s druge«. Vidi Prilog III.

** Naročito jaku reakcionarnu instituciju, na koju su naši revolucionari obraćali relativno malo pažnje, predstavlja naša *birokratija,* koja de facto i upravlja ruskom državom. Popunjavana uglavnom raznočincima birokratija je, i po izvoru svog porijekla i po namjeni i karakteru djelatnosti, duboko buržoaska, ali apsolutizam i ogromne političke privilegije plemenitih spahija pridali su joj naročito štetne osobine. To je — stalni vjetrokaz, koji svoj najviši zadatak gleda u kombinovanju interesa spahije i buržuja. To je — licemjer, koji se svojim kmetskim simpatijama i vezama koristi da bi varao radnike i seljake, sprovodeći — pod izgovorom »čuvanja ekonomski slabog« i njihove »zaštite« od kulaka i zelenaša — razne mjere koje trudbenike srozavaju na položaj »podle rulje«, prepuštajući ih na milost i nemilost spahiji-poborniku kmetstva i čineći ih time još nemogućnijim nasuprot buržoaziji. To je najopasniji licemjer koji, poučen iskustvom zapadnoevropskih majstora reakcije, svoja arakčejevska priželjkivanja vješto prikriva smokvinim listom narodoljubivih fraza.

vrijeme, ni za trenutak da joj sugerišu da je borba protiv svih tih institucija neophodna samo kao sredstvo za olakšavanje borbe protiv buržoazije, da je ostvarenje opće demokratskih zahtjeva potrebno radniku samo kao krčenje puta koji vodi pobjedi nad glavnim neprijateljem trudbenika — po svojoj prirodi čisto demokratskom institucijom, *kapitalom*, koji je u nas u Rusiji naročito sklon da svoj demokratizam žrtvuje, da stupa u savez s reakcionarima da bi prignječio radnike, da bi što jače zakočio nastanak radničkog pokreta.

Izloženo, izgleda, dovoljno jasno određuje stav socijaldemokrata prema apsolutizmu i političkoj slobodi, a takođe i njihov stav prema struji koja, u posljednje vrijeme naročito ojačana, teži za »ujedinjenjem« i »savezom« svih frakcija revolucionara radi izvojevanja političke slobode.[10]

To je prilično originalna i karakteristična struja.

Originalna zato što predlog za »savez« ne dolazi od određene grupe ili određenih grupa sa određenim programima, koji se dodiruju u tome i tome. Da je tako, pitanje saveza bilo bi pitanje svakog pojedinačnog slučaja, konkretno pitanje, koje bi rješavali predstavnici grupa koje se ujedinjuju. Tada ne bi mogla ni postojati posebna struja »ujedinjenja«. Ali postoji i dolazi naprosto od ljudi koji su napustili staro, a ništa novo nisu prihvatili: ona teorija na koju su se borci protiv apsolutizma dosad oslanjali očito se ruši, rušeći i one uslove solidarnosti i organizovanosti koji su neophodni za borbu. I, eto, gospoda »ujedinitelji« i »saveznici« misle, vjerovatno, da je takvu teoriju najlakše stvoriti svodeći je cijelu na protest protiv apsolutizma i na zahtjev za političkom slobodom, zaobilazeći sva ostala socijalistička i nesocijalistička pitanja. Razumije se da će ta naivna zabluda neminovno oporvrći sebe samu već pri prvim pokušajima takvog ujedinjenja.

Ali ta struja »ujedinjenja« karakteristična je zato što izražava jedan od posljednjih stadija onog procesa pretvaranja borbenog, revolucionarnog narodnjaštva u političko-radikalni

---

[10] Ima se u vidu Partija narodnog prava — ilegalna organizacija ruske demokratske inteligencije, osnovana u ljeto 1893. godine, uz učešće bivših narodovoljaca O. B. Potemkina, A. I. Bogdanoviča, A. V. Gedeonovskog, M. A. Natansona, N. S. Tjutčeva i drugih opozicionih snaga, radi borbe za političke reforme. Organizacija je objavila dva programska dokumenta: »Manifest« i »Životno pitanje«. U proljeće 1894. godine carska vlada ju je likvidirala. Većina narodopravaša ušla je kasnije u partiju esera. (Lenjinova ocjena narodopravaša, kao političke partije, data je u članku »Zadaci ruskih socijaldemokrata«) — (vidi ovo izdanje, 2. tom). *Prev.*

demokratizam koji sam (proces) u prethodnom izlaganju nastojao da prikažem. Trajno ujedinjenje svih nesocijaldemokratskih revolucionarnih grupa pod pomenutom zastavom biće moguće tek onda kad se izradi čvrst program *demokratskih* zahtjeva, koji će raskinuti sa predrasudama stare ruske autohtonosti. Stvaranje takve demokratske partije socijaldemokrati smatraju, naravno, korisnim korakom naprijed, i njihov rad usmjeren protiv narodnjaštva treba da doprinese tome, da doprinese iskorijenjivanju raznih predrasuda i mitova, okupljanju socijalista pod zastavu marksizma i stvaranju demokratske partije od strane ostalih grupa.

I s tom partijom, naravno, ne bi se mogli »ujediniti« socijaldemokrati koji smatraju nužnim da se radnici samostalno organiziraju u posebnu radničku partiju, — ali radnici bi pružili najenergičniju podršku svakoj borbi demokrata protiv reakcionarnih institucija.

Izrođavanje narodnjaštva u najtrivijalniju teoriju sitnoburžoaskog radikalizma — o kome (izrođavanju) tako očigledno svjedoče »prijatelji naroda« — pokazuje nam kakvu ogromnu grešku čine oni koji radnicima nose ideju borbe protiv apsolutizma ne objašnjavajući im istovremeno antagonistički karakter naših društvenih odnosa, zbog kojeg se za političku slobodu zalažu i ideolozi buržoazije, — ne objašnjavajući im istorijsku ulogu ruskog radnika kao borca za oslobođenje cjelokupnog radnog stanovništva.

Socijaldemokratima rado prebacuju kako oni tobož žele da monopolišu Marksovu teoriju, iako, vele njegovu ekonomsku teoriju prihvataju svi socijalisti. Ali postavlja se pitanje kakvog smisla ima objašnjavati radnicima oblik vrijednosti, suštinu buržoaskog poretka i revolucionarnu ulogu proletarijata ako se kod nas u Rusiji eksploatacija trudbenika nigdje i nikako ne objašnjava buržoaskom organizacijom društvene privrede, nego, recimo, nestašicom zemlje, dažbinama, ugnjetavanjem koje vrši administracija?

Kakvog smisla ima objašnjavati radnicima teoriju klasne borbe ako ta teorija ne može objasniti čak ni njihov odnos prema fabrikantu (naš kapitalizam je vlada vještački nakalemila), a da i ne govorimo o masi »naroda« koja ne pripada formiranoj klasi fabričkih radnika?

Kako se može prihvatiti Marksova ekonomska teorija s njenim zaključkom o revolucionarnoj ulozi proletarijata kao organizatora komunizma preko kapitalizma, kada kod nas žele da traže put u komunizam mimo kapitalizma i proletarijata koji on stvara?

Očigledno je da će u takvim uslovima pozivanje radnika u borbu za političku slobodu biti jednako njegovom poziva-

nju da vadi kestenje iz vatre za naprednu buržoaziju, jer se ne može osporavati (karakteristično je da čak ni narodnjaci ni narodovoljci to nisu osporavali) da će politička borba poslužiti, prije svega, interesima buržoazije, ne donoseći radnicima olakšanje njihovog položaja, već samo ... samo olakšanje uslova borbe ... *protiv te iste buržoazije.* To govorim o onim socijalistima koji, ne prihvatajući teoriju socijaldemokrata, ipak vrše agitaciju među radnicima, uvjerivši se empirijski da se samo među njima mogu naći revolucionarni elementi. Ti socijalisti dovode svoju teoriju u protivrječnost s praksom i čine veoma ozbiljnu grešku odvraćajući radnike od njihovog neposrednog zadatka — *ORGANIZIRANJA SOCIJALISTIČKE RADNIČKE PARTIJE.**

Ta greška, prirodno, nastala je onda kada su klasni antagonizmi buržoaskog društva bili još sasvim nerazvijeni, prigušeni kmetstvom, kada je ovo posljednje izazvalo solidaran protest i borbu cijele inteligencije, stvarajući iluzije o posebnom demokratizmu naše inteligencije, o nepostojanju velike razlike između ideja liberala i socijalista. Sada — kada je ekonomski razvitak toliko odmakao da čak i ljudi koji su ranije negirali da u Rusiji postoje uslovi za kapitalizam priznaju da smo mi pošli upravo putem kapitalističkog razvitka — sada u tom pogledu nisu više moguće nikakve iluzije. Sastav »inteligencije« ocrtava se isto tako jasno kao i sastav društva koje se bavi proizvodnjom materijalnih vrijednosti: dok u posljednjem vlada i upravlja kapitalist, u prvom daje ton gomila karijerista i najamnika buržoazije, koja sve brže raste — »inteligencija« zadovoljna i mirna, bez bilo kakvih zanosa, koja dobro zna šta hoće. Naši radikali i liberali ne samo da ne osporavaju tu činjenicu nego je, naprotiv, odlučno podvlače, upinjući se da dokažu nemoralnost toga, da osude, nastojeći da satru, zastide ... i unište. Te naivne pretenzije da se buržoaska inteligencija *zastidi* zbog svoje buržoaznosti isto su tako smiješne kao i nastojanja građanskih ekonomista da našu buržoaziju (pozivajući se na iskustvo

* Do zaključka o potrebi da se radnik pokrene u borbu protiv apsolutizma može se doći na dva načina. *Ili* gledati na radnika kao na borca za socijalističko uređenje i tada političku slobodu smatrati jednim od uslova koji mu tu borbu olakšava. Tako gledaju socijaldemokrati. *Ili* obraćati mu se jednostavno kao čovjeku koji najviše trpi zbog sadašnjeg poretka, koji više nema šta da izgubi i koji najodlučnije može istupiti protiv apsolutizma. Ali to će baš i značiti — prisiljavati ga da se vuče na repu buržoaskih radikala, koji ne žele da vide antagonizam između buržoazije i proletarijata iza solidarnosti cijelog »naroda« protiv apsolutizma.

»starije braće«) zastraše time da ona vodi upropašćivanju naroda, bijedi, nezaposlenosti i gladovanju masa; ta presuda buržoaziji i njenim ideolozima podsjeća na onu presudu štuki da bude bačena u rijeku. Iza tih granica počinje liberalna i radikalna »inteligencija«, koja prosipa bezbrojne fraze o progresu, nauci, istini, narodu itsl., koja voli da jadikuje za 60-im godinama, kad nije bilo razdora, malodušnosti, potištenosti i apatije, i kad su sva srca plamtjela demokratizmom.

Ta gospoda, sa njima svojstvenom naivnošću, nikako ne žele da shvate da je tadašnja solidarnost bila izazvana tadašnjim materijalnim uslovima, koji se ne mogu vratiti: kmetstvo je sputavalo sve podjednako — i spahijskog upravnika, koji je nagomilao novac i htio da živi na svoje zadovoljstvo, i preduzimljivog seljaka, koji je mrzio spahiju zbog dažbina, miješanja i odvajanja od gazdinstva, i proletera-spahijskog slugu i osiromašenog seljaka koga su prodavali trgovci u ropstvo; od njega je trpio i trgovac-fabrikant i radnik, i zanatlija i kalfa. Sve te ljude vezivalo je jedino to što su svi bili neprijateljski nastrojeni prema kmetstvu: iza granica te solidarnosti počinjao je najoštriji ekonomski antagonizam. Do koje mjere čovjek treba da se uljuljkuje slatkim snovima pa da sve dosad ne sagleda antagonizam, koji se tako silno razvio; da jadikuje za starim vremenima solidarnosti, kad stvarnost zahtijeva borbu, zahtijeva da svako ko ne želi da bude *SVJESTAN* ili *NESVJESTAN* saučenik bržoazije stane na stranu proletarijata!

Ako ne povjerujete na riječ zvučnim frazama o »narodnim interesima« i pokušate da dublje zagrebete, vidjećete da su pred vama najčistiji ideolozi sitne buržoazije, koja sanja o poboljšanju, podupiranju i obnovi svoje (na njihovom jeziku »narodne«) privrede pomoću raznih nevinih progresa i koja je apsolutno nesposobna da shvati da će na bazi postojećih proizvodnih odnosa svi ti progresi samo sve dublje proletarizirati mase. »Prijateljima naroda« trebada budemo zahvalni što su mnogo doprinijeli razjašnjenju klasnog karaktera naše inteligencije i time potkrijepili teoriju marksista o sitnoburžoaznosti naših sitnih proizvođača; oni moraju neminovno ubrzati izumiranje starih iluzija i mitova koji su tako dugo zbunjivali ruske socijaliste. »Prijatelji naroda« su tako pohabali, otrcali i ukaljali te teorije da će se ruski socijalisti koji su se tih teorija držali neminovno naći pred dilemom — ili revidirati te teorije ili ih potpuno odbaciti, prepustivši ih na isključivo korišćenje gospodi koja sa samozadovoljnim trijumfom obavještava **urbi et orbi** [gradu (Rimu) i svijetu] kako seoski bogataši kupuju savršenija oruđa, —

koja vas ozbiljna izgleda uvjerava kako treba čestitati ljudima kojima je dosadilo da sjede za zelenim stolovima. I u sličnom smislu se mudruje o »narodnom uređenju« i »inteligenciji« ne samo ozbiljno već i s pretencioznim gromkim frazama o širokim idealima, o idealnom tretmanu životnih pitanja! ...

Socijalistička inteligencija samo tada može računati na plodonosan rad kad raskine sa iluzijama i počne tražiti oslonca u stvarnom, a ne poželjnom razvitku Rusije, u stvarnim, a ne mogućim društveno-ekonomskim odnosima. Pri tom će njen *TEORETSKI* rad morati da se usmjeri na konkretno *proučavanje svih oblika ekonomskog antagonizma u Rusiji, proučavanje njihove povezanosti i sukcesivnog razvitka; on će morati da taj antagonizam otkrije svuda gdje je prikriven političkom istorijom, osobenostima pravnog poretka, uvreženim teoretskim predrasudama.* On će morati *dati cjelovitu sliku naše stvarnosti kao određenog sistema proizvodnih odnosa, pokazati nužnost eksploatacije i eksproprijacije trudbenika u tom sistemu,* pokazati onaj izlaz iz toga poretka na koji ukazuje ekonomski razvitak.

Ta teorija, zasnovana na detaljnom i iscrpnom proučavanju ruske istorije i današnjice, mora dati odgovor na pitanja proletarijata — i ako bude zadovoljavala naučne zahtjeve, svako buđenje protestne misli proletarijata neminovno će dovoditi tu misao u kolotečinu socijaldemokratizma. Ukoliko razrada te teorije bude više odmicala, utoliko će socijaldemokratizam brže rasti, jer ni najdovitljiviji čuvari savremenog poretka nisu kadri da spriječe buđenje proleterske misli, nisu kadri zato što sam taj poredak nužno i neminovno dovodi do sve veće eksproprijacije proizvođača, sve većeg porasta proletarijata i njegove rezervne armije — i to uporedo s progresom društvenog bogatstva, sa ogromnim razvitkom proizvodnih snaga i podruštvljavanjem rada od strane kapitalizma. Ma koliko da je ostalo još mnogo da se uradi na razradi takve teorije, kao jamstvo da će socijalisti izvršiti taj posao služi rasprostranjenost materijalizma među njima, jedinog naučnog metoda koji zahtijeva da svaki program bude tačna formulacija stvarnog procesa, kao jamstvo služi uspjeh socijaldemokratije, koja usvaja te ideje — uspjeh koji do te mjere uznemirava naše liberale i demokrate da su njihovi debeli časopisi, po riječima jednog marksista, prestali da budu dosadni.

Ovim isticanjem nužnosti, važnosti i zamašnosti teoretskog rada socijaldemokrata nipošto ne želim reći da se tom

radu dâ prioritet nad *PRAKTIČNIM**, a još manje da se ovaj drugi odloži dok se prvi ne dovrši. Tako bi mogli da zaključe samo obožavaoci »subjektivnog u sociologiji« ili sljedbenici utopijskog socijalizma. Naravno, ako se zadatak socijalista sastoji u tome da traže »druge (mimo stvarnih) putova razvitka«, onda je prirodno da praktičan rad postaje mogućan tek kada genijalni filozofi otkriju i ukažu te »druge puteve«; i, obrnuto, čim se ti putevi otkriju i ukažu — završava se teoretski rad i počinje rad onih koji treba da usmjere »otadžbinu« tim »novootkrivenim« »drugim putem«. Sasvim drukčije stoji stvar kada se zadatak socijalista svodi na to da budu idejne vođe proletarijata u njegovoj stvarnoj borbi protiv stvarnih, istinskih neprijatelja, koji se nalaze na *stvarnom* putu postojećeg društveno-ekonomskog razvitka. Pod tim uslovom teoretski i praktičan rad slivaju se u jedan rad, koji je veteran njemačke socijal-demokratije Libkneht tako tačno okarakterizirao riječima:

Studieren, Propagandieren, Organisieren[20].

Ne može se biti idejni vođa bez pomenutog teoretskog rada, kao što se to ne može biti ako se taj rad ne usmjerava prema imperativu posla, ako se ne propagiraju rezultati te teorije među radnicima i ako se ne pomaže njihovo organiziranje.

Takvo postavljanje zadataka garantira socijaldemokratiji da će izbjeći one nedostatke od kojih tako često pate grupe socijalista — od dogmatizma i sektaštva.

Ne može biti dogmatizma tamo gdje se kao najviši i jedini kriterij doktrine postavlja njena podudarnost sa stvarnim procesom društveno-ekonomskog razvitka; ne može biti sektaštva kada se zadatak svodi na pomaganje organiziranja proletarijata, kada se, dakle, uloga »inteligencije« svodi na to da se specijalni rukovodioci-intelektualci učine nepotrebnim.

Zato su, i pored postojanja razmimoilaženja među marksistima u raznim teoretskim pitanjima, metodi njihove poli-

---

* Naprotiv. Na prvom mjestu je uvijek praktični propagandni i agitacioni rad, prvo, zbog toga što teoretski rad daje samo odgovore na ona pitanja koja postavlja drugi. A, drugo, socijaldemokrati su i suviše često, zbog okolnosti koje ne zavise od njih, prinuđeni da se ograničavaju isključivo na teoretski rad, da ne bi cijenili skupo svaki trenutak kada je mogućan praktičan rad.

[20] Proučavati, propagirati, organizirati. *Prev.*

tičke djelatnosti od samog postanka grupe bili i ostali isti sve do danas.

Politička djelatnost socijaldemokrata sastoji se u tome da pomogne razvijanju i organiziranju radničkog pokreta u Rusiji, da bi se sadašnji usitnjeni pokušaji protesta, »bunta« i štrajkova, lišeni rukovodeće ideje, pretvorili u organiziranu borbu *CJELOKUPNE* ruske radničke *KLASE*, borbu koja je usmjerena protiv buržoaskog režima i koja teži za eksproprijacijom eksproprijatora, za uništenjem tog društvenog poretka zasnovanog na ugnjetavanju trudbenika. Kao osnova te djelatnosti služi opće ubjeđenje marksista da je ruski radnik jedini i prirodni predstavnik cjelokupnog radnog i eksploatiranog stanovništva Rusije.*

Prirodni — zato što je eksploatacija trudbenika u Rusiji *po svojoj suštini svuda kapitalistička,* ako se apstrahiraju ostaci kmetske privrede koji izumiru; ali je eksploatacija mase proizvođača sitna, rascjepkana, nerazvijena, dok je eksploatacija fabričko-zavodskog proletarijata krupna, podruštvljena i koncentrirana. U prvom slučaju — ta eksploatacija sputana je još srednjovjekovnim oblicima, raznim političkim, pravnim i životnim privjescima, lukavstvima i dovijanjima, koji trudbenika i njegovog ideologa sprečavaju da sagledaju suštinu poretka što trudbenike tlači, da sagledaju gdje se i na koji način može pronaći izlaz. Nasuprot tome, u posljednjem slučaju eksploatacija je već potpuno razvijena i ispoljava se u čistom obliku, bez raznih pojedinosti koje stvar kompliciraju. Radnik ne može više da ne vidi da ga tlači *kapital,* da mora voditi borbu protiv *klase* buržoazije. I ta njegova borba, usmjerena na zadovoljavanje gorućih ekonomskih potreba, na poboljšanje njegovog materijalnog položaja, neminovno zahtijeva od radnika da se organiziraju, neminovno postaje rat ne protiv ličnosti, već protiv *klase,* iste one klase koja trudbenika tlači i pritiskuje ne samo u fabrikama i zavodima nego na svakom mjestu. Eto zbog čega je fabričko-zavodski radnik samo napredni predstavnik cjelokupnog eksploatiranog stanovništva, i da bi on ostvario svoje predstavništvo u organiziranoj, istrajnoj borbi, nije uopće potrebno njegovo oduševljavanje nekim »perspektivama«; za to je potrebno naprosto *objasniti mu njegov položaj,* objasniti političko-ekonomsko uređenje onog sistema koji ga ugnjetava, objasniti nužnost i neminovnost klasnog antagonizma u tom

* Čovjek budućnosti u Rusiji je seljak, mislili su predstavnici seljačkog socijalizma, narodnjaci u najširem smislu te riječi. Čovjek budućnosti u Rusiji je radnik, misle socijaldemokrati. Tako je u jednom rukopisu formulirano gledište marksista.

sistemu. Taj položaj fabričko-zavodskog radnika u općem sistemu kapitalističkih odnosa čini ga borcem za oslobođenje radničke klase, zato što samo najviši stadij razvitka kapitalizma, krupna mašinska industrija, stvara materijalne uslove i socijalne snage potrebne za tu borbu. Na svim drugim mjestima, kad postoje niži oblici razvitka kapitalizma, nema takvih materijalnih uslova: proizvodnja je rascjepkana na hiljade najsitnijih gazdinstava (koja ne prestaju da budu usitnjena *gazdinstva* čak ni pri najnivelisanijim oblicima obščinskog *posjedovanja* zemlje), eksploatirani najvećim dijelom ima još sitno gazdinstvo i time se vezuje za isti taj buržoaski sistem protiv kojega treba da se bori: to koči i otežava razvijanje onih društvenih snaga koje su sposobne da obore kapitalizam. Rascjepkana, pojedinačna, sitna eksploatacija vezuje trudbenike za jedno mjesto, razdvaja ih, ne pruža im mogućnost da shvate svoju klasnu solidarnost, ne daje im mogućnost da se ujedine, da shvate da uzrok ugnjetavanja nije ova ili ona ličnost, već cijeli privredni sistem. Naprotiv, krupni kapitalizam neminovno kida svaku vezu radnika sa starim društvom, sa određenim mjestom i sa određenim eksploatatorom, ujedinjuje ga, goni ga da misli i stavlja ga u uslove koji omogućuju da se otpočne klasna borba. Zato socijaldemokrati upravo radničkoj klasi posvećuju svu svoju pažnju i svu svoju djelatnost. Kada njeni napredni predstavnici budu usvojili ideje naučnog socijalizma, ideju o istorijskoj ulozi ruskog radnika, kada se te ideje raširе i kada se među radnicima stvore čvrste organizacije, koje će sadašnju heterogenu ekonomsku borbu radnika pretvoriti u svjesnu klasnu borbu — tada će ruski *RADNIK*, postavivši se na čelo svih demokratskih elemenata, srušiti apsolutizam i povesti *RUSKI PROLETARIJAT* (zajedno sa proletarijatom *SVIH ZEMALJA*) *pravim putem otvorene političke borbe u POBJEDONOSNU KOMUNISTIČKU REVOLUCIJU.*

Kraj.

1894.

PRILOG I

Dajem ovdje u tabeli podatke o ona 24 budžeta o kojima se govori u tekstu.

Rekapitulacija podataka o sastavu i budžetima 24 tipična seljačka gazdinstva u ostrogoškom srezu.

Objašnjenje uz tabelu

1) Prva 21. kolona uzeta je u cjelini iz zbornika. Kolona 22. sumira kolone zbornika: prihod od raži, pšenice, ovsa i ječma, prosa i heljde, ostalih žitarica, krompira, povrća i sijena (8. kolona). U tekstu je rečeno kako se izračunavao prihod od žitarica (23. kolona), izuzev pljeve i slame. Zatim kolona 24. sumira kolone zbornika: prihod od konja, rogate stoke, ovaca, svinja, živine, kože i vune, masti i mesa, mliječnih proizvoda, maslaca (9. kolona). Kolone 25—29. uzete su u cjelini iz zbornika. Kolone 30—34. sumiraju kolone zbornika: troškovi za raž, pšenicu, proso i heljdu, krompir, povrće, sô, maslac, mast i meso, ribu, mliječne proizvode, votku, čaj (12. kolona). Kolona 35. sumira kolone zbornika: za sapun, petrolej, svijeće, odjeću i posuđe (4 kolone). Ostale kolone su jasne.

2) Kolona 8. sastavljena je zbirom desjatina arendovane zemlje s brojem desjatina oranica u sastavu dodijeljenog zemljišta (u zborniku postoji ta kolona).

3) Donji brojevi u kolonama: »Raspodjela prihoda i rashoda« obilježavaju *novčani dio rashoda i prihoda.* U kolonama 25—28. i 37—42. dat je cjelokupan novčani prihod (rashod). Novčani dio (autor ga nije odvojio) utvrđen je pošto je od ukupnog prihoda odbijeno ono što je potrošeno u gazdinstvu.

Kategorije domaćina i njihov broj		Broj stanovnika oba pola	Broj radnika muškog pola	Najamni radnici: Domaćinstava s najamnim radnicima	Najamni radnici: Njihov broj (oba pola)	Dodijeljene zemlje desjatina	Zakup: Domaćinstava	Zakup: Desjatina	Ukupno oranice	Broj zgrada	Broj industrijskih radionica	Broj zemljoradničkih oruđa	Stoke (grla): Tegleće stoke	Stoke (grla): Ukupno (preračunato u krupnu stoku)
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
8 imućnih domaćina	Zbir	47	11	6	8	132,6	6	52,8	123,4	52	4	224	35	81
	Prosječno na 1 gazdinstvo	7,83	1,8	—	—	22,1	—	8,8	20,6	8,6	—	37,3	5,8	13,5
11 domaćina prosječnog imovnog stanja	Zbir	92	26	2	2	101,2	10	85,5	140,2	70	—	338	40	89,1
	Prosječno na 1 gazdinstvo	8,36	2,4	—	—	9,2	—	7,7	12,7	6,4	—	30,7	3,6	8,1
7 siromašnih domaćina	Zbir	37	10	2	2	57,8	4	19,8	49,8	31	—	108	7	15,3
	Prosječno na 1 gazdinstvo	5,28	1,4	—	—	8,5	—	2,8	7,1	4,4	—	15,4	1	2,2
Svega 24 domaćina	Zbir	176	47	10	12	291,6	20	159,1	313,4	153	4	670	82	185,4
	Prosječno na 1 gazdinstvo	7,33	1,9	—	—	12,1	—	6,6	13	6,4	—	27,9	3,4	7,7
2 najamna radnika (uvrštena u broj siromašnih)	Zbir	9	2	—		14,4	—	—	6,8	6	—	11	—	1,1
	Prosječno na 1 gazdinstvo	4,5	1	—	—	7,2	—	—	3,4	3	—	5,5	—	0,5

Kategorije domaćina i njihov broj		Vrijednost u rubljama							Iznos neplaćenih kredita (rubalja)	Raspodjela prihoda							
										Od zemljoradnje							
		Zgrada	Ostalih nekretnina	Inventara	Pokućstva	Odjeće	Stoke i pčela	Ukupno		Ukupno	Uključujući od žitarica	Od stočarstva	Od pčelarstva i voćarstva	Od radinosti	Od radionic.	Raznih prihoda	Ukupno rubalja
		14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
6 imućnih domaćina	Zbir	2 696	2 237	670,8	453	1 294,2	3 076,6	10 427,5	80	61,2% 3 861,7 1 774,4	2 598,2 1 774,4	15,4% 972,6 396,5	4,3% 271	6,5% 412	5% 320	7,6% 482,2	100% 6 319,5 3 656,1
	Prosječno na 1 gazdinstvo Zbir	449,33	372,83	111,80	75,5	215,7	512,75	1 737,91	13,3	643,6	—	162,1	45,2	68,6	53,3	80,4	1 053,2 609,3
11 domaćina prosječnog imovnog stanja		2 362	318	532,9	435,9	2094,2	2 907,7	8 650,7	357	60,7% 3 163,7 899,0	2 203,8 899,9	16,1% 837,5 423,2	0,7% 36,1	18,8% 979,3	—	3,7% 195,5	100% 5 212,2 2 534
	Prosječno na 1 gazdinstvo	214,73	28,91	48,44	39,63	190,38	264,33	786,42	32,4	287,7	—	76,1	32	89	—	17,8	473,8 230
7 siromašnih domaćina	Zbir	835	90	112,3	254	647,1	605,3	2 643,7	233,6	48,7% 689,9 175,25	502,08 175,24	22,9% 324,2 216,6	1,9% 27	23,8% 336,8	—	2,7% 39	100% 1 416,8 794,64
	Prosječno na 1 gazdinstvo	119,28	12,85	16,04	36,29	92,45	86,47	363,38	33,4	98,5	—	46,3	3,9	48,1	—	5,5	202,4 113,5
Svega 24 domaćina	Zbir	5 893	2 645	1 316 1	142,9	4 035,56	589,5	21 621,9	670,6	59,6% 7 715,4 2 849,54	5 301,8 2 849,54	16,5% 2 134,3 1 036,3	2,6% 334,1	13,3% 1 728,1	2,5% 320	5,5% 716,7	100% 12 948,6 6 984,74
	Prosječno na 1 gazdinstvo	245,55	110,21	54 83	47,63	168,14	274,56	900,91	27,9	321,5	—	8[illegible],9	13,9	72	13,3	29,9	539,5 291,03
3 najamna (uvrštena u broj siromašnih)	Zbir	155	25	6,4	76,8	129,3	9,1	401,6	50	59,5 3	—	5,7 4,8	—	128,8	—	4	198 140,6
	Prosječno na 1 gazdinstvo	77,5	12.5	3,2	38,4	64,65	4,55	200,8	25	29,75	—	2,85	—	64,4	—	2	99 70,3

Kategorije domaćina i njihov broj		Raspodjela rashoda Hrana Ukupno	Uključujući Biljna	Ostala	Mlijeko, meso i drugo	So, votka i čaj	Odjeća i domaće potrebe	Izdržavanje stoke	Inventar živi i mrtvi	Na radnike i pastire	Zakup	Porez	Popovima	Razni rashodi	Ukupno rubalja	Čist prihod + deficit —
		30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44
6 imućnih domaćina	Zbir	29,2% 1 500,6 218,7	823,8	676,8	561,3 103,2	115,5	8,2% 423,8 58,6	24,9% 1 276,6	9,4% 484,5	13,5 691,7	6,5% 332	4,9% 253,5	1,1% 56	2,3% 116,5	100% 5 135,2 2 211,5	+1184,3
	Prosječno na 1 gazdinstvo	250,1	—	—	—	—	70,63	212,76	80,75	115,29	55,33	42,25	9,33	19,42	855,86 36[illegible],6	+197,34
11 domaćina prosječnog imovnog stanja	Zbir	37,6% 1 951,9 257,7	1 337,3 33,4	614,6	534,3 144	80,3	10% 548,1 49,5%	21,2% 1 098,2	5% 256	0,9% 47,6%	6,8% 351,7	4,9% 254,9	1,3% 69,9	11,7% 609,4	100% 5 187,7 1 896,6	+ 24,0
	Prosječno na 1 gazdinstvo	177,45	—	—	—	—	49,83	99,84	23,27	4,33	31,97	23,17	6,35	55,4	471,6 172,5	+ 2,10
7 siromašnih domaćina	Zbir	41,1% 660,8 253,46	487,7 160,96	173,1	134,4 55,8	38,7	14,6% 229,6 26,8	15,6% 243,7	7,1% 110,6	1,6% 24,3	6% 94,5	6,5% 101,8	1,8% 28	4,7% 73,2	100% 1 566,5 712,66	−149,6
	Prosječno na 1 gazdinstvo	94,4	—	—	—	—	32,8	34,81	15,8	3,47	13,5	14,54	4	10,46	228,78 101,8	−21,38
Svega 24 domaćina	Zbir	34,6% 4 113,3 729,86	2 648,8	1 464,5	1 230	234,5	10,1% 1 201,5 134,9	22% 2 613,5	7,1% 851,1	6,4% 763,6	6,5% 778,2	5,1% 610,2	1,3% 153,9	6,7% 799,1	100% 11 839,4 4 820,86	+1059,2
	Prosječno na 1 gazdinstvo	171,39	110,37	61,02	51,25	9,77	50,06	109,1	35,46	31,82	32,43	25,43	6,41	33,29	495,39 200,87	+ 44,11
2 najamna (uvrštena u broj siromašnih)	Zbir	81,7 50,7	72,1	9,6	6,1 4,7	3,5	14,9 4,6	8	53,2	0,4	—	22,6	2,8	3,3	186,9 137,6	+ 11,1
	Prosječno na 1 gazdinstvo	40,85	42,5	—	—	—	7,15	4	26,6	0,2	—	11,3	1,4	1,65	94,45 68,8	+ 5,55

PRILOG II

G. Struve je potpuno opravdano stavio u prvi plan kritike Nik.-ona tezu da je »Marksovo učenje o klasnoj borbi i državi potpuno tuđe ruskom političkom ekonomistu«. Ja nemam smjelosti g. Krivenka da bih samo na osnovu te male primjedbe g. Struvea (4 stupca) mogao stvoriti sud o sistemu njegovih pogleda (drugi njegovi članci nisu mi poznati); a moram da kažem da nisam solidaran sa svim tezama koje je on iznio, i zato ne mogu da branim cio njegov članak, već samo pomenuta okolnost ocijenjena je veoma tačno: zaista, neshvatanje klasne borbe svojstvene kapitalističkom društvu — *osnovna je greška* g. Nik.-ona. Kada bi se sama ta greška ispravila, to bi bilo dovoljno da čak iz njegovih teoretskih postavki i istraživanja nužno proiziđu socijaldemokratski zaključci. Zaista, gubljenje iz vida klasne borbe svjedoči o najgrubljem neshvatanju marksizma — neshvatanju za koje g. Nik.-ona treba utoliko više okriviti što on uopće želi da se prikaže kao ortodoksni simpatizer Marksovih principa. Može li iko ko samo malo poznaje Marksa negirati da je učenje o klasnoj borbi težište cijelog sistema njegovih pogleda?

Naravno, g. Nik.-on je mogao usvojiti Marksovu teoriju izuzev te postavke, recimo, zbog njene eventualne nepodudarnosti sa činjenicama ruske istorije i današnjice, — ali tada se, prvo, ne bi moglo govoriti da Marksova teorija objašnjava naš poredak, ne bi se čak moglo ni govoriti o toj teoriji i o kapitalizmu, jer bi trebalo preraditi teoriju i stvoriti pojam o drukčijem kapitalizmu, kome nisu svojstveni antagonistički odnosi i borba klasa. U svakom slučaju, trebalo bi se što detaljnije ograditi od toga, objasniti zašto autor, govoreći o A marksizma, neće da govori o B. Gospodin Nik.-on nije ni pokušao ništa slično da učini.

I g. Struve je potpuno tačno zaključio da neshvatanje klasne borbe čini g. Nik.-ona *utopistom*, jer onaj ko u kapitalističkom društvu ignoriše klasnu borbu eo ipso [samim tim]

ignorira cijelu stvarnu sadržinu društveno-političkog života toga društva i radi ostvarenja svojih želja osuđuje sebe da lebdi u sferi naivnih snova. To neshvatanje čini od njega *reakcionara*, jer apeliranje na »društvo« i »državu«, tj. na ideologe i političare buržoazije, može samo zavesti socijaliste da najljuće neprijatelje proletarijata smatraju saveznicima, može samo zakočiti borbu radnika za oslobođenje, umjesto da doprinosi jačanju, tumačenju i širem organiziranju te borbe.

Kada je već riječ o članku g. Struvea, moramo se ovdje dotaknuti i odgovora g. Nik.-ona u br. 6 »Ruskog Bogatstva«.*

»Ispostavlja se« — rezonuje g. Nik.-on, navodeći podatke o sporom porastu broja fabričko-zavodskih radnika, o porastu koji zaostaje za porastom stanovništva — »ispostavlja se da kapitalizam kod nas ne samo da ne izvršava svoju ,istorijsku misiju' nego sam određuje granice svom sopstvenom razvitku. Evo zašto su, između ostalog, hiljadu puta u pravu oni koji ,za svoju otadžbinu traže put razvitka različit od onoga kojim je išla i ide zapadna Evropa'.« (I to piše čovjek koji priznaje da Rusija ide istim kapitalističkim putem!) Neizvršavanje te »istorijske misije« g. Nik.-on vidi u tome što »privredni tok neprijateljski prema obščini (tj. kapitalizam) ruši same temelje njenog opstanka, ne donoseći čak ni djelić koherentnog značaja koji je tako karakterističan za zapadnu Evropu i koji se počinje naročito snažno ispoljavati u Sjevernoj Americi«.

Drugim riječima, pred nama je onaj birokratski argument protiv socijaldemokrata što ga je izumio čuveni g. V.V., koji je na kapitalizam gledao očima činovnika odjeljenja ministarstva koji rješava državno pitanje »uvođenja kapitalizma u narodni život«; ako vrši »misiju« — može se pustiti, a ako ne vrši — »ne puštaj«. Pored svih drugih osobina tog oštroumnog rezonovanja g. V.V. je samu »misiju« kapitalizma pri tom shvatio — a shvata je očigledno i g. Nik.-on — do nemogućnosti, do apsurda pogrešno i usko; i opet, razumije

---

* Uopće, svojim člancima u »Ruskom Bogatstvu« g. Nik-on, izgleda, intenzivno nastoji dokazati da nikako nije tako dalek građanskom radikalizmu kao što bi se moglo pomisliti; da je i on sposoban da u porastu seoske buržoazije (br. 6, str. 118 — širenje među »seljacima« savršenijih oruđa, fosfata etc.) vidi simptome da »samo *seljaštvo*« (ono koje se masovno eksproprira?) »shvata nužnost da se izvuče iz položaja u kome se nalazi«.

se, uskost sopstvenog shvatanja ta gospoda svaljuje bez ustručavanja na socijaldemokrate: na njih se mogu srućiti klevete kao na mrtve, tim prije što ih u legalnu štampu ne puštaju!

Marks je progresivno revolucionarno djelovanje kapitalizma gledao u tome što on, podruštvljujući rad, istovremeno, mehanizmom samoga procesa, »školuje, ujedinjuje i organizira radničku klasu«, školuje je za borbu, organizira njen »revolt«, ujedinjuje je radi »eksproprijacije eksproprijatora«, radi osvajanja političke vlasti i oduzimanja sredstava za proizvodnju iz ruku »šačice uzurpatora« da bi se predala u ruke cijelog društva (*Kapital*, 650).[21]

Takva je Marksova formulacija.

O »broju fabričko-zavodskih radnika« nema, naravno, ni pomena: govori se o koncentraciji sredstava proizvodnje i podruštvljavanju rada. Jasno je da ti kriteriji nemaju ničeg zajedničkog s »brojem fabričko-zavodskih radnika«.

Ali naši samonikli tumači Marksa protumačili su to upravo tako da se podruštvljenje rada u kapitalizmu svodi na rad fabričkih i zavodskih radnika u jednoj prostoriji i stoga se, vele, stepen progresivnog djelovanja kapitalizma mjeri... brojem fabričko-zavodskih radnika!!! Ako se broj fabričko-zavodskih radnika povećava, znači da kapitalizam dobro obavlja svoj progresivni posao; ako se smanjuje — znači, on »slabo vrši svoju istorijsku misiju« (str. 103. članka g. Nik.-ona), i »inteligencija« treba »da traži druge puteve za svoju otadžbinu«.

I eto, ruska inteligencija se prihvata da traži »druge puteve«. Traži ih ona i nalazi već više od jedne decenije, upinjući se iz petnih žila da dokaže* da je kapitalizam »nepravilan« razvitak, jer dovodi do nezaposlenosti i kriza. Eto, 1880. godine nalazili smo se pred krizom; isto tako i 1893. godine: vrijeme je da skrenemo s toga puta, jer je očigledno da nam ne ide dobro.

---

[21] K. Marks, *Kapital*, tom I, Beograd, »Kultura«, 1964, str. 467. i 468. — Biblioteka »Marksizam i njegovi izvori«, 3—4. *Prev.*

* Ti se dokazi ne mogu održati ne zato što su netačni: propadanje, osiromašivanje i gladovanje naroda nesumnjivi su i neizbježni saputnici kapitalizma, nego zato što se ti dokazi upućuju u vazduh. »Društvo« čak pod plaštom demokratizma zastupa plutokratske interese, a plutokratija, naravno, neće ustati protiv kapitalizma. »Vlada« ... navešću riječi protivnika, g. N. K. Mihajlovskog: — ma koliko malo poznavali programe naše vlade — pisao je on jednom — poznajemo ih ipak da bismo mogli biti uvjereni da »podruštvljenje rada« ne ulazi u njih.

A ruska buržoazija »sluša i jede«[22]: zaista je »loše« kada više ne mogu da se zgrću basnoslovni profiti; i ona u horu prati liberale i radikale, i, zahvaljujući oslobođenim i jevtinijim kapitalima, intenzivno se prihvata izgradnje novih željezničkih pruga. »Nama« je loše zato što smo »mi« na starim mjestima već do gole kože opljačkali narod i treba prelaziti na industrijski kapital, koji ne može tako da obogaćuje kao trgovački: zato ćemo »mi« otići u istočne i sjeverne pokrajine evropske Rusije, gdje je još moguća »prvobitna akumulacija«, koja donosi stotine procenata profita, gdje buržoasko raslojavanje seljaštva nije još ni izdaleka završeno. Inteligencija sve to gleda i neumorno prijeti da ćemo »mi« opet doživjeti krah. I zaista dolazi do novog kraha. Krupni kapitalisti uništavaju masu sitnih, masa seljaka istiskuje se iz zemljoradnje, koja sve više pada u ruke buržoazije; beskrajno se uvećava more bijede, nezaposlenosti, umiranja od gladi — a »inteligencija« se mirne savjesti poziva na svoja proročanstva i opet tuguje zbog pogrešnog puta, dokazujući neodrživost našeg kapitalizma usljed nepostojanja spoljnih tržišta.

A ruska buržoazija »sluša i jede«. Dok »inteligencija« traži nove puteve, ona preduzima gigantsku izgradnju željezničkih pruga u svoje kolonije, stvarajući sebi tamo tržište, unoseći u mladu zemlju divote buržoaskog poretka, podižući i tamo veoma brzo industrijsku i zemljoradničku buržoaziju i bacajući masu proizvođača u redove vječno gladnog nezaposlenog svijeta.

A zar će se socijalisti stalno ograničavati na žalopojke zbog pogrešnih puteva i dokazivati neodrživost kapitalizma... sporim porastom broja fabričko-zavodskih radnika!!!?

Prije no što pređemo na tu djetinjastu ideju* moramo napomenuti da je g. Nik.-on potpuno pogrešno prenio kritikovani dio članka g. Struvea. U njegovom članku rečeno je doslovce ovo:

»Ako autor (tj. g. Nik.-on) ukazuje na razliku između sastava ruskog i američkog stanovništva po vrsti zanimanja — za Rusiju se uzima da se 80% cjelokupnog u privredi zapo-

---

[22] Frazu »sluša i jede« V. I. Lenjin uzima iz basne »Mačak i kuhar« I. A. Krilova. *Prev.*

* Kako, zaista, da se ta ideja ne nazove djetinjastom kad se za definiranje progresivnog djelovanja kapitalizma ne uzima stepen podruštvljavanja rada, nego tako nepouzdan pokazatelj kao što je razvitak samo *jedne* grane narodnog rada! Svakom je poznato da broj radnika u kapitalističkom načinu proizvodnje mora biti vanredno nestalan, da on zavisi od mnoštva sekundarnih faktora, kao što su kriza, brojnost rezervne armije, stepen eksploatacije rada, stepen njegove intenzivnosti, itd., itd.

slenog (erwerbsthätigen) stanovništva bavi poljoprivredom, a u Sjedinjenim Državama samo 44% — on pri tom ne zapaža da će kapitalistički razvitak Rusije upravo uticati na smanjivanje te razlike od 80—44; u tome se, može se reći, sastoji njegova istorijska misija«.

Može se smatrati da je *riječ* »misija« ovdje vrlo nesrećno upotrebljena, ali misao g. Struvea je jasna: g. Nik.-on nije zapazio da će kapitalistički razvitak Rusije (on sam priznaje da je taj razvitak stvarno kapitalistički) smanjivati seosko stanovništvo, a to je, međutim, opći zakon kapitalizma. Prema tome, da bi taj prigovor obesnažio, trebalo je da g. Nik.-on objasni *ili* 1) da on tu tendenciju kapitalizma nije izgubio iz vida, *ili* 2) da kapitalizam nema takve tendencije.

Umjesto toga, g. Nik.-on se prihvata analize podataka o broju naših fabričkih radnika (po njegovu računu, 1% stanovništva). Pa zar se kod g. Struvea govori o fabričkim radnicima? zar su 20% stanovništva u Rusiji, 56% u Americi — fabrički radnici? zar su pojmovi: »fabrički radnici« i »stanovništvo koje se ne bavi poljoprivredom« identični? Može li se osporavati da se u Rusiji smanjuje dio stanovništva koji se bavi poljoprivredom?

Poslije ove ispravke, koju smatram utoliko potrebnijom što je g. Krivenko već jednom u istom časopisu iskrivio taj pasus, pređimo na samu ideju g. Nik.-ona da »naš kapitalizam slabo vrši misiju«.

Prvo, besmisleno je identifikovati broj fabričko-zavodskih radnika s brojem radnika zaposlenih u kapitalističkoj proizvodnji, kao što to čini autor *Ogleda*.[23] To znači ponavljati (*i uvećavati*) grešku građanskih ruskih ekonomista, koji početak kapitalizma vezuju direktno za krupnu mašinsku industriju. Zar milioni ruskih zanatlija, koji rade za trgovce od njihovog materijala za uobičajenu najamninu, nisu zaposleni u kapitalističkoj proizvodnji? Zar najamni radnici i nadničari u zemljoradnji ne dobijaju od gazda najamninu i ne daju im višak vrijednosti? Zar radnici zaposleni u građevinarstvu (koje se kod nas poslije reforme naglo razvilo) nisu podvrgnuti kapitalističkoj eksploataciji? itd.*

---

[23] V. I. Lenjin ima u vidu knjigu N. F. Danijeljsona *Ogledi o našoj društvenoj privredi poslije reforme* (Petrograd, 1893). *Prev.*

* Ovdje se ograničavam na kritiku *metoda* g. Nik.-ona — da se o »koherentnom značaju kapitalizma« presuđuje na osnovu broja fabričkih radnika. U analizu cifara ne mogu da ulazim jer nemam pri ruci one izvore kojima se koristi g. Nik.-on. Treba, međutim, napomenuti da g. Nik.-on te izvore nije baš srećno izabrao.

Drugo, besmisleno je broj fabričkih radnika (1 400 000) upoređivati s cjelokupnim stanovništvom i taj odnos izražavati u procentima. To znači direktno upoređivati neizmjerive veličine: stanovništvo sposobno i nesposobno za rad, zaposleno u proizvodnji materijalnih dobara i »ideološka stanja«, itd. Zar fabričko-zavodski radnici ne hrane svaki izvjestan broj članova porodice koji ne rade? Zar fabrički radnici ne hrane — pored svojih gazda i cijelog jata trgovaca — gomilu vojnika, činovnika i slične gospode, koje vi dodajete zemljoradničkom stanovništvu i cijelu tu kašu suprotstavljate fabričko-zavodskom radniku? Zar, zatim, u Rusiji nema takvih radinosti kao što je ribarstvo, itd., koje je opet besmisleno suprotstavljati fabričko-zavodskoj industriji spajajući ih sa zemljoradnjom? Ako biste željeli steći predstavu o sastavu stanovništva Rusije po njegovim zanimanjima, trebalo bi, prvo,

---

On najprije uzima podatke iz *Vojno-statističkog zbornika* za 1865. godinu iz *Indeksa fabrika i zavoda* za 1894. godinu — za 1890. godinu. Broj radnika (sem rudarskih) iznosi 829 573 i 875 764. Povećanje od 5,5% kudikamo je manje od povećanja stanovništva (91 i 61,42 miliona — od 48,1%). Na *sljedećoj strani* već se uzimaju drugi podaci: i za 1865. i za 1890. godinu — iz *Ogleda* za 1893. godinu. Po tim podacima, broj radnika iznosi 392 718 i 716 792; povećanje od 82%. Ali ovo je bez industrije podvrgnute trošarini, u kojoj je broj radnika (str. 104) iznosio 1865. godine: 186 053, a 1890. godine: 144 332. Dodajući ove posljednje cifre prethodnim, dobijamo ukupan broj radnika (sem rudarskih) 1865. godine: 578 711, a 1890. godine: 861 124. Povećanje od 48,7%, uz porast stanovništva od 48,1%. Dakle, na pet strana autor navodi podatke od kojih jedni pokazuju porast za 5%, a drugi za 48%. I na osnovu takvih protivrječnih podataka on donosi sud o neodrživosti našeg kapitalizma!!

A zatim, zašto autor nije uzeo podatke o broju radnika koje je naveo u *Ogledima* (tabela XI i XII) i iz kojih vidimo porast broja radnika za 12—13% za *tri godine* (1886—1889), tj. porast koji brzo prestiže porast stanovništva? Autor će možda, reći da je i suviše kratak vremenski razmak. Ali zato su, pak, ti podaci istorodni, uporedivi i odlikuju se većom vjerodostojnošću; to je prvo. A drugo, zar se sam pisac, i pored kratkog vremenskog razmaka, nije koristio tim podacima, da bi stvorio sud o porastu fabričko-zavodske industrije?

Razumije se da podaci samo o jednoj grani narodnog rada moraju biti nepouzdani kada se uzima tako nepouzdan pokazatelj stanja te grane kao što je broj radnika. Zamislite kakav beskrajno naivni maštar treba biti da bi se na osnovu sličnih podataka moglo očekivati da će se naš kapitalizam srušiti, da će se pretvoriti u prah sam od sebe, bez uporne, ogorčene borbe — da bi se takvi podaci suprotstavljali nesumnjivoj vladavini i razvitku kapitalizma u svim granama narodnog rada!

posebno izdvojiti ono stanovništvo koje se bavi proizvodnjom materijalnih dobara (isključivši, dakle, stanovništvo koje ne radi, s jedne strane, a, s druge, vojnike, činovnike, popove, itd.) i, drugo, pokušati da se ono rasporedi po raznim granama narodnog rada. Ako za to ne bi bilo podataka, onda se ne bi trebalo ni laćati takvih proračunavanja* i trućati besmi-

* G. Nik.-on je pokušao takav proračun izvršiti u *Ogledima* ali veoma neuspjelo. Na str. 302. čitamo:

»U posljednje vrijeme učinjen je pokušaj da se odredi broj svih slobodnih radnika u 50 gubernija evropske Rusije. *(S. A. Koroljenko, Slobodan najamni rad,* Petrograd 1892.) Prema istraživanju odjeljenja ministarstva poljoprivrede, cjelokupno seosko stanovništvo sposobno za rad u 50 gubernija evropske Rusije broji 35 712 hiljada ljudi, dok ukupan broj radnika nužan za potrebe poljoprivrede, za prerađivačku, ekstraktivnu, transportnu i dr. industriju iznosi svega 30 124 hiljade. Na taj način, višak radnika potpuno suvišnih izraziće se u ogromnom broju od 5 588 hiljada ljudi, što će sa porodicama, po prihvaćenoj normi, iznositi najmanje 15 miliona ljudi.« (Ponovljeno još jednom na strani strani 341.)

Ako priđemo tom »istraživanju«, vidjećemo da je u njemu »istražena« samo upotreba slobodnog najamnog rada od strane spahija, a tome istraživanju priložio je g. Koroljenko »pregled« evropske Rusije »poljoprivrednom i industrijskom pogledu«. U tom se pregledu pokušava (ne na osnovu nekog »istraživanja«, već prema starim postojećim podacima) da se radno stanovništvo evropske Rusije podijeli po zanimanjima. G. S. A. Koroljenko došao je do sljedećih rezultata: ukupan broj radnika u 50 gubernija evropske Rusije iznosi 35 712 000. Od toga broja bavi se:

zemljoradnjom	27 435,4	hilj.	30 124 hiljade
gajenjem specijalnih biljaka .	1 466,4	„	
fabričko-zavodskim industrijom i rudarstvo	1 222,7	„	
Jevreji	1 400,4	„	
šumarstvom . . . . oko	2 000	„	
stočarstvom . . . . „	1 000	„	
železničkim saobraćajem . . „	200	„	
ribarstvom . . . . „	200	„	
radinostima u mjestu i van njega, lovom, i ostalim sličnim radinostima . . . . „	787,2	„	
Ukupno	35 712,1	hilj.	

Tako je g. Koroljenko (dobro ili loše) podijelio *sve radnike* po zanimanjima, a g. Nik.-on uzeo je proizvoljno prve tri stavke i mudruje o 5 598 hiljada »potpuno suvišnih« (??) radnika!

slice da je u fabričko-zavodskoj industriji zaposleno 1% (??!!) stanovništva.

Treće — a to je najglavnije i najbeskrupuloznije izvrtanje Marksove teorije o progresivnom, revolucionarnom djelovanju kapitalizma — gdje ste vi to našli da se »koherentni značaj« kapitalizma izražava samo u udruživanju fabričkih radnika? Da niste možda pozajmili predstavu o marksizmu iz članka »Otečestvenih Zapisaka« o podruštvljenju rada? Možda ga vi svodite na rad u jednoj prostoriji?

Ali ne. Nik.-onu se to, izgleda, ne bi moglo prebaciti, jer on tačno karakteriše podruštvljenje rada od strane kapitalizma na drugoj strani svoga članka u broju 6 »Ruskog Bogatstva« pravilno ističući oba obilježją toga podruštvljenja: 1) rad za cijelo društvo i 2) udruživanje pojedinih radnika radi dobijanja proizvoda zajedničkog rada. Međutim, ako je tako, zašto je trebalo donositi sud o »misiji« kapitalizma prema broju fabričkih radnika kada se ta »misija« ostvaruje razvitkom kapitalizma i podruštvljenjem rada uopće, stvaranjem proletarijata uopće — prema kome fabričko-zavodski radnici igraju samo ulogu isturenih redova, avangarde. Naravno, neosporno je da revolucionarni pokret proletarijata zavisi i od broja tih radnika, i od njihove koncentracije, i od stepena njihove razvijenosti, itd., ali sve to ne daje ni najmanje pravo da se *»koherentni značaj« kapitalizma svodi na b r o j fabričko-zavodskih radnika.* To znači krajnje sužavanje Marksove ideje.

Navešću primjer. U svojoj brošuri **Zur Wohnungsfrage** [*O stambenom pitanju*] Fridrih Engels govori o njemačkoj industriji i ističe da ni u jednoj drugoj zemlji sem u Njemačkoj — on govori samo o zapadnoj Evropi — nema tako mnogo najamnih radnika koji imaju baštu ili parče njive. »*Seoska kućna industrija, udružena s povrtarstvom ili sitnom poljoprivredom*« — kaže on »*čini široku osnovu mlade krupne industrije u Njemačkoj*«[24]. Ta zanatska industrija, uporedo s porastom bijede njemačkog sitnog seljaštva, sve

---

Pored ovog neuspjeha, mora se primijetiti da je proračun g. Koroljenka krajnje grub i netačan: broj radnika zaposlenih u zemljoradnji određen je po opštoj stopi za Rusiju, nije izdvojeno neproizvodno stanovništvo (g. Koroljenko je, povodeći se za judofobstvom vlasti, uvrstio tu ... *Jevreje!* Neproizvodnih radnika mora da ima preko 1,4 miliona: sitni trgovci, prosjaci, skitnice, zločinci (itd.), broj kustara je skandalozno mali (posljednja stavka — mjesni i van mjesta), itd. Bolje je uopće ne navoditi takve proračune.

[24] Fridrih Engels, »O stambenom pitanju«. — Marks-Engels, *Izabrana dela,* tom I, Beograd, »Kultura«, 1949, str. 529. *Prev.*

se više uvećava (kao i u Rusiji — dodajemo, sa svoje strane), ali pri tom *SPAJANJE* industrije sa zemljoradnjom nije uslov *BLAGOSTANJA* za zanatliju, nego, naprotiv, još većeg *UGNJETAVANJA*. Vezan za jedno mjesto, on je prinuđen da radi za bilo koju cijenu, i zato daje kapitalisti ne samo višak vrijednosti, već i velik dio najamnine (kao i u Rusiji s njenim ogromnim razvitkom kućnog sistema krupne proizvodnje): »*To je jedna strana ove stvari,* — nastavlja Engels — *ali ona ima i svoje naličje ... Ali s proširenjem kućne industrije jedno selo za drugim uvlači se u savremeni industrijski proces. Ovo revolucioniranje seoskih područja pomoću kućne industrije upravo i proširuje industrijsku revoluciju u Njemačkoj na mnogo širu oblast nego što je to slučaj u Engleskoj ili Francuskoj ... Ovo objašnjava zašto se u Njemačkoj nasuprot Engleskoj i Francuskoj, revolucionarni radnički pokret tako snažno proširio na veći dio zemlje mjesto da se ograniči isključivo na gradske centre. A ovo opet objašnjava mirno, sigurno, nezadrživo napredovanje pokreta. U Njemačkoj je, prema tome, po sebi razumljivo da će pobjedonosan ustanak u prijestonici i drugim velikim gradovima biti mogućan tek onda kada i većina malih gradova pa i veliki dio seoskih područja budu sazreli za prevrat.*«[25]

Eto vidite: ne samo »koherentni značaj kapitalizma« nego i uspjeh radničkog pokreta zavisi, kako izgleda, ne samo od broja fabričkih radnika već i od broja ... *kustara!* A naši samonikli filozofi, ignorišući čisto kapitalističku organizaciju ogromne većine ruskih kustarskih radinosti, suprotstavljaju ih kapitalizmu kao neku »narodnu« industriju, i sude o »procentu stanovništva koje se nalazi pod neposrednom vlašću kapitalizma« po broju fabričkih radnika! To već podsjeća na sljedeće rezoniranje g. Krivenka: marksisti žele da svu pažnju obrate na fabričke radnike, ali pošto njih ima svega 1 milion prema 100, to predstavlja samo djelić života, i posvetiti se njemu isto je što i ograničavati se na rad u esnafskim ili dobrotvornim ustanovama (br. 12 »Ruskog Bogatstva«). Fabrike i zavodi isto su tako djelić života kao esnafska preduzeća i dobrotvorne ustanove! O, genijalni g. Krivenko! Da nisu, možda, esnafska preduzeća ta koja upravo proizvode za cijelo društvo? Da nije, možda, sistem esnafskih preduzeća upravo taj koji objašnjava eksploataciju i eksproprijaciju trudbenika? Ne treba li, možda, u esnafskim preduzećima tražiti napredne predstavnike proletarijata koji su sposobni da podignu zastavu oslobođenja radnika?

---

[25] Fridrih Engels, »O stambenom pitanju«. — Marks-Engels, *Izabrana dela,* tom I, Beograd, »Kultura«, 1949, str. 533. *Prev.*

Slične stvari ne izgledaju čudne u ustima sitnih buržoaskih filozofa, ali kada na tako nešto nailaziš kod g. Nik.-ona, čovjeku je nekako krivo.

Na str. 393. *Kapitala*[26] Marks navodi podatke o sastavu engleskog stanovništva. U Engleskoj i Velsu bilo je 1861. godine ukupno 20 miliona stanovnika. Radnika zaposlenih u osnovnim granama fabričko-zavodske industrije* bilo je 1 605 440. Pri tom je bilo 1 208 648 posluge, i Marks u napomeni drugom izdanju ukazuje na naročito brz porast ove posljednje klase. Zamislite sada da su se u Engleskoj našli takvi »marksisti« koji bi, da bi stvorili sud o »koherentnom značaju kapitalizma«, počeli da dijele 1,6 miliona sa 20. Dobija se 8% — *manje od dvanaestog dijela!!!* a kako se može govoriti o »misiji« kapitalizma kad on nije ujedinio ni dvanaesti dio stanovništva! i pri tom brže raste klasa »kućnih robova« — mrtvi gubitak »narodnog rada«, koji svjedoče o tome da »mi«, Englezi idemo »pogrešnim putem«! zar nije jasno da »mi« moramo »tražiti za svoju otadžbinu druge«, ne kapitalističke »puteve razvitka«?!

U argumentaciji g. Nik.-ona ostala je još jedna tačka: govoreći da naš kapitalizam ne donosi onaj koherentni značaj koji je »tako karakterističan za zapadnu Evropu i *naročito snažno počinje da se ispoljava u Sjevernoj Americi«* on, očigledno, ima u vidu radnički pokret. Mi, dakle, treba da tražimo druge puteve, jer naš kapitalizam ne donosi radnički pokret. Taj argument je, izgleda, već predvidio g. Mihajlovski. Marks je operirao gotovim proletarijatom — poučavao je Mihajlovski marksiste. I u odgovor na primjedbu koju mu je stavio jedan marksist da on u bijedi vidi samo bijedu, Mihajlovski je rekao sljedeće: ta je primjedba, kao obično, u cjelini uzeta od Marksa. Međutim, ako pogledamo taj fragment u *Bijedi filozofije,* vidjećemo da se to ne može primijeniti na naše prilike, da je naša bijeda samo bijeda. U stvari, mi iz *Bijede filozofije* još ništa nećemo vidjeti. Marks tamo kaže za komuniste stare škole da oni u bijedi vide samo bijedu,

---

[26] Karl Marks, *Kapital,* tom I, Beograd, »Kultura«, 1964, str. 143. — Biblioteka »Marksizam i njegovi izvori«, 3—4. *Prev.*

* U tekstilnoj industriji, proizvodnji čarapa i čipaka bilo je zaposleno 642 607 ljudi (kod nas su desetine hiljada žena koje se bave pletenjem čarapa i čipkarstvom podvrgnute najnevjerovatnijoj eksploataciji od strane »trgovkinja« za koje rade. Najamnina ponekad dostiže 3 (sic!) kopjejke dnevno! Zar se one, gospodine Nik.-one, ne »nalaze pod neposrednom vlašću kapitalizma«?), zatim je 565 835 ljudi bilo zaposleno u rudnicima uglja i metala, a 396 998 u svim granama metalurške proizvodnje i manufakturama.

ne uočavaju njenu revolucionarnu, razornu stranu, koja će upravo srušiti staro društvo.[27] Očigledno je da g. Mihajlovskom kao osnova za tvrđenje o neprimjenljivosti toga na naše prilike služi nedostatak »ispoljavanja« radničkog pokreta. Povodom tog rezonovanja primijetićemo, prvo, da samo krajnje površno poznavanje činjenica može sugerirati ideju da je Marks operirao s gotovim proletarijatom. Marks je komunistički program formulirao još prije 1848. godine. A kakav je tada bio radnički pokret* u Njemačkoj? Tada još nije bilo ni političke slobode, i rad komunista ograničavao se na ilegalne kružoke (kao i kod nas sada). Socijaldemokratski radnički pokret, koji je svima jasno pokazao revolucionarnu i koherentnu ulogu kapitalizma, otpočeo je dvije decenije kasnije, kada je doktrina naučnog socijalizma bila konačno formulirana, kada se krupna industrija još više razvila i kad su se našle grupe talentovanih i energičnih propagatora te doktrine među radnicima. Prikazujući u pogrešnoj svjetlosti istorijske činjenice, zaboravljajući na ogroman rad koji su socijalisti uložili u razvijanje svijesti i organizovanosti u radničkom pokretu, naši filozofi, pored toga, podmeću Marksu najbesmislenije fatalističke poglede. Tobože po njegovom mišljenju organiziranje i podruštvljavanje radnika vrše se sami od sebe i, prema tome, vele, ako mi, videći kapitalizam ne vidimo radnički pokret, to je zbog toga što kapitalizam ne vrši svoju misiju, a ne zbog toga što mi još slabo radimo na tom organiziranju i na propagandi među radnicima. To malograđansko plašljivo uvijanje naših samoniklih filozofa ne treba ni opovrgavati: njega opovrgava cjelokupna djelatnost socijaldemokrata svih zemalja, njega opovrgava svaki javni govor bilo kog marksista. Socijaldemokratija je — kaže potpuno tačno Kautski — spajanje radničkog pokreta sa socijalizmom. I da bi se progresivno djelovanje kapitalizma i kod nas »ispoljilo«, naši socijalisti moraju najenergičnije da se late svoga posla; oni moraju razraditi detaljnije marksističko shvatanje ruske istorije i stvarnosti, pretresajući konkretnije i sve oblike klasne borbe i eksploatacije, koji su u Rusiji naročito zamršeni i prikriveni. Oni tu teoriju moraju dalje

---

[27] V. I. Lenjin parafrazira poznati Marksov stav iz druge glave polemičke studije *Bijeda filozofije*.

Uporediti: Karl Marks, »Bijeda filosofije«. — Marks-Engels-Lenjin, *Izabrana djela*, knjiga I, Zagreb, »Naprijed«, 1963, str. 146.

* Koliko je tada radnička klasa bila malobrojna može se suditi po tome što je Marks *27 godina* kasnije, 1875. godine, pisao: »radni narod u Njemačkoj sastoji se u većini od seljaka, a ne od proletera«. Eto šta znači »operirati (??) s gotovim proletarijatom«!

popularizirati, približiti radniku, moraju pomoći radniku da je usvoji i razradi *za naše uslove NAJPODESNIJU organizaciju za širenje socijaldemokratizma i povezivanje radnika u političku snagu*. I ruski socijaldemokrati ne samo što nisu nikad rekli da su već završili, uradili taj posao ideologa radničke klase (tome se poslu ne može sagledati kraj), nego su, naprotiv, uvijek podvlačili da ga tek počinju, da su još potrebni veliki napori mnogih i mnogih da se stvori makar nešto trajno.

Sem na nezadovoljavajućem i skandalozno uskom shvatanju Marksove teorije, taj uobičajeni prigovor o nepostojanju progresivnog djelovanja našeg kapitalizma zasniva se, izgleda, još i na besmislenoj ideji o mitskom »narodnom uređenju«.

Kada se »seljak« u famoznoj »obščini« podvaja na golju i bogataša, na predstavnike proletarijata i kapitala (naročito trgovačkog) — tada oni tu neće da vide embrionalni srednjevjekovni kapitalizam, i, zaobilazeći političko-ekonomsku strukturu sela, raspredaju o traženju »drugih puteva za otadžbinu«, o modifikaciji oblika seljačke zemljišne *svojine*, s kojom nedopustivo brkaju oblik ekonomske organizacije, kao da unutar same »nivelisane obščine« ne cvjeta kod nas čisto buržoasko raslojavanje seljaštva. A dok taj kapitalizam, razvijajući se, prerasta tijesne oblike srednjovjekovnog, seoskog kapitalizma, ruši kmetsku vlast nad zemljom i primorava već odavno do gole kože opljačkanog i gladnog seljaka da, prepustivši zemlju obščini radi podjednake raspodjele među likujućim kulacima, ode u drugi kraj, da luta po cijeloj Rusiji provodeći veliki dio vremena bez posla, da se zapošljava, danas kod spahije, sutra kod preduzimača za građenje željezničkih pruga, zatim kao nekvalifikovani radnik u gradu ili kao nadničar kod bogatog seljaka, itd.; dok taj »seljak« mijenjajući gazde širom Rusije, vidi da je svuda kud god došao izložen najbestidnijoj pljački, dok vidi da pored njega pljačkaju i druge golje kao što je on, dok vidi da ih uvijek ne pljačka »gospodin«, nego i »njihov brat — seljak«, samo ako ima para da kupi radnu snagu, dok vidi kako vlada svuda pomaže njegove gazde, ograničavajući prava radnika i ugušujući, kao bunu, svaki pokušaj ovih da odbrane svoja najosnovnija prava, dok vidi kako rad ruskog radnika postaje sve teži, a porast bogatstva i raskoši sve brži — dok se položaj radnika stalno pogoršava, eksproprijacija pojačava i nezaposlenost postaje normalna pojava, — u isto to vrijeme naši kritičari marksizma traže druge puteve za otadžbinu, u isto to vrijeme rješavaju dubokoumno pitanje: može li se tu priznati progresivno djelovanje kapitalizma kada vidimo sporo povećavanje broja

fabričkih radnika, i ne treba li naš kapitalizam odbaciti i smatrati ga pogrešnim putem, zato što on tako »slabo, veoma, veoma slabo vrši svoju istorijsku misiju«?

Kakvog li uzvišenog, širokohumanog posla, zar ne?

I kakvi su uskogrudi doktrinari ti zli marksisti kada govore da tražiti druge puteve za otadžbinu, kada svuda u Rusiji postoji kapitalistička eksploatacija trudbenika, znači bježati od stvarnosti u sferu utopija, kada nalaze da svoju misiju ne vrši slabo naš kapitalizam, nego ruski socijalisti, koji neće da shvate da maštati o stišavanju vjekovne ekonomske borbe antagonističkih klasa ruskog društva znači padati u manilovštinu,[28] koji neće da shvate da treba nastojati da se toj borbi dâ organiziranost i svjesnost i u tom cilju latiti se socijaldemokratskog rada!

Na kraju treba zabilježiti još jedan ispad g. Nik.-ona protiv g. Struvea, u istom tom br. »Ruskog Bogatstva«.

»Prinuđeni smo da obratimo pažnju« — kaže g. Nik.-on — »na izvjesnu osobenost polemike g. Struvea. On je pisao za njemačku publiku, u ozbiljnom njemačkom časopisu, a služio se metodima koji kao da uopće nisu prikladni. Vjerujemo da je ne samo njemačka već i ruska publika dostigla ‚doba odraslog čovjeka' da bi mogla nasjesti raznim ‚strašilima' kojima je opremljen njegov članak. ‚Utopija', ‚reakcionaran program' i slični izrazi nalaze se u svakom njegovom stupcu. Ali, avaj, te ‚strašne riječi' apsolutno više nemaju onog efekta na koji g. Struve očigledno računa.« (Str. 128.)

Pokušaćemo da utvrdimo da li u toj polemici između gospode Nik.-ona i Struvea ima »neprikladnih metoda«, i ako ima, ko se njima služi.

G. Struveu se prebacuje da se služi »neprikladnim metodima« na osnovu toga što u ozbiljnom članku hvata publiku na »strašila« i »strašne riječi«.

Upotrebljavati »strašila« i »strašne riječi« — to znači davati karakteristiku protivnika koja je vrlo negativna a da pri

---

[28] *Manilovština* — cjelokupnost karakternih crta koje su svojstvene Manilovu, ličnosti iz djela N. V. Gogolja *Mrtve duše.* U liku sentimentalnog, »prostosrdačnog spahije Manilova, Gogolj je dao tipične crte bezvoljnog sanjalice, praznog maštara, lijenštine, brbljivca. V. I. Lenjin vezuje ovaj izraz za liberalne narodnjake. *Prev.*

tome nije jasno i tačno motivirana, ne proističe neminovno iz autorovog gledišta (gledišta jasno izloženog), nego iz proste želje da se neko izgrdi, satre.

Očigledno je da samo ovo posljednje obilježje pretvara vrlo negativne epitete u »strašila«. Ta g. Slonimski se oštro izrazio o g. Nikonu, ali kako je on pri tom jasno i tačno formulirao svoje gledište običnog liberala koji je apsolutno nesposoban da shvati buržoaznost savremenog poretka, kako je potpuno jasno formulirao svoje fenomenalne argumente, — on se može okriviti za bilo šta drugo samo ne za »neprikladne metode«. G. Nik. —on se takođe oštro izrazio o g. Slonimskom, navodeći mu, između ostalog, kao lekciju i pouku Marksove riječi, »koje su se i kod nas obistinile« (priznanje g. Nik. —ona), da je *reakcionarna i utopistička* ona odbrana sitne zanatske proizvodnje i sitne seljačke zemljišne svojine koju priželjkuje g. Slonimski, prebacujući mu »uskost«, »naivnost«, itd. Vidite, članak g. Nik. —ona opremljen je istim epitetima (podvučenim) kao i članak g. Struvea, ali mi ne možemo govoriti o »neprikladnim metodima«, jer je sve to motivirano, sve to proističe iz autorovog određenog gledišta i sistema mišljenja, koji mogu biti netačni, ali se, pošto se usvoje, protivnik ne može tretirati drukčije do kao naivan, uzak, reakcionaran utopist.

Pogledajmo kako stvar stoji sa člankom g. Struvea. Optužujući g. Nik. —ona zbog utopizma iz kojeg mora da proiziđe reakcionaran program, i zbog naivnosti, on potpuno jasno iznosi razloge usljed kojih je došao do tog mišljenja. Prvo: želeći »podruštvljenje proizvodnje«, g. Nik. —on »apeluje na društvo (sic!) i državu«. To je »dokaz da je Marksovo učenje o klasnoj borbi i o državi potpuno tuđe ruskom političkom ekonomisti«. Naša je država »predstavnik vladajućih klasa«. Drugo: »Ako se *stvarnom* kapitalizmu suprotstavlja *imaginarni* privredni sistem, koji *treba* da se pojavi naprosto zato što ga mi *želimo*, drugim riječima, ako se želi podruštvljenje proizvodnje mimo kapitalizma, to je samo dokaz naivnog shvatanja koje ne odgovara istoriji.« Razvitkom kapitalizma, potiskivanjem naturalne privrede, smanjivanjem seoskog stanovništva, »savremena država izići će iz sumraka u kome se još nalazi u naše patrijarhalno doba (mi govorimo o Rusiji), izići će na jasnu svjetlost otvorene klasne borbe, i za podruštvljenje proizvodnje moraće se potražiti druge snage i faktore«.

Pa zar ovo nije dovoljno jasna i razgovijetna motivacija? Može li se osporavati tačnost taktičkih primjedaba g. Struvea u vezi sa autorovim mislima? Zar je g. Nik. —on stvarno uzeo u obzir klasnu borbu svojstvenu kapitalističkom društvu? Nije. On govori o društvu i državi, zaboravljajući na tu borbu, isključujući je. On, na primjer, kaže da je država pomagala kapitalizmu umjesto da podruštvljuje rad preko obščine, itd. Očigledno je da on smatra da je država mogla postupiti i ovako i onako, da ona, dakle, stoji *izvan klasa*. Nije li jasno da je optuživanje g. Struvea zbog korišćenja »strašila« — *vapijući* nepravedno? Nije li jasno da čovjek koji misli da je naša država klasna mora smatrati naivnim i reakcionarnim utopistom onoga koji se obraća toj državi radi podruštvljenja rada, tj. radi uklanjanja vladajućih klasa? I ne samo to. Kada se protivnik okrivljuje da se služi »strašilima«, a *prećutkuje* se njegovo gledište iz kojega je proisteklo njegovo tvrđenje, mada je on to svoje gledište jasno formulirao, kada se uz to on optužuje u cenzuriranom časopisu, u koji to njegovo gledište ne može da prodre, — zar onda to ne treba smatrati »sasvim neprikladnom metodom«?

Krenimo dalje. Drugi argument g. Struvea formuliran je isto tako jasno. Da je podruštvljenje rada mimo kapitalizma, preko obščine, imaginarno uređenje, to je nesumnjivo, jer ono ne postoji u stvarnosti. Tu stvarnost sâm g. Nik.-on prikazuje ovako: do 1861. godine proizvodne jedinice bile su »porodica« i »obščina« (*Ogledi*, str. 10—107). Ta »sitna, rascjepkana, sama sebi dovoljna proizvodnja nije se mogla znatno razvijati, zato je ona i karakteristična kao krajnje rutinerska, nedovoljno produktivna«. Dalja izmjena sastojala se u tome što se »društvena podjela rada vršila sve dublje i dublje«. Kapitalizam je, dakle, srušio uske granice pređašnjih proizvodnih jedinica i podruštvio rad u cijelom društvu. To *podruštvljenje rada od strane našeg kapitalizma priznaje i g. Nik. —on*. Zato on i jeste reakcionarni utopist što se radi podruštvljenja rada nije želio oslanjati na kapitalizam, *koji je rad već podruštvio*, nego na obščinu, *čije je rešenje i dovelo prvi put do podruštvljenja rada u cijelom društvu*. To je misao g. Stuvea. Ona se može smatrati logičnom nužnošću proistekao negativan sud o g. Nik. —onu, i da se stoga ne može govoriti o »strašilima«.

I ne samo to. Kada g. Nik. —on završava svoju polemiku sa g. Struveom time što protivniku pripisuje želju da seljaštvo ostavi bez zemlje (»ako se pod progresivnim programom

podrazumijeva ostavljanje seljaštva bez zemlje ... onda je autor *Ogleda* konzervativac«), — uprkos nedvosmislenoj izjavi g. Struvea da želi podruštvljenje rada, da ga želi preko kapitalizma, da zbog toga želi da se oslanja na one snage koje će se pokazati »u jasnoj svjetlosti otvorene klasne borbe« — onda se to mora nazvati tumačenjem koje je dijametralno suprotno istini. A ako se uzme u obzir da g. Struve u cenzuriranoj štampi ne bi mogao govoriti o snagama koje istupaju u jasnoj svjetlosti klasne borbe, da su, dakle, protivniku g. Nik. —ona zapušena usta, onda se teško može osporavati da je metoda g. Nik. —ona potpuno — »neprikladna metoda«.

PRILOG III

Kada govorim o uskom shvatanju marksizma, mislim na same marksiste. Mora se tim povodom reći da je marksizam podvrgnut najbrutalnijem sužavanju i iskrivljavanju kada naši liberali i radikali počinju da ga izlažu na stranicama legalne štampe. Kakva su to izlaganja! Zamislite samo koliko tu revolucionarnu doktrinu treba osakatiti da bi smjestila u Prokrustovu postelju ruske cenzure! I naši publicisti laka srca vrše sličnu operaciju: marksizam se u njihovom izlaganju svodi maltene na učenje o tome kako se u kapitalističkom uređenju dijalektički razvija individualna svojina zasnovana na sopstvenikovom radu, kako se ona pretvara u svoju negaciju i zatim se podruštvljuje. I u tu »šemu« ozbiljna lica uklapaju cjelokupnu sadržinu marksizma, mimoilazeći sve osobenosti njegovog sociološkog metoda, mimoilazeći učenje o klasnoj borbi, mimoilazeći neposredan cilj istraživanja — otkriti sve oblike antagonizma i eksploatacije da bi se pomoglo proletarijatu da ih sruši. Nije čudo što ispada nešto toliko blijedo i usko da naši radikali počinju sažaljevati jadne ruske marksiste. Kako da ne! Ruski apsolutizam i ruska reakcija ne bi bili apsolutizam i reakcija kada bi se za njihova postojanja marksizam mogao izlagati u cijelosti, tačno i potpuno, izgovarajući do kraja njegove zaključke! I kada bi naši liberali i radikali dobro poznavali marksizam (makar i iz njemačke literature), bilo bi ih sramota da ga tako sakate na stranicama cenzurirane štampe. Ako se teorija ne može izložiti — ćutite ili se ogradite da ni izdaleka ne izlažete sve, da najbitnije izostavljate, ali čemu, izlažući odlomke, dizati dreku o uskosti?

Jedino se tako i može doći do takvih kurioziteta mogućih samo u Rusiji, da se među marksiste ubrajaju ljudi koji nemaju pojma o klasnoj borbi, o nužnom antagonizmu svojstvenom kapitalističkom društvu i o razvitku toga antagonizma, ljudi koji nemaju predstave o revolucionarnoj ulozi proletari-

jata, čak ljudi koji istupaju otvoreno s buržoaskim planovima, samo ako se u njima nađu rječce »novčana privreda«, njena »neminovnost« i slični izrazi, za čije kvalificiranje kao specijalno marksističkih potrebna je sva dubina oštroumnosti g. Mihajlovskog.

A Marks je svu vrijednost svoje teorije vidio u tome što je ona »po samoj svojoj suštini — kritička* i revolucionarna«.[29] I ova posljednja osobina stvarno je potpuno i bezuslovno svojstvena *marksizmu*, jer ta teorija postavlja kao svoj neposredan zadatak da *otkrije* sve oblike antagonizma i eksploatacije u savremenom društvu, da prati njihovu evoluciju, da dokaže njihov prelazni karakter, neminovnost njihovog pretvaranja u drugi oblik, *i da na taj način posluži proletarijatu da što prije i što lakše učini kraj svakoj eksploataciji*. Neodoljiva privlačna snaga koja za tu teoriju pridobija socijaliste svih zemalja sastoji se upravo u tome što ona strogu i najvišu naučnost (predstavljajući posljednju riječ nauke o društvu) spaja s revolucionarnošću, i to ne spaja slučajno, ne samo zato što je osnivač doktrine spajao u sebi oblike naučnika i revolucionara, nego spaja u samoj teoriji, unutrašnje i neraskidivo. U stvari, ovdje se kao zadatak teorije, kao cilj nauke neposredno postavlja ukazivanje pomoći ugnjetenoj klasi u njenoj ekonomskoj borbi, koja se stvarno vodi.

Mi ne govorimo svijetu: prestani da se boriš — sva tvoja borba je tričarija. Mi mu dajemo samo istinsku parolu za borbu.«[30]

Prema tome, po Marksu je neposredan zadatak nauke da dâ istinsku parolu za borbu, tj. da tu borbu zna objektivno da prikaže kao proizvod određenog sistema proizvodnih odnosa, da zna da *shvati* nužnost te borbe, njenu sadržinu, tok i uslove razvitka. »Parola za borbu« ne može se dati ako se

---

* Imajte na umu da Marks ovdje govori o materijalističkoj kritici, koju jedinu i smatra naučnom, tj. o kritici koja političko-pravne, socijalne, životne i druge činjenice dovodi u vezu s ekonomikom, sa sistemom proizvodnih odnosa, sa interesima onih klasa koje se neminovno obrazuju na tlu svih antagonističkih društvenih odnosa. Da su ruski društveni odnosi antagonistički, u to teško da je iko mogao da sumnja. Ali još niko nije pokušao da na osnovu njih dâ *takvu* kritiku.

[29] Karl Marks, *Kapital*, tom I, Beograd, »Kultura«, 1964, str. 20. — Biblioteka »Marksizam i njegovi izvori«, 1—2. *Prev.*

[30] Citat iz pisma Karla Marksa A. Rugeu (septembra 1843. godine). Upor.: Karl Marx, Friedrich Engels, *Werke*, Bd 1, Dietz Verlag, Berlin, 1961, str. 345. *Prev.*

najpodrobnije ne prouči svaki pojedini oblik te borbe, ako se ne prati svaki njen korak, prilikom njenog prelaženja iz jednog oblika u drugi, da bi se u svakom datom trenutku znala odrediti situacija, ne gubeći iz vida opći karakter borbe, njen opći cilj — potpuno i konačno uništenje svake eksploatacije i svakog ugnjetavanja.

Pokušajte da s Marksovom »kritičkom i revolucionarnom« teorijom uporedite one bezbrojne koještarije koje je u svojoj »kritici« izložio i protiv kojih je ratovao »naš poznati« N. K. Mihajlovski, — pa ćete se zaprepastiti kako mogu postojati ljudi koji se smatraju »ideolozima trudbeničke klase« i koji se ograničavaju ... na »pljosni kružić« u koji naši publicisti pretvaraju Marksovu teoriju, brišući iz nje sve ono što ima životnu snagu.

Pokušajte da sa zahtjevima te teorije uporedite našu narodnjačku literaturu, koja, pak, takođe proističe iz želje da se bude ideolog trudbenika, literaturu posvećenu istoriji i savremenom stanju našeg ekonomskog poretka uopće a seljaštva napose, pa ćete se zaprepastiti kako su se socijalisti mogli zadovoljavati takvom teorijom koja se ograničava na proučavanje i opisivanje nevolja i na moralisanje povodom tih nevolja. Kmetstvo se ne prikazuje kao određeni oblik organizacije privrede, koji uslovljava takvu i takvu eksploataciju, takve i takve antagonističke klase, takav i takav politički, pravni i dr. poredak, — već prosto kao zloupotreba spahija i nepravda u odnosu na seljake. Seljačka reforma ne prikazuje se kao sukob određenih privrednih oblika i određenih ekonomskih klasa, već kao mjera vlasti, koja je uprkos najboljim namjerama »izabrala« greškom »pogrešan put«. Rusija poslije reforme prikazuje se kao skretanje sa istinskog puta, praćeno nevoljama trudbenika, a ne kao određeni sistem antagonističkih proizvodnih odnosa koji ima takav i takav razvitak.

Sada je, uostalom, krah te teorije nesumnjiv, i ukoliko prije ruski socijalisti budu shvatili da je na sadašnjem nivou znanja nemoguća revolucionarna teorija van marksizma, ukoliko prije sve svoje snage budu upravili na primjenjivanje te teorije na Rusiju, u teoretskom i praktičnom pogledu, — utoliko će biti sigurniji i brži uspjeh revolucionarnog rada.

Da bismo jasno ilustrirali kakvu trulost gospoda »prijatelji naroda« unose u »jadnu rusku misao« današnjice svojim apeliranjem na inteligenciju da kulturno djeluje na »narod« s ciljem »stvaranja« pravilne, prave industrije itsl. —

navešćemo izjave ljudi čije se držanje oštro razlikuje od našeg načina mišljenja, — »narodopravaša«, tih direktnih, neposrednih potomaka narodovoljaca. Vidi brošuru *Nasušno pitanje*, 1894. Izd. partije »Narodnog prava«.

Pošto su dali odličan odgovor onoj vrsti narodnjaka koji govore »da Rusija ni u kom slučaju, čak ni pod uslovima široke slobode, ne treba da napusti svoju ekonomsku organizaciju, što trudbeniku obezbjeđuje (!) samostalan položaj u proizvodnji«, koji govore: »nama nisu potrebne političke, već sistematske, planski sprovedene ekonomske reforme«, narodopravaši nastavljaju:

»Mi nismo pobornici buržoazije, a još manje simpatizeri njenih ideala, ali ako bi zao udes dao narodu da bira — ,planske ekonomske reforme' pod zaštitom zemskih načelnika, koji ih ljubomorno čuvaju od napada buržoazije, ili, pak ovu posljednju na bazi političke slobode, tj. u uslovima koji narodu *obezbjeđuju* organizovanu odbranu svojih interesa, — mislimo da bi narod izabravši ovo posljednje bio na čistom dobitku Kod nas sada nema ,političkih reformi' koje bi prijetile da narod liše njegove nazovisamostalne ekonomske organizacije, — ali postoji ono što svi i svuda obično smatraju buržoaskom politikom, koja se ogleda u najgrubljoj eksploataciji narodnog rada. Kod nas sada nema ni široke ni uske slobode, ali postoji zaštita staleških interesa o kojoj su prestali da sanjaju agrarci i kapitalisti ustavnih zemalja. Kod nas sada nema ,buržoaskog parlamentarizma', društvo se drži na puškomet od vlasti, — ali postoje gospoda Najdenovi, Morozovi, Kazi i Belovi, koji traže da se kineskim zidom ograde njihovi interesi, uporedo sa predstavnicima ,našeg vjernog plemstva', koji čak zahtijevaju besplatan kredit u iznosu od 100 rubalja po desetini zemlje. Njih pozivaju u komisije, njih slušaju s poštovanjem, njihov glas je od presudnog značaja u najvažnijim pitanjima ekonomskog života zemlje. A, istovremeno, ko i gdje ustaje u odbranu naroda? zar oni, zemski načelnici? Zar se za njega ne planiraju poljoprivredni radni odredi? Nije li sada, sa otvorenošću koja se graniči s cinizmom, izjavljeno da je narodu dodijeljena zemlja jedino radi toga da bi platio porez i ispunio obaveze, kao što se u svom cirkularu izrazio vologodski gubernator? On je samo formulirao i glasno rekao ono što u svakoj politici fatalno sprovodi samodržavlje ili, tačnije rečeno, birokratski apsolutizam.«

Ma koliko još bile maglovite predstave narodopravaša o onom »narodu« čije interese žele da brane, o onom »društvu« u kome oni i dalje gledaju organ odbrane interesa rada, koji zaslužuje povjerenje, — u svakom slučaju treba priznati da

je osnivanje partije »Narodnog prava« korak naprijed, korak ka tome da se konačno odbace iluzije i maštanja o »drugim putevima za otadžbinu«, da se neustrašivo priznaju stvarni putevi, i da se na osnovu njih traže elementi za revolucionarnu borbu. Ovdje se jasno ispoljava težnja za osnivanjem demokratske partije. Kažem samo »težnja«, jer narodnopravaši, na žalost, ne sprovode dosljedno svoje osnovne stavove. Oni i dalje mudruju o ujedinjenju i savezu sa socijalistima, ne želeći da shvate da uključivati radnike u prosti politički radikalizam znači samo odvajati radničku inteligenciju od radničke mase, znači osuđivati na nemoć radnički pokret, jer on može biti jak samo na bazi potpunog i svestranog ostvarenja interesa radničke klase, na bazi ekonomske borbe protiv kapitala, koja se neodvojivo sliva s političkom borbom protiv slugu kapitala. Oni ne žele da shvate da će se »ujedinjenje« svih revolucionarnih elemenata kudikamo lakše postići posredstvom specijalne organizacije predstavnika posebnih interesa* i zajedničkog djelovanja u izvjesnim slučajevima jedne i druge partije. Oni i dalje nazivaju svoju partiju »socijalrevolucionarnom« (vidi Manifest partije »Narodnog prava« od 19. februara 1894. godine), iako se u isto vrijeme ograničavaju isključivo na političke reforme, zaobilazeći najbrižljivije naša »ukleta« socijalistička pitanja. Partija koja tako vatreno poziva u borbu protiv iluzija ne bi trebalo da kod drugih stvara iluzije već prvim riječima svoga »manifesta«; ne bi trebalo da govori o *socijalizmu* tamo gdje nema ničeg do *konstitucionalizma*. Ponavljam, međutim, da se narodopravaši ne smiju ocjenjivati a da se ne uzme u obzir da vuku porijeklo od narodovoljaca. Stoga treba priznati da oni čine korak naprijed, zasnivajući isključivo političku borbu, koja nema veze sa socijalizmom, na isključivo političkom programu. Socijaldemokrati od sveg srca žele uspjeh narodopravašima, žele da njihova partija jača i da se razvija, žele da se oni što tješnje zbliže sa onim društvenim elementima koji stoje na tlu postojećeg ekonomskog poretka** i čiji su *životni* interesi zaista najtješnje povezani *s demokratijom*.

---

* Oni i sami protestiraju protiv vjere u čudotvornu moć inteligencije, govore da sam narod treba uključiti u borbu. Ali zato je potrebno tu borbu povezati sa određenim životnim interesima, potrebno je, dakle, razlikovati posebne interese i posebno ih uključivati u borbu ... A ako bi se ti posebni interesi prikrivali golim političkim zahtjevima, razumljivim samo inteligenciji, zar to ne bi značilo vraćati se opet nazad, ograničiti se opet na borbu same inteligencije, čija je nemoć bila maloprije konstatovana?

** (To jest kapitalističkog) — a ne na tlu neophodnog negiranja tog poretka i bespoštedne borbe protiv njega.

Pomirljivo, kukavičko, sentimentalno-seljačko narodnjaštvo »prijatelja naroda« neće se moći dugo održati kad ga napadnu sa dvije strane: politički radikali, zbog toga što su oni sposobni da gaje povjerenje prema birokratiji, zato što oni ne shvataju bezuslovnu potrebu političke borbe; socijaldemokrati — zbog toga što oni pokušavaju da istupaju maltene u ime socijalista, a sa socijalizmom nemaju nikakve veze, niti imaju ikakvog pojma o uzrocima ugnjetavanja trudbenika i karakteru klasne borbe koja se vodi.

(Prevela VELJKA MARKOVIĆ)

je napredovanje partije »Narodnog prava« korak naprijed, korak [illegible]

[illegible]

kalizam znači samo odva[illegible] ke mase, znači osuđivati na nemoć političku borbu, jer on može biti jak samo na bazi potpunog [illegible] interese radničke klase, na bazi ekonomske borbe protiv kapitala, koja se neodvojivo sliva s političkom borbom protiv ovoga kapitala. Oni ne bi bili slijepi da će se objedinjenjem ovih revolucionarnih elemenata kudikamo lakše postići neocjenjivu snagu, bez organizacije predstavnika posebnih interesa* i zajedničkog djelovanja u izvjesnim slučajevima jedne i druge partije. Oni i dalje nazivaju svoju partiju »socijalrevolucionarnom« (vidi Manifest partije »Narodnog prava« od 19. februara 1894. godine), iako se u isto vrijeme ograničavaju isključivo na političke reforme, zaobilazeći najbrižljivije sva »uklete« socijalističke pitanja. Partija koja tako vatreno poziva u borbu protiv iluzija ne bi trebalo da [illegible] »iluzi« samo već prvim riječima svoga »manifesta«; ne bi trebalo da govori o socijalizmu tamo gdje nema ni [illegible] do konstitucionalizma. Ponavljam, međutim, da se narodopravci ne smiju ocjenjivati a da se ne uzme u obzir da [illegible] od narodovoljaca. Stoga treba priznati da oni čine korak naprijed, zasnivajući isključivo političku borbu, koja nema veze sa socijalizmom, na isključivo političkom programu. Socijaldemokrati od svega srca žele uspjeh narodopravcima, žele da njihova partija jača i da se razvija, žele da se oni što tješnje zbliže sa onim društvenim elementima koji stoje na tlu postojećeg ekonomskog poretka** i čiji su dnevni interesi zaista najtješnje povezani s demokratizmom.

---

* Oni i sami protestiraju protiv vjere u čudotvornu moć inteligencije, govore da sam narod treba da učestvuje u borbi. Ali zato je potrebno za borbu povezati se određenim životnim interesima, potrebno je, dakle, razlikovati posebne interese i posebno ih uključivati u borbu... A ako bi se ti posebni interesi prikrivali golim političkim zahtjevima, razumljivim samo inteligenciji, zar to ne bi značilo vraćati se opet nazad, ograničiti se opet na borbu same inteligencije, čija je nemoć bila maloprije konstatovana?

** (To jest kapitalističkog — a ne za [illegible] nagrizanja tog poretka i [illegible] borbe protiv njega.

SADRŽAJ